

MUSEION

3

Суботица, Subotica, Szabadka
2003.

MUSEÏON

3

ГОДИШЊАК
ГРАДСКОГ МУЗЕЈА СУБОТИЦА

GODIŠNJAK
GRADSKOG MUZEJA SUBOTICA

A SZABADKAI VÁROSI MÚZEUM
ÉVKÖNYVE

Главни и одговорни уредник / Glavni i odgovorni urednik / Fő- és felelős szerkesztő:

Hulló István mgr.

Уредништво / Uredništvo / Szerkesztőség:

Mirko Grlica

Nevenka Bašić Palković

Korhecz Papp Zsuzsanna

Viktorija Šimon Vuletić

Преводиоци / Prevodioci / Fordítók:

Viktorija Šimon Vuletić (srpski, engleski)

Лектори / Lektori / Lektorok:

Nevenka Bašić Palković

Búbos Márki Otília

Технички уредник / Tehnički urednik / Technikai szerkesztő:

Tolnai György

Фотографије / Fotografije / Fotók:

Hevér Miklós

Издавач / Izdavač / Kiadó:

Градски музеј Суботица, Трг слободе 1

Gradski muzej Subotica, Trg slobode 1

Városi Múzeum Szabadka, Szabadság tér 1

Штампа / Štampa / Nyomda:

Grafoprodukt Subotica

Одговорни директор / Odgovorni direktor / Felelős igazgató:

Özvegý Károly

ISSN – 1451 – 1274

САДРЖАЈ - SADRŽAJ - TARTALOM

Ricz Péter

A szabadkai Városi Múzeum kihelyezett részlege Topolyán -
a topolyai Múzeum(ok)ról
Depandansa Gradskog muzeja u Bačkoj Topoli -
o muzeju /muzejima/ Bačke Topole.....7

Душица Зрнић, мр Иштван Хуло, др Бранислава Буторац, Флоријан Хорват

Природа региона Бачке Тополе приказана на изложби
музеја у Бачкој Тополи
Topolya és környékének élővilága.....37

Olga Kovačev Ninkov

(recenzenti / szakvéleményezők: Baranyi Anna, Harkai Imre)

Kratak pregled likovnog života Bačke Topole do 1953. sa posebnim
osvrtnom na izložene autore prve zavičajne likovne postavke muzeja u
Bačkoj Topoli
Topolya képzőművészeti életének rövid áttekintése 1953-ig, különös
tekintettel a Topolyai Múzeum első helytörténeti képzőművészeti
gyűjteményének kiállítóira65

Ricz Péter régész-főmuzeológus:

A SZABADKAI VÁROSI MÚZEUM KIHELYEZETT RÉSZLEGE TOPOLYÁN - A TOPOLYAI MÚZEUM(OK)RÓL

BEVEZETŐ

„Topolya a múzeumok városa”, ezt a szalagcímet adta egy újságíró cikkének a múlt év szeptemberében, amikor a legújabb vajdasági múzeum megnyitásáról számolt be. Mert valóban, 2002. szeptember 13-án (a sors furcsa szeszélye folytán a néphagyomány szerinti átkos pénteken), Babi Attila polgármester és Dudás Alekszandar, Topolya Község Végrehajtó-bizottságának elnöke megnyitotta a hön áhított Topolyai Múzeumot, egy háromszáz m²-nyi területen található állandó jellegű kiállítást a város történetéről, múltbéli életéről, a régészeti koroktól kezdve szinte napjainkig.

Hosszú volt az út idáig. A topolyaiak több évtizedes vágya vált valóra, hisz ebben a községben 1970 óta kisebb kihagyásokkal ugyan, de állandó téma volt egy saját múzeum megalapítása. A legnagyobb akadályt a szigorú műemlékvédelmi és múzeumokra vonatkozó törvények, törvényrendeletek és ezek függvényében természetesen a krónikus pénzhiány jelentette. Mert csupán jóakarattal és szimpátiával sehol a világon nem lehet múzeumot teremteni. Ettől függetlenül ez alkalommal illik megemlékezni azokról a lelkes emberekről, akik ma már nincsenek közöttünk, ám amikor bizonyos funkciókat töltöttek be, mindig „melegen tartották” e témát. A topolyaiak közül ilyenek voltak Stanko Skorić, Tanka László, Csubela Ferenc vagy Brindza Károly (mint kutató), míg a szabadkai Városi Múzeum részéről Szekeres László. A fent említettek s rajtuk kívül még sokan mások (akik remélhetően most nem fognak megneheztelni ránk) földön járó emberek voltak, akik azt a logikus elvet követték, hogy előbb kutatni kell, majd az eredményekből (tárgyakból) múzeumot létrehozni. Így került sor annak a régi Jugoszlávia egészére vonatkoztatható, rendhagyó szerződésnek a megkötésére a szabadkai Városi Múzeum és a topolyai község között, mely szerint ez utóbbi tíz éven keresztül, akkortájt igen magas összegért, pénzeli a területén végzett régészeti ásatásokat. 1974-ben, a szerződés aláírásakor Tóth Péter községi elnök kategorikusan kijelentette, miszerint ő szeretné megnyitni a majdani Topolyai Múzeumot.

Hát erre sajnos nem került sor, viszont a kutatások folytak (nem csak a régészet, hanem a néprajz, történelem és kultúrtörténet terén is), a jövőendő múzeum anyaga pedig folyamatosan gyarapodott. Időközben a topolyai helytörténetkutatók, ill. néhány lelkes polgár, vállalat- és városvezető négy mini

múzeumot (Tájház, Kovács-bognárműhely, Szélmalom, Lovászati Múzeum - Zobnatica) hozott létre, melyekről a későbbiekben még szót ejtünk. Majd elérkezett az ezredforduló, amikor a Topolyai Múzeum körüli dolgok váratlanul igen kedvező fordulatot vettek. A 2000-ben megválasztott új városvezetés felvállalta ezt az ügyet. Kialakult egy nem hivatalos kezdeményező csapat, amelyben Balassa Endre (akkor még polgármester, később végrehajtó-bizottsági tag), Bábi Attila, az újonnan megválasztott polgármester, Dudás Alekszandar, a végrehajtó-bizottság elnöke, ill. Fehér László, a Telekrendezési, Lakásgazdálkodási és Ütügyi Közvállalat igazgatója, továbbá Cservenák Pál és Serfőző Károly, míg végül, de nem utolsósorban dr. Harkai Imre, a múzeum megálmodója vállalták a munka dandárját. A község biztosította a kellő anyagi fedezetet, a szabadkai Városi Múzeum (Hulló István mgr. igazgató irányításával) pedig az érvényben lévő múzeumi törvénnyel összhangban a kellő szakmai hozzájárulást, aminek eredményeként megszületett a:

A TOPOLYAI MÚZEUM

Már a kezdet kezdetén a város minden bizonnyal legrégibb, de igen hányatott sorsú épületét, az egykori Kray-kastélyt szemelték ki a jövőendő Topolyai Múzeum számára. Néhány mondat erejéig szólnunk kell magáról a Kray családról, hisz ha ők nem lettek volna, lehet, hogy ma Topolya sem lenne. Vagy ha igen, bizonyára egészen másként nézne ki. Topoly település mint kamarai (Habsburg-kincstári) falu királyi adományként 1800-ban báró Kray Pál tulajdonába került. Miután a Rákóczy-szabadságharc idején a török-kori Topola nevű helységet és környékét 1704-ben a kuruc csapatok

teljesen elpusztították, a közel fél évszázadon át csak Topolya-pusztának nevezett területre a Felvidékről (ma Szlovákia déli határvidéke) 200 magyar és szlovák, ún. szerződéses család érkezett. Ők voltak a mai Topolya megalapítói. Báró Kray Pál tábornok (tüzérségi tábornok) 40 évi hűségesei katonai szolgálataért, ill. Napóleon ellen elért egyedüli és páratlan harcászati sikereiért kapta meg Topolyát és környékét (Emusicpuszta). A Kray család érkezésével kezdődött meg a falu, majd később mezőváros igazi fejlődése. 1802-re felépült

a család tartózkodási helye, a kétszintes bárói kastély, a mai múzeum épülete. Körülötte gazdasági épületek és a cselédség házai voltak, valamint a későbbiekben országos hírvé vált topolyai park. 1852-ben báró Kray Pál unokájának, Kray Jánosnak elhunytával a család apai ágon kihalt. Helyüket a Zichyek vették át.

Maga a kastély (a melléképületekkel együtt) idővel egyházi tulajdonba került. Az I. világháborút követően itt működött a Szent Mária, pontosabban a Sárlos Boldogasszony emlékére felszentelt nagytemplom plébániája. A II. világháborút követő államosításkor középületté vált. Először bank, majd munkásegyletem, végül a Topolyai Művésztelep kiállítóterme lett. A szabadkai Regionális Műemlékvédelmi Intézet hathatós közbenjárása eredményeként a

90-es években felkerült a kiemelten védett műemlékek listájára, amivel párhuzamosan megkezdődött az épület rekonstrukciója, dr. Harkai Imre ismert topolyai műépítész, helytörténéskutató és a népi építészet kiváló ismerője irányításával. Az ő nevéhez fűződik a Topolyai Múzeum berendezésének (álló és fekvő vitrinek, pannók, dioráma stb.) megtervezése is. A felújítási munkálatok során kibontották az épület közepén található egykori kapubejáratot, amely most a Múzeum bejáratául szolgál. A földszinti előcsarnok egyelőre továbbra is a Művésztelep időszakos kiállítóterme maradt, melynek központi része változatlanul esketési teremként működik. Azonban a jobb szárnyban elhelyezkedő két terem már a Topolyai Múzeum állandó kiállításához kötődik. Itt található:

A KÉPZŐMŰVÉSZETI TÁRLAT

Szerkesztője Kovačev Ninkov Olga művészettörténész. A két termet magába foglaló 50 m²-nyi területen a szervezők kérésére már nem élő művészek alkotásait láthatják az érdeklődők. Ezek a művészek részben topolyai születésűek voltak, vagy ha nem, munkásságuk nagyobb része ehhez a közösséghez kötődött. Pillanatnyilag a következő művészek alkotásai láthatók: Acsádi Ilona, Ács József, Bicskei Péter, Boschán György, Kiss Zombori István, Stipan Kopilović, Nagypáti Kukac Péter és Straub József. Két fekvő vitrinben

a velük kapcsolatos kiállítási katalógusok és egyéb dokumentáció található (x). A képzőművészeti kiállítás helye nem végleges. Amennyiben megegyezés születik a helybeli illetékesekkel, akkor már a közeljövőben a műalkotások felkerülnek az első emeletre, ahol a Topolyai Múzeum többi kiállítása kapott helyet.

Az első emeletet a teljesen felújított lépcsőházon keresztül lehet megközelíteni. A belépőben egy helyi jellegű publicisztikai bemutató fogadja a látogatókat, melyet a topolyaiak maguk állítottak össze, Cservenák Pál főkoordinátor és dr. Harkai Imre szervezésében.

A HELYTÖRTÉNETI ÉS IRODALMI RÉSZ

A belépőben három asztali és három álló vitrin rejti azokat a könyveket, kiadványokat és egyéb dokumentumokat, amelyek szorosan kötődnek Topolyához. Mindenekelőtt a város három legmarkánsabb íróemberének

munkái, akik már nincsenek az élők sorában. Közülük talán Fehér Ferenc a legismertebb, hiszen ő a mindenkori Vajdaság egyik legjelentősebb irodalmára volt. Mellette Tóth Ferenc költő és néprajzkutató, a fiatal generáció számára már kevésbé ismert egyéniség, valamint a

nem is olyan rég elhunyt Juhász Erzsébet író, újságíró a Forum és azon belül a Magyar Szó alkotógárdájának egyik kiemelkedő alakja. A további három álló vitrinben valamivel több mint száz különböző kiadvány található. Ezek három alcsoportba sorolhatók. Az elsőben azok a művek szerepelnek, melyeket topolyai szerzők Topolyára vonatkoztatható munkái képeznek. A második csoportosítás a topolyaiak olyan jellegű írásait mutatja be, amelyek más helysége vonatkoztatható helytörténeti adatokat dolgoznak fel. A harmadik csoport pedig a topolyai írók és költők által megjelentetett irodalmi publikációkat öleli fel.

A belépő az utca irányában (nyugat) kerestszerűen három irányba folytatódik. Jobbról található egy vakfolyosó, ahol 2002 folyamán, a restaurációs munkálatok legutolsó fázisában napvilágra került a korábban befalazott szabad kémény. Minden bizonnyal a kastély emeleti konyhájának tartozéka lehetett. A belépő egyenes folytatásában található a kastély valamikori bálterme, ahol most

Topolya város történetét, kultúrtörténetét, építészetét, néprajzát, gazdaságfejlődését és vízrajzát stb. bemutató kiállítás található. Ám az igényes múzeumlátogató, ha a szakemberek által kidolgozott koncepcióhoz akarja magát tartani, akkor a bal oldali folyosót választja, amelyen néhány lépés megtétele után bejut a város és környékének élővilágát bemutató terembe.

A BIOLÓGIAI KIÁLLÍTÁS

Szerkesztői: Hulló István mgr. biológus, Dušica Zrnić biológus és Horváth Flórián preparátor-műszaki kivitelező. Minden kétséget kizárva ez a Topolyai Múzeum legszűfoltabb kiállítóterme. Ez abból adódik, hogy majdnem

egyharmad részét egy rendkívül látványos dioráma foglalja el. A Krivaja (régies nevén Bácsér) völgyének későnyári növény- és állatvilágának háromdimenziós bemutatása egyben az egész Múzeum legkorszerűbbnek nevezhető kivitelezése. Kár, hogy a megfelelő műszaki védelem (lézerháló) hiányában az élethű

elővilágot üvegfalal kellett elválasztani az esetleg rossz szándékú látogatók elől. A dioráma felé fordulva balról, egy állóvitrinben a szakemberek által lejtős szteppnek nevezett területek rovarvilágából láthat az érdeklődő néhány tucatnyit. Az átellenes fal mellett egy fekvő és egy álló vitrinben védett – ritka és veszélyeztetett – növényfajokat, gyógynövényeket, ill. a Krivaja parti övezetének növényvilágát ismerheti meg a látogató (xx). Kilépve az élővilágot bemutató tereméből elénk tárul a város ősmúltja.

A RÉGÉSZETI KIÁLLÍTÁS

Szerkesztői: Ricz Péter régész, Szekeres Ágnes régész, Horváth Flórián preparátor-műszaki kivitelező és Hevér Miklós fotós-designer. Topolya azon kevés vajdasági város közé tartozik, amelynek területe régészeti szempontból igen jól kikutatott. Különösen a déli városrész, ahol kőkorszaki

(téglagyár), szarmatakori (Bánkert-vágóhíd), avarkori (Bánkert-vágóhíd) és középkori (Vadóc Károly tanyája) ásátások folytak. Sajnos nem mondható el mindez az északi városrészről, ahol a topolyai mesterséges tó gátjának építésekor négy, de inkább öt régészeti lelőhelyet semmisítettek meg.

Ettől függetlenül a rendelkezésre álló anyagból igen tartalmas kiállítás kerekedett, amely bemutatja a Topolyán élt különböző embercsoportok sajátos kultúráját. Sőt főleg adományok révén, az első fekvő vitrinben őszálatcsontok láthatók. A következő, úgyszintén fekvő vitrin az ősrégészetnek valamint a régészeti feltárások alkalmával készült terepi dokumentációnak ad helyet. A régészeti kiállítás a több éven keresztül kutatott Bánkert-vágóhídi lelőhely anyagára épül. Bemutatása három álló és egy fekvő vitrinben történik. Egy álló vitrint a szarmata (vagy római) korból származó leletek töltenek meg. Közöttük néhány ajándék is található. Az avarok tárgyi hagyatékát egy rekonstruált férfi (harcos) sírja, továbbá két álló vitrinben elhelyezett csont-, bronz-, vas-, kerámia anyagú ékszerek, fegyverek, használati és dísz tárgyak képezik. Szép emléket állítva ezzel a bevezetőben már említett embereknek, akik csak reménykedtek a Topolyai Múzeum megnyitásában, de meg nem érthették azt. A régészeti kiállítás a középkori (XII–XVI. sz.-i) Pusztatemplom lelőhelyen feltárt leletek bemutatásával zárul. A mai napig közismert helynévként fennmaradt Pusztatemplom dombja lehetett akár a középkori okmányokban szereplő Fybaych település is, vagyis az akkori Topolya. E kérdés boncolgatását a látogató már a következő teremben követheti figyelemmel, ahol pannókra erősített fényképek és dokumentummásolatok formájában kerül sor a város múltjának és fejlődésének bemutatására.

A TÖRTÉNELMI RÉSZLEG

Szerkesztője Mirko Grlica történész, aki nagy részben egy korábbi kiállítás anyagát használta fel. Ennek a kiállításnak első változatát 2000-ben állították fel, és szerzői zömmel a 2001-ben megjelent Topolya Monográfiája 1750–1945 munkatársi gárdájából kerültek ki, éspedig: dr. Borús Rózsa néprajzkutató, Cservenák Pál tanár-koordinátor, dr. Harkai Imre építész-helytörténetkutató, Hovány Lajos mgr. vízügyi mérnök, Kisimre Tibor történész, Branislav Janić újságíró-helytörténetkutató, Nagy Tibor történész, dr. Penovác Antal néprajzkutató, Ricz Péter régész, Rind István fotós, dr. Virág Gábor tanár-helytörténetkutató, Vojnics Tivadar újságíró-helytörténet kutató és Milivoj Vuletin történész. 2001-ben készült el a második változat, mely Cservenák Pál és dr. Harkai Imre nevéhez fűződik.

Újabb válogatás után (pl. a régészeti vagy a Hadzsi Jánosról szóló részek átkerültek a maguk helyére), bizonyos kiegészítésekkel most ez képezi a Topolyai Múzeum történelmi kiállítását.

Az összesen 25 témakör képanyaga pannókon (7 egység), míg az eredeti dokumentumok egy asztali vitrinben láthatók. Az első két témakör a középkori Topolyával foglalkozik, pontosabban a régészeti részlegnél már említett Fybaych kérdésével (1, 2). Mindenesetre, ha a Pusztatemplom területe volt egykoron Topolya központja (ami elvileg lehetséges), akkor a várost Vajdaság egyik legrégebb településének kell tekintenünk, hisz ez a régészeti lelőhely, mint láttuk a XII–XVI. századra datálható. Azután a Kray családról, a XVIII–XIX. századi gazdasági viszonyokról és Topolya mezőváros 1848-ig használt pecsétjéről van szó (3, 4). Majd az 1848–49-es forradalom előtti és utáni eseményekről, továbbá az azt követő szerb Vajdaságról, ill. a Temesi Bánságról (5, 6, 7). A folytatásban a kiegyezést (1867) követő dualizmus korának nevezett valamint a két világháború közötti időszak kerül bemutatásra (8, 9). Következik a munkásmozgalmi kezdet, a korabeli sajtó és a II. világháború története (10, 11, 12). Három témakör a vallásokkal – katolikus, zsidó és pravoszláv – foglalkozik

(13, 14, 15). A város építészeti büszkesége a Múzeum szomszédságában található Sarlós Boldogasszony (Szent Mária) plébániatemplom. A háromhajós, 71 m hosszúságú templom Raichl József Ferenc tervei alapján 1904–1906 között épült. Szélessége 34 m, tornyának magassága 73 m, befogadóképessége közel 5000 ember. Ma országos szinten a legnagyobb katolikus templomnak tartják!

Említésre méltó még az 1940-ben épült Szent Illés (sv. Ilija) pravoszláv templom, a város egyedüli bizánci stílusú építménye. Sajnos a zsidótemplom ma már nem látható, mivel a városrendezők lebontatták.

A népi építészetet az 1843-ból származó és 1986-ban műemlékként megnyitott Tájház képviseli (16). Az egykori egyesületek nagy száma arra utal, hogy Topolyán igen jól szervezett társadalmi élet folyt (17). Az iskoláztatás kezdete 1756-ra tehető. Zichy János grófnak köszönhetően 1869-től a leánygyermek is járhattak iskolába. Az 1888–89-es iskolaévben megkezdte

működését a tanonciskola (inasiskola), majd 1909-ben a polgári fiúiskola (18). Topolyán a sportok kezdete a teniszhez kötődik, amit 1910-ben a futball követett. Nagy népszerűségnek örvendett még a kocsmákban űzött kuglizás (19).

A település neve a régi térképeken előbb Topolya-pusztaként, később Topolya vagy Bácsstopolya, végül csak mint Topolya jelentkezik (20). A város vízellátása a Krivaja patakhoz kapcsolódott, amelyet 4 vízgyűjtő völgy táplált. A patak több helyen kiszélesedett, mintegy tavat alkotva. Volt, amikor egyidejűleg 25 híd ívelt át rajta (21). A mai lakosság a kezdet kezdetén részben állattartásból, részben mezőgazdaságból, a Bácskára jellemző hároméves vetésforgót alkalmazva élt (22). A topolyaiak mindenkor „kincsestára” maga a ter-

mőföld volt, melyen a gabonafajták, kerti növények, gyümölcsösök – pl. szőlő – teremtek, sőt a parlagon az állatok (főleg juhok) is megéltek (23). A helyi néprajzkutatásban még sok fehér folt található, bár az 1750-es újkori betelepítéstől napjainkig meglévő népszokások túlnyomórészt ismertek (24). Ugyancsak ismert Topolya városának ipartörténete is, amely a XIX. század közepétől vált

jelentőssé (25).

A Topolyai Múzeum utolsóinak nevezhető kiállítóterme a város két kiemelkedő személyiségének állít emléket.

A DR. HADZSI JÁNOS- ÉS FERNBACH BÁLINT- EMLÉKSZOBA

Szerkesztői: Mirko Grlica, Viktorija Šimon Vuletić etnográfus és Dušica Zrnčić biológus. A kiállított tárgyak többsége adományokból származik. A bejáratától balra 5 fekvő vitrinben dr. Hadzsi János, neves topolyai néporvos (akit sokszor csodadoktornak tituláltak) műszerei ill. kegytárgyai (pl. a díszes tűzoltó felszerelés stb.), a falakon pedig díszoklevelei vannak elhelyezve. Úgyszintén látható a saját maga által tervezett és mostanra felújított műtőasztal, valamint az orvosi ládája. Hadzsi János 1851-ben született a magyarországi Szentesen (ma Topolya testvérvárosa), ahol apja után a helyi görögkeleti egyházközségben anyakönyvezték. 1874-ben szerzett orvosi oklevelet, majd azt követően Pesten, az akkor európai hírv Rókus kórházban (ma Semmelweis) dolgozott 4 évet.

1878-ban érkezett Topolyára, már mint igen nagy tapasztalattal rendelkező orvos, kinek 25 éves pályafutása a város egészségügyének legfényesebb korszaka volt. Mert Hadzsi doktor határtalan ember-szeretete, érdeklődése a gyógyászat szinte minden területe irányában (szerény-

ségből fakadóan ő saját magát csak szemorvosnak tekintette) és emberi nagysága, lehetővé tette számára, hogy jelentős közéleti szerepet is betöltsön. Országgyűlési képviselőként a magyar Parlamentben minden tekintélyét latba vetve Topolya egészségügyének előmozdításán fáradozott. Sikerral, mert az akkori viszonyok között ez a mindössze 8000 lakosú városka az ország egyik legpéldamutatóbb egészségügyi központjává vált. Dr. Hadzsi kezdeményezte a Krivaja patak szabályozását (elsősorban a fertőző betegségek leküzdése érdekében), intézkedéseket fogantatott a különböző járványok megelőzésére, vágóhidat építtetett, járványkórházat létesített, ártézi kutakat fúratott az egészséges ivóvíz biztosítására. Még arra is volt energiája, hogy 1885-ben mega-

lapítsa az Önkéntes Tűzoltó Testület. Azon ritka szakemberek közé tartozott, aki örömmel osztotta meg tudását a fiatal orvos kollégákkal. A rendelkezésünkre álló adatok szerint volt, amikor 12 asszisztenssel dolgozott.

Dr. Hadzsi János 1903. június 13-án hunyt el. Topolya hálás polgárai szobrot emeltettek emlékének megőrzésére. Telcs Ede szobrászművész alkotását 1908-ban leplezték le az egykori Hadzsi-házzal szemben, a mai autóbusszállomás helyén. A XX. század háborús és politikai viharait átvészelve, ma a mellszobor az egészségház udvarában egy magas talapzaton áll, az intézmény egyébként a feledhetetlen gyógyító nevét viseli.

A kiállítóterem jobb oldalán többségükben egzotikus állattrófeák, valamint a múlt század elejéről származó etnográfiai tárgyak találhatók, egyrészt a falra erősítve, másrészt egy zárt álló vitrinben elhelyezve. Ezek a tárgyak valamilyen formában kötődnek Topolya másik országos, ha nem világhírű polgára, Fernbach Bálint (az ismeretlen) személyéhez.

Fernbach Bálint 1871. február 2-án született egy topolyai nagybirtokos családban. Tíz testvére közül ő volt a hetedik a sorban. Bátyjaival ellentétben nem politizált, ifjú korában csak mezőgazdasággal foglalkozott. Kortársai magányos farkasnak tartották. Társadalmi hovatartozását figyelembe véve, a kor szokásaitól eltérően barátai nemigen voltak. Három nagy szenvedély éltette: a

munka, az utazás és a vadászat. Különösen ez utóbbit űzte nagy kedvvel. Ezekért még a családalapítást is feláldozta. Miután idehaza kiélte vadászszenvélyét, 1904-ben nekivágott a nagyvilágnak, az akkoriban csak fekete kontinensnek nevezett Afrikának.

Vadásztársaival, a törökkanizsai Tallián Emillel és egy bizonyos Kreilh huszárkapitánnyal hatalmas területeket jártak be Közép- és Kelet-Afrikában. A vadászat mellett a Magyar Nemzeti Múzeum felkérésére növénytan kutatásokat is végzett. Az első nagy utazást még további négy követte: 1906, 1909, 1910 és 1911 folyamán. Ez utóbbi rendhagyó volt, mert Tallián Emillel a sarkvidéki Ferenc József-földön portyáztak. Habár mindig irtózott a politikától, a vesztét mégis az okozta. Igaz csak közvetlenül.

Az I. világháborút követő trianoni békeszerződés halálos sebet ejtett a rettenthetetlen vadász lelkén. Idegileg teljesen összetörve 1926. január 3-án apatini házában önkézevel vetett véget életének. Földi maradványait a helyi temetőben helyezték örök nyugalomra.

A Topolyai Múzeumban pillanatnyilag egy biológia szakos pedagógus (Csipe Tímea) és egy teremőr áll a látogatók rendelkezésére.

A kiállítások egészének előkészületi munkálataiban a szabadkai Városi Múzeum részéről tevékenyen részt vettek még: Hevér Miklós fotós-designer, Tolnai György számítógépes szerkesztő és Beniő János manipulátor.

A kiállítást adományokkal támogatták:

INTÉZMÉNYEK: Dr. Hadzsi János Egészségház, Forum Könyvkiadó, Topolyai Könyvtár, Topolyai Művelődési Ház – helytörténeti archívum, Dr. Hadzsi János Tűzoltó Egyesület és a Csáki Lajos Iskola.

MAGÁNSZEMÉLYEK: Cservenák Pál, dr. Harkai Éva, dr. Harkai Imre, ifj. Hadzsi János, Kocsis Antal, Bartók József (Palics) és még sokan mások.

A TOPOLYAI MÚZEUM LÉTREHOZÁSÁNAK CHRONOLÓGIÁJA

2001. október 29.: a Topolyai Község Műemlékvédelmi Bizottsága javaslatot fogad el a szabadkai Városi Múzeum keretében működő Topolyai Múzeum létrehozásáról.

2001. november 20.: a T. K. V. B.-a határozatot hoz a Múzeum létrehozásáról.

2002. január 25.: szakmai jellegű megbeszélés a Múzeum kivitelezésének ütemtervéről a szabadkai V. M.-ban (Cservenák Pál, Harkai Imre, Hulló István és Ricz Péter). Kovačev Njnkov Olga írásbeli ajánlatot tesz a helyi művészettörténet bemutatására.

2002. április 11.: szakmai jellegű megbeszélés a T. Múzeum kivitelezési ütemtervéről a topolyai Művelődési Házban (Cservenák Pál, Mirko Grlica, Harkai Imre, Hulló István, Nagy Tibor, Ricz Péter, Serfőző Károly és Dušica Zrníc).

2002. április 26.: Topolya és Szabadka közszéközi megállapodásának megvitatása, ill. a Múzeum kivitelezési ütemtervének véglegesítése (szept. 10-éig) a szabadkai V. M.-ban (Bábi Attila, Cservenák Pál, Svetislav Milanković, Papp Árpád és Ricz Péter).

2002. július 24.: a szabadkai Városi Múzeum részéről megkezdődnek a Topolyai Múzeum kivitelezési munkálatai.

2002. július 25.: Bábi Attila, Topolya polgármestere és Svetislav Milanković, a szabadkai Városi Múzeum jogásza a Topolyai Múzeum

működtetésének szerződésjavaslatát fogalmazzák meg.

2002. július 31.: Dudás Alekszandar, a Topolyai Községi V. B. elnöke és Svetislav Milanković egyeztetik a szerződés első változatát.

2002. augusztus 13.: véglegesítik a szerződést.

2002. augusztus 21.: a Topolyi Község és a szabadkai Városi Múzeum közötti szerződés iktatása Topolyán.

2002. szeptember 2.: a Topolyai Község V. B.-a elfogadja a szerződést, melynek értelmében 2002. szeptember 1-jei dátumozással a szabadkai Városi Múzeum tartósan átveszi a Topolyai Múzeum feletti szakmai felügyeletet.

A szabadkai Városi Múzeum munkatársai 98 munkanapot töltöttek el a múzeumi kiállítás felállításával, ami összességében 7000 kilométernyi utat is jelent.

ADATKÖZLŐK: Cservenák Pál, dr. Harkai Imre és Svetislav Milanković.

JELMAGYARÁZAT:

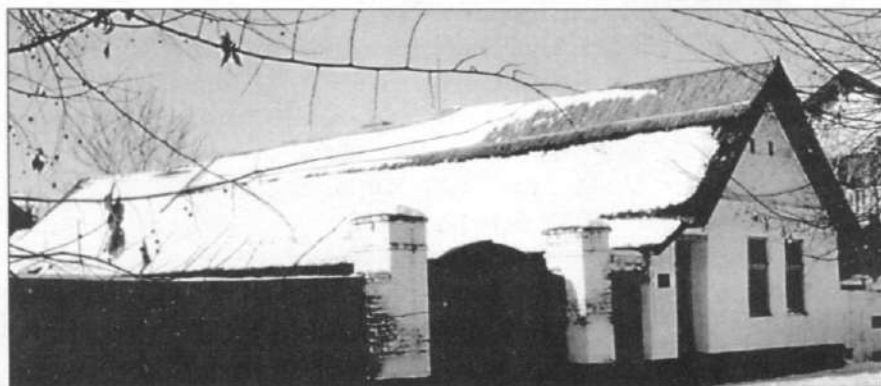
x - a művészek tevékenységének részletes szakmai ismertetése a 65. oldaltól olvasható.

xx - a részletesebb szakmai leírása 37–64. oldalakon található.

A TOPOLYAI MÚZEUMOKRÓL

Mint bevezetőnkben említettük, a 2002 szeptemberében megnyitott Topolyai Múzeum mellett a város már több helytörténeti jellegű tájmúzeummal rendelkezett ill. rendelkezik, melyek továbbra is megtekinthetők.

A TOPOLYAI TÁJHÁZ

A Moša Pijade utca 19-es szám alatt található épület a mestergerendába vésett évszám alapján 1843-ban épülhetett. Az biztos, hogy a település hagyományos építészetének egyik utolsó példája. Másfél évszázados fennállása alatt kisebb átépítéseken esett át, de kinézetében és funkciójában alapvetően nem változott. Három osztatú, jellegzetesen alföldi típusú lakóház. Berendezése a XIX–XX. század fordulójának időszakában készült. A tájházban elhelyezett néprajzi tárgyak egy része állandó, más része időleges adományokból származik. Mostani állapotában, a domináló fehér-kék színekkel kifestve kicsit elüt a többi régi topolyai háztól. Minden bizonnyal utolsó tulajdonosainak valamelyike szlovák származású lehetett. A tájházat 1986-ban adták át rendeltetésének, azóta is a város kiemelt műemléke.

A KOVÁCS-BOGNÁRMŰHELYT BEMUTATÓ MÚZEUM

Az egykori, városszerte nagyra becsült Egri testvérek kovács-bognárműhelye ritkaságnak számít, mivel általában két mesterséget sehol sem üztek egy helyen. Az viszont vitathatatlan, hogy a kovács-bognár mesterségnek Topolyán a XVIII. századtól számítóan nagy hagyománya volt. Az 1940-es években még negyven kovácsműhelyről van tudomásunk. A Topolyán készült

kocsikat szerte a Délvidéken kedvelték. A topolyai kovácsok a vasalás csínját-bínját ismerték. A jellegzetes topolyai fémmintázatok alapján egy kocsifajtát topolyi szekérnek neveznek. Jelenleg a kovács- és bognárműhely belső beren-

dezését szinte teljes egészében láthatják az érdeklődők, sőt azon kívül egy jó állapotban lévő fekete színű homokfutót is. A tervek szerint ez évtől további rokon mesterségek (pl. asztalos szakma) szerszámai is kiállításra kerülnek.

A SZÉLMALOM

A topolyai szélmalmokról 1859-ből vannak adatok, amikor egy időben három is működött a mezőváros területén.

Az egykori Győri Dömötör-féle szélmalom eredetileg a város déli határában, a laktanyától keletre állt. Építésének idejét nem tudjuk pontosan, az viszont bizonyos, hogy az 1857-ben készített térképen már látható a malom helyrajzi száma. A jellegzetes vajdasági szélmalmok családjába tartozott, és alapvetően búza illetve kukorica őrlésére használták. Utoljára 1963-ban. Mivel az elhagyott malmot az összedőlés veszélye fenyegette, a topolyai Žitokombinat munkaszervezet anyagi támogatásával lebontották, majd újjáépítették a nemzetközi út melletti mesterséges tó gátjától keletre lévő dombon. A teljes egészében restaurált tornyos, felülhajtós, változtatható vitorlafelületű, lécezett vitorlájú, két kőpáros, négyszintes építmény a felújított, működőképes belső térrel 1987-ben nyitotta meg kapuit a látogatók előtt.

A ZOBNATICAI LOVÁSZATI MÚZEUM

A zobnaticai Mezőgazdasági Rt. keretében működő turisztikai jellegű múzeumegységet 1986-ban nyitották meg a nagyközönség előtt. Valójában egy helyi vonatkozású emlékkiállításról van szó, ami szorosan a több mint kétszázötven évre visszatekintő, egykori Vojnits, majd 1906-tól a Leibach család méntelepének történetéhez kötődik. Vitathatatlan, hogy a mai zobnaticai ménest az ország egyik legismertebb lótenyészeteként tartják nyilván. Az innen kikerült lila-sárga színekben futó angol telivérivadékok több kategóriában számtalan helyi, vidéki, országos és nemzetközi elismerésben részesültek. A múzeum kiállítását a szabadkai V. M. szakemberei szerkesztették részben a birtokon megőrzött trófeák, dokumentumok (törzskönyvek) és egyéb, a lovászat-

tal kapcsolatos tárgyak, részben pedig a szabadkai Történelmi Levéltárban fellelhető idevágó anyag felhasználásával. Fennállásának két évtizede alatt ezt a tematikus múzeumi kiállítást, amely képzőművészeti alkotásokat is tartalmaz, több alkalommal felújították, átalakították, a kiállított tárgyakat pedig többszörösen cserélték.

A közeljövőben ez a kiállítás a fentiekben említett többivel együtt nem csak jelképesen, hanem a hatályban lévő törvények értelmében, úgy szakmai, mint jogi szempontból, a szabadkai Városi Múzeum felügyelete alá fog kerülni.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Topolya Monográfiája 1750–1945. Topolya, 2001
2. Topolyai Kalauz – Vodič Bačke Topole – Stadtführer Topola – Guide of Bačka Topola. Topolya, 2002
3. Virág Gábor: A kézművesség története. Topolyai Füzetek 2002/1, Topolya, 2002
4. Cservenák Pál – Nagy Tibor: A topolyai szobrok és emléktáblák. Topolyai Füzetek, 2002/2, Topolya, 2002
5. BULEVAR – Vodič kroz muzeje i galerije Vojvodine. Novi Sad, 2002
6. BÁCSORSZÁG 2000/XI–XII (Millennium). Szabadka, 2000
7. BÁCSORSZÁG 2002/X–XI–XII. Szabadka, 2002
8. Brindza Károly: Dr. Hadzsi János élete és munkássága. Topolya, 1980
9. A szabadkai V. M. Régészeti Osztályának terepnaplója, 1970–1975
10. A szabadkai V. M. iktatója, 2001/2002

A kézirat hitelességét szakmailag ellenőrizték (recenzálták):
Cservenák Pál és dr. Harkai Imre.

DEPANDANSA GRADSKOG MUZEJA U BAČKOJ TOPOLI O MUZEJU (MUZEJIMA) BAČKE TOPOLE

Uvod

„Topola je grad muzeja”, tako je svoj članak naslovio jedan novinar prošle godine u septembru, opisujući otvaranje najnovijeg vojvođanskog muzeja. I doista su 13. septembra (hirovitošću sudbine upravo u petak koji se po narodnom verovanju smatra ukletim) gradonačelnik Atila Babi i predsednik izvršnog veća opštine, Aleksandar Dudaš, otvorili svesrdno očekivani muzej u Topoli. Na prostoru od 300 kvadratnih metara organizovana je stalna postavka, na kojoj je osim istorije grada predstavljen i život mesta iz davnine – od arheoloških razdoblja pa takoreći do današnjih dana.

Put do realizacije bio je dug. Ostvarena je višedecenijska želja Topolčana, s obzirom da se u ovoj opštini od 1970. godine, izuzev kraćih preki-da, provlačila kao stalna tema, ideja o osnivanju sopstvenog muzeja. Najveću prepreku predstavljali su strogi zakoni o muzejima i zaštiti spomenika kulture, kao i hronični nedostatak finansijskih sredstava. Od dobrih namera i iskrenih želja, nigde u svetu ne nastaju muzeji. Uprkos pomenutim teškoćama, ovo je prilika da spomenemo i ljude koji više nisu među nama, a koji su zahvaljujući svojim funkcijama, sa velikim entuzijazmom «čuvali žar» ove teme.

Među Topolčanima takve ljude predstavljali su Stanko Škorić, Ferenc Čubela, Laslo Tanka i Karolj Brindza (kao istraživač), dok je iz subotičkog Gradskog muzeja najveća podrška dolazila od Lasla Sekereša. Svi navedeni inicijatori kao i mnogi drugi saradnici (koji nam, nadam se, sada neće zameriti) bili su ljudi “sa obe noge na zemlji”, što znači da su sledili logičan princip da prvo treba da se istražuje, a zatim da se na osnovu rezultata stvara muzej. Tako je i moglo doći do potpisivanja, na nivou nekadašnje cele Jugoslavije, iznimnog ugovora između topolske opštine i subotičkog Gradskog muzeja, po kojem je opština u toku narednih deset godina, za tadašnje uslove izuzetno velikom svotom, finansirala arheološka iskopavanja na svojoj teritoriji. Prilikom potpisivanja ugovora, 1974. godine, Peter Tot, tadašnji gradonačelnik, kategorično je izjavio da bi lično voleo da otvori budući muzej u Bačkoj Topoli.

Iako se ta želja nažalost nije ostvarila, istraživanja su nastavljena (ne samo vezana za arheologiju nego i na polju istorije, etnologije i istorije kulture), a materijal za budući muzej se neprekidno uvećavao. U međuvremenu su istraživači lokalne historiografije, tačnije nekolicina posvećenih građana, grad-

skih funkcionera i upravnika preduzeća osnovala četiri mini - muzeja (zavičajnu kuću, kovačku i kolarsku radionicu, vetrenjaču i Muzej konjarstva u Zobnatici) na koje ćemo se kasnije još osvrnuti. S dolaskom novog milenijuma, slučaj muzeja u Bačkoj Topli dobio je iznenada povoljan obrt. Nova gradska uprava, izabrana 2001. godine, prihvatila je projekat. Formirala se jedna nezvanična, inicijalna grupa u kojoj su se osim već pomenutog gradonačelnika i predsednika I. V. opštine, našli i Laslo Feher, direktor javnog preduzeća za urbanizam i puteve, zatim Endre Balaša, Pal Červenak, Karolj Šerfeze i ne na poslednjem mestu, dr Imre Harkai, čiji se san o muzeju počeo ostvarivati. Ovi ljudi su na svoja pleća uzeli obavezu rešavanja svih peripetija oko muzeja. Opština je obezbedila neophodno materijalno pokriće, a subotički Gradski muzej (pod upravom mr Ištvana Hulóa) je u skladu sa postojećim zakonom o muzejima i uz neophodnu stručnu saradnju, odradio projekat čiji je krajnji rezultat:

MUZEJ U TOPOLI

Još na samom početku za budući muzej u Topoli predviđena je najstarija zgrada sa „burnom” prošlošću – nekadašnji kaštel porodice Krai. Neminovne su ovom prilikom i osnovne napomene o samoj porodici Krai, bez koje ni današnje Topole možda ne bi bilo ili bi njen izgled bio sasvim drugačiji. Naselje

Topola je kao državno selo 1800. godine, kraljevskim ukazom, pripalo baronu Palu Kraiju. Nakon što su za vreme Rakocijeve bune 1704. godine, naselje iz turskog perioda – Topolu i njenu okolinu, čete kuruca potpuno opustošile, na teritoriju koja se pola veka pominjala samo kao to-

polska pustara, naselilo se iz Felvideka (sa današnje južne granice Slovačke) dvesta mađarskih i slovačkih porodica pod ugovorom. Oni su osnovali današnju Topolu. Artiljerijski general, baron Pal Krai je za svoje vojničke zasluge u borbi protiv Napoleona dobio Topolu i njenu okolinu (pustaru Emušić). Dolaskom porodice Krai počeo je razvoj sela, a zatim i ravničarske varoši. Do 1802. godine završen je i dom porodice Krai, baronski kaštel na dva nivoa, u kojem je danas smešten muzej. Oko kaštela nalazile su se privredne zgrade i

staništa za poslugu, a kasnije i čuveni park u Topoli. Smrću Janoša Kraija, unuka barona Pala Kraija, 1852. godine porodica je po očevoj liniji izumrla. Njihovo mesto zauzeli su Zičijevi.

Sam kaštel (sa pomoćnim zgradama) vremenom je prešao u vlasništvo crkve. Ovde je nakon Prvog svetskog rata delovala parohija velike crkve svete Marije, koja je posvećena pohodu blažene Device Marije. Nacionalizacijom nakon Drugog svetskog rata, zgrada postaje javna ustanova. Prvo se ovde nalazila banka, a zatim narodni univerzitet i na kraju izložbeni prostor topolske umetničke kolonije. Tokom devedesetih proglašena je spomenikom kulture od izuzetne vrednosti i tada počinje i njena rekonstrukcija. Poznati arhitekta iz Bačke Topole, dr Imre Harkai, istraživač lokalne istoriografije i vrsni poznavalac narodnog graditeljstva, preuzeo je vođenje poslova. Uz njegovo ime vezuje se i unutrašnje uređenje prostorija, kao i idejna rešenja za stajace i ležeće vitrine, panoe i diorame. Tokom rekonstrukcije zgrade, razgrađena je nekadašnja centralna kapija koja danas služi kao ulaz u muzej. Foaje u prizemlju i dalje ima ulogu povremenog izložbenog prostora umetničke kolonije, a u središnjem delu iste prostorije održavaju se obredi venčavanja. Dve prostorije koje se nalaze na desnom krilu od nedavno se vezuju uz stalnu postavku muzeja u Topoli. Tu je smeštena:

LIKOVNA IZLOŽBA

Autor i inicijator galerije je istoričar umetnosti Olga Kovačev Ninkov. Po želji organizatora, dve izložbene sale koje se prostiru na 50 kvadratnih metara pružaju posetiocima uvid u ostvarenja umetnika koji više nisu među živima. Ovi umetnici su ili poreklom, ili stvaralaštvom bili vezani za topolsku

zajednicu. Trenutno su izložena dela sledećih autora – Ilone Ačadi, Jožefa Ača, Petera Bičkeija, Đorđa Bošana, Ištvana Kiš Zomborija, Stipana Kopilovića, Petera Nadapati Kukaca i Jožefa Štrauba. U dve ležeće vitrine nalaze se katalogi sa izložbi i ostali

dokumentacioni materijal vezan za ove stvaraoce.(x) Izložbeni prostor likovnih stvaralaca nije konačan. Ukoliko dođe do dogovora sa nadležnima, galerija bi se još u toku godine preselila na sprat gde su smešteni ostali izložbeni prostori

topolskog muzeja.

Na prvi sprat se stiže potpuno renoviranim stepeništem. U predvorju se posetiocima pruža uvid u istoriju lokalnih publikacija koju su Topolčani sami sastavili – Imre Harkai kao organizator i Pal Červenak kao glavni koordinator.

IZLOŽBA LOKALNE ISTORIJE I KNJIŽEVNOSTI

Tri ležeće i tri stajće vitrine koje se nalaze u predvorju sadrže knjige, izdanja i ostala dokumenta koja se organski vezuju uz grad Topolu. Tu su prvenstveno izložena dela tri najmarkantnija stvaraoca koji više nisu među živima.

Najpoznatiji među njima je verovatno Ferenc Feher, jedan od najznačajnijih književnika Vojvodine. Tu su radovi za mlade naraštaje manje poznatog pesnika i istraživača narodne tradicije, Ferenc Tota, kao i knjige nedavno preminule spisateljice i novinarkе, Eržebet Juhas, istaknute pred-

stavnice kreativnog članstva *Foruma* i *Mađar Soa*. U stajaćim vitrinama nalazi se više od stotina različitih izdanja koja se mogu razvrstati u tri podgrupe. Prvu čine dela topolskih autora o samoj Topoli, a u drugoj grupi su dela lokalnih autora sa istoriografskim podacima vezanim za druga naselja. U treću grupu spadaju književna dela pesnika i pisaca grada Topole.

Predvorje se u odnosu na ulicu (zapad), krstoliko širi u tri pravca. S desna je slepi hodnik, gde je tokom restauracije 2002. godine, otkriven dotada zazidani otvoreni dimnjak. Pretpostavlja se da je nekada bio sastavni deo kuhinje na spratu. Pravo se ulazi u nekadašnju balsku dvoranu kaštela, gde je trenutno postavljena izložba o istoriji naselja i kroz nju predstavljena istorija kulture, arhitektura, etnologija i privredni razvoj same Topole. Ukoliko posetilac muzeja ima istančanije prohteve i pridržava se koncepcije muzejskih stručnjaka, izabraće levi hodnik koji ga nakon nekoliko koraka, uvodi u odaju gde se nalazi izložba flore i faune Topole i okoline.

BIOLOŠKA IZLOŽBA

Autori izložbe su biologji mr Ištvan Hulo i Dušica Zrnić, kao i preparator Florijan Horvat, koji je takođe i izvođač radova. Ovaj deo postavke je nesumnjivo *najgušći* s obzirom da skoro trećinu prostorije zauzima vizuelno vrlo

atraktivna diorama. Trodimenzionalni prikaz biljnog i životinjskog sveta u pozno leto u dolini Krivaje (starinski Bačar) je istovremeno i najsavremenije rešenje cele muzejske postavke. Šteta je što se u nedostatku odgovarajuće tehničke zaštite (laserska mreža), živopisno prirodno stanište moralo odvojiti staklom od eventualno „zlonamernih“ posetilaca. Levo od diorame, u stajaćoj vitrini, radoznalim posetiocima pruža se uvid u nekoliko desetina primeraka insekata sa područja koje stručnjaci nazivaju stepskom livadom. Na suprotnom zidu, u stajaćoj i ležećoj vitrini, posetioci se mogu upoznati sa florom priobalnog područja Krivaje, kao i sa zaštićenim – retkim i ugroženim vrstama biljaka i lekovitih trava. (xx) Istupivši iz odaje sa živim svetom, pred nama se otkriva praistorija naselja.

ARHEOLOŠKA IZLOŽBA

Autori izložbe su arheolozi Peter Ric i Agneš Sekereš, kao i preparator Florijan Horvat i fotograf i dizajner Mikloš Hever. Bačka Topola spada među one retke vojvodanske gradove čija je okolina arheološki dobro istražena. To se posebno odnosi na južni deo grada gde su vršena iskopavanja nalazišta iz kamenog doba (Ciglane), sarmatskog perioda (Bankert – Klanica), avarskog perioda (Bankert – Klanica) i srednjeg veka (salaš Karolja Vadoca). Isto se, nažalost, ne može reći za severni deo grada gde su tokom gradnje brane za veštačko jezero, uništena četiri, a moglo bi se reći čak i pet arheoloških nalazišta.

Uprkos pomenutom gubitku, korištenjem raspoloživog arheološkog

materijala osmišljena je vrlo sadržajna izložba koja prikazuje specifičnu kulturu različitih ljudskih zajednica nastanjenih na teritoriji Topole. Štaviše, zahvaljujući najviše darodavcima, u prvoj vitrini nalaze se kosti praistorijskih životinja. Sledeća vitrina pruža uvid u terensku dokumentaciju nastalu tokom arheoloških iskopavanja. Cela arheološka izložba oslanja se prvenstveno na materijal koji je rezultat dugogodišnjeg iskopavanja na lokaciji Bankert – Klanica. Predmeti su raspoređeni u tri stajaće i u jednoj ležećoj vitrini. Jedna stajaća vitrina sadrži materijal iz sarmatskog (ili rimskog) perioda. Među njima su i predmeti poklonjeni muzeju. Materijalnu zaostavštinu Avara predstavlja rekonstrukcija muškog (ratničkog) groba, kao i nakit, oružje, upotrebn i ukrasni predmeti od kosti, bronz, gvožđa i keramike, izloženi u dve stajaće vitrine. Istovremeno, ovo je lepa uspomena na ljude pomenute na početku teksta koji nisu doživeli, ali su se nadali osnivanju topolskog muzeja. Arheološku izložbu završava prikaz predmeta otkrivenih tokom iskopavanja srednjovekovnog (XII-XVI vek) nalazišta - Pustatemplom. Opštepoznati naziv lokaliteta, Pustatemplomsko brdo, moglo je biti nekadašnje naselje Fibajč (tadašnja Topola), koje se spominje u srednjovekovnim dokumentima. S raščlanjivanjem tog pitanja, posetilac se može suočiti već u sledećoj odaji, gde ga očekuje prikaz prošlosti i razvoja naselja u vidu kopija fotografija i dokumenata pričvršćenih na panoe.

ISTORIJSKA IZLOŽBA

Autor izložbe je istoričar Mirko Grlica, koji je u svom radu iskoristio materijal sa jedne prethodne izložbe, čija je prva verzija postavljena 2000. godine. Autori te izložbe bili su prevashodno stručnjaci koji su saradivali na Monografiji Bačke Topole 1750-1945, i to poimenice: dr Roža Boruš, etnograf, Pal Červenak, nastavnik-koordinator, dr Imre Harkai, arhitekta, istraživač lokalne istorije, mr Lajoš Hovanj, građevinski inženjer, Tibor Kišimre, istoričar, Branislav Janić, nastavnik, istraživač lokalne istorije, dr Antal Penovac, etnograf, Peter Ric, arheolog, Istvan Rind, fotograf, Gabor Virag, nastavnik,

istraživač lokalne istorije, Tivadar Vojnić, novinar, istraživač lokalne istorije, Milivoj Vuletin, istoričar. Izdavanje druge verzije Monografije vezuje se uz ime Pala Červenaka i dr Imrea Harkaija. Nakon ponovnog odabira tekstova (delovi vezani za arheologiju ili dr Janoša Hadžija se izdvajaju u posebne celine), uz

određene dopune, dobijen je postojeći integralni prikaz istorije Bačke Topole.

Fotomaterijal koji obuhvata 25 različitih tematskih celina, postavljen je na panoe, dok se originalni dokumenti nalaze u jednoj ležećoj vitrini. Prve dve tematske celine bave se srednjovekovnom Topolom, tačnije pitanjem Fibajča, pomenutog i kod arheologije (1, 2). U svakom slučaju, ako je teritorija Pustatemploma u davniini predstavljala centar Topole (što je teorijski moguće), ovaj gradić možemo smatrati jednim od najstarijih naselja u Vojvodini, jer ovo arheološko nalazište datira iz XII – XVI veka. Zatim sledi istorija porodice Krai i privredni odnosi, kao i pečat trgovišta Topole, koji je bio u upotrebi sve do 1848. godine (3, 4). Tu su zatim zapisi o događajima pre i posle revolucije iz

1848-49, o potonjoj Srpskoj Vojvodini, tj. o Tamiškom Banatu (5, 6, 7). U nastavku je prikazan istorijski period nazvan vremenom dualizma i vreme između dva svetska rata (8, 9). Sledi prikaz početka radničkog pokreta, tadašnje štampe i istorija II svetskog rata (10, 11, 12). Tri celine posvećene su religijama – katoličkoj, jevrejskoj i pravoslavnoj (13, 14, 15). Ponos gradske arhitekture, crkva posvećena pohodu blažene Device Marije, nalazi se tik uz muzej. Trobrodna, 71 m duga crkva, građena je po planovima arhitekta Ferenc Rajhla između 1904-1906. godine. Širina joj je 34 m, a visina tornja 73 m i može da primi 5000 vernika. Smatra se najvećom katoličkom crkvom u današnjoj državi.

Narodno graditeljstvo predstavlja seoska kuća koja datira iz 1843. godine, a 1984. godine je proglašena za etno-kulturni spomenik (16). Veliki broj nekadašnjih udruženja, upućuje na činjenicu da je u Topoli društveni život bio dobro organizovan (17). Početak školstva datira iz 1756. godine. Zahvaljujući grofu Janošu Zičiju, od 1869. i ženska deca su mogla da pohađaju školu. Tokom 1888-89. pokrenuta je škola plesa (zanatska škola), a 1909. godine i muška

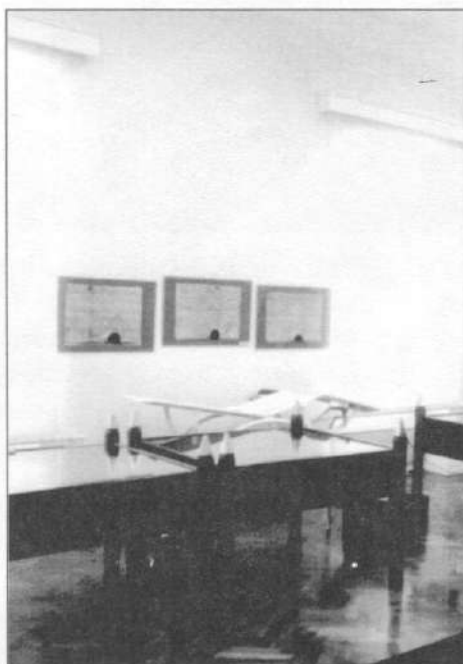
građanska škola (18). Početak sportskih aktivnosti u Topoli vezuje se za tenis, a zatim 1910. godine i za fudbal. Veliku popularnost uživalo je i kuglanje po kafanama (19).

Ime naselja se na starim geografskim kartama prvo pominje kao Topolska pustara, kasnije kao Topola ili Bačka Topola, i konačno, samo kao Topola (20). Grad se snabdevao vodom preko potoka Krivaja sa četiri akumulaciona jezera. Potok se na nekoliko mesta proširivao takoreći formirajući jezera. Nekada ga je premošćavalo 25 mostova istovremeno (21). Stanovništvo je u početku živelo delom od stočarstva, a delom od poljoprivrede, pridržavajući se običaja karakterističnog za Bačku da svake tri godine menja seme za setvu. Plodna zemlja je oduvek Topolčanima predstavljala *riznicu*, jer je na ovoj zemlji sve uspevalo – od žitnih polja, povrtnjaka, voćnjaka do vinograda, a čak su i parlozi iskorištavani za ispašu stoke (pretežno ovaca) (23). U lokalnoj etnografiji postoji još mnogo nepoznanica, iako su narodni običaji od vremena poslednjeg doseljavanja 1750. godine, većinom poznati (24). Istražena je i istorija toploske privrede koja postaje značajna sredinom XIX veka (25).

Poslednja izložbena odaja muzeja posvećena je dvojici istaknutih građana Bačke Topole.

SPOMEN SOBE dr JANOŠA HADŽIJA I BALINTA FERNBAHA

Autori izložbe su Mirko Grlica, istoričar, Viktorija Šimon Vuletić, etnolog i Dušica Zrnić, biolog. Većina izloženih predmeta je u vidu poklona dospela u muzej. U levom delu prostorije smešteni su (u ležeće vitrine) lekarski instrumenti dr Janoša Hadžija, koga su mnogi smatrali čudotvorcem, kao i njegove lične stvari poput svećane vatrogasne uniforme itd., a po zidu su poredane diplome. Janoš Hadži rodio se 1851. godine u Sentešu, u Mađarskoj (danas pobratimski grad Bačke Topole), gde je po ocu upisan u matičnu knjigu pravoslavne crkvene opštine. Diplomirao je 1874, a nakon toga, četiri godine je radio kao lekar u budimpeštanskoj bolnici sv. Roke (danas

Semmelweis). U Topolu je stigao 1878. kao vrlo iskusan lekar i sledećih 25 godina njegove lekarske prakse, smatraju se najsvetlijim periodom u zdravstvenoj zaštiti žitelja grada. Beskrajni altruizam i plemenitost dr Hadžija i njegova upućenost u skoro svaku medicinsku oblast (iako je iz skromnosti sebe smatrao samo oftalmologom), omogućila mu je da postane i značajna javna ličnost. Kao narodni poslanik u mađarskom parlamentu, uložio je svoj autoritet da unapredi zdravstvenu zaštitu u Bačkoj Topoli. Njegov trud je bio uspešan jer je ovaj gradić, sa svega 8000 stanovnika, imao za tadašnje uslove najprimerniji zdravstveni centar. Dr Hadži je takođe inicirao regulisanje Krivaje (da bi se

Hadžijeva bista našla je svoje mesto u dvorištu zdravstvenog centra koji nosi ime ovog nesvakidašnjeg lekara.

Na desnoj strani izložbene sale, delom po zidovima, a delom u stajaćim vitrinama, nalaze se trofeji egzotičnih životinja i etnološki predmeti s početka prošlog veka. Ovi predmeti vezuju se za drugog, takoreći svetski poznatog Topolčanina, Balinta Fernbaha, čija je biografija u velikoj meri i danas nepoznanica.

Balint Fernbah je rođen 2. februara 1871. godine u porodici veleposednika iz Bačke Topole. Od desetoro braća i sestara, on je bio sedmo dete. Za razliku od svoje starije braće, nije se bavio politikom nego je u ranoj mladosti pokazivao zanimanje za poljoprivredu. Savremenici su ga smatrali „vukom samotnjakom”. Bez obzira na poreklo i društvena preimućstva, nije bio sklon

sprečilo širenje zaraznih bolesti) i građenje klanice, osnovao infektološku bolnicu, podsticao bušenje arteskih bunara radi snabdevanja pitkom vodom. Imao je energije i za osnivanje Dobrovoljnog vatrogasnog društva. Spadao je među one retke stručnjake koji su s radošću prenosili svoja iskustva mladim kolegama. Po podacima koji su nam dostupni, ima perioda kada je radio čak sa 12 asistenata.

Dr Janoš Hadži preminuo je 13. juna 1903. godine. Kao uspomenu na njegovo pregalaštvo, zahvalni sugrađani podigli su mu spomenik. Delo vajara Edea Telča otkriveno je 1908. godine, nasuprot nekadašnje kuće porodice Hadži, gde se danas nalazi autobuska stanica. Preživевši ratne krize XX veka,

sklapanju prijateljstava. Živeo je posvećen svojim strastima – poslu, putovanjima i lovu. Posebno je lovu bio privržen što je i uticalo na odluku da nikada ne osnuje porodicu. Nakon što je kod kuće utolio svoju strast za lovom, 1904. godine krenuo je u svet, na crni kontinent, kako su tada nazivali Afriku. U društvu sa svojim prijateljima lovcima, Emilom Talijanom i izvesnim kapetanom Krajlom, obišao je ogromna prostranstva srednje i istočne Afrike. Na molbu mađarskog Naciolanog muzeja, osim lova, bavio se i botaničkim istraživanjima. Nakon prvog velikog putovanja, sledila su još četiri i to tokom 1906, 1909, 1910. i 1911. godine. Ovo poslednje putovanje se može smatrati izuzetnim, jer je sa Emilom Talijanom stigao čak do polarnih područja Zemlje Franca Jozefa. Iako se uvek grozio politike, postao je posredno njena žrtva. Trijanonski mirovni ugovor duboko je ranio dušu ovog neustrašivog lovca. U potpunom nervnom rastrojstvu, u apatinskoj bolnici, oduzima sebi život 3. januara 1926. godine. Tu su mu i zemni ostaci predati večnom miru.

U muzeju u Topoli trenutno su zaposleni dipl. biolog Timea Čipe (koja obavlja pedagoške poslove) i čuvar izložbe.

U radovima na postavkama izložbe učestvovali su i sledeći stručnjaci subotičkog muzeja – Mikloš Hever, fotograf-dizajner, Đerd Tolnai, informatičar i Janoš Benić, manipulant.

Izložbu su svojim donacijama pomogli:

INSTITUCIJE: Zdravstveni centar dr Janoš Hadži, Izdavačka kuća Forum, Biblioteka Bačke Topole, Dom kulture Bačke Topole – arhiva lokalne istorije i Vatrogasno društvo dr Janoš Hadži.

LIČNOSTI: Pal Červenak, dr Eva Harkai, dr Imre Harkai, Janoš Hadži ml, Antal Kočiš, Jožef Bartok (sa Palića) i mnogi drugi.

HRONOLOGIJA NASTANKA MUZEJA U BAČKOJ TOPOLI

29. oktobar 2001. – Odbor za zaštitu kulturnih dobara Bačke Topole prihvata predlog da se u okviru Gradskog muzeja Subotica, osnuje muzej u Topoli.

20. novembar 2001. – Odbor za zaštitu kulturnih dobara Bačke Topole donosi odluku o osnivanju muzeja.

25. januar 2002. – stručno savetovanje u subotičkom Gradskom muzeju o dinamici realizacije i stručnim aspektima osnivanja muzeja u Topoli. (Pal Červenak, Imre Harkai, Istvan Hulo i Peter Ric). Olga K. Ninkov daje pismeni predlog o uključivanju prikaza lokalne istorije umetnosti.

11. april 2002: – stručno savetovanje u Domu kulture Bačke Topole o programu aktivnosti za otvaranje muzeja u Topoli (Pal Červenak, Mirko Grlica, Imre Harkai, Istvan Hulo, Tibor Nađ, Peter Ric, Karolj Šerfeze, Dušica Zrnić).

26. april 2002. – razgovori u subotičkom Gradskom muzeju o saradnji opština Subotica i Bačka Topola u pravcu finaliziranja vremenskog okvira za otvaranje muzeja u Bačkoj Topoli - do 10. septembra. (Atila Babi, Pal Červenak, Svetislav Milanković, Arpad Pap, Peter Ric).

24. juli 2002. – Gradski muzej Subotica započinje stručan posao na postavci u muzeju Bačke Topole.

25. juli 2002. – Atila Babi, gradonačelnik Bačke Topole i Svetislav Milanković, pravnik subotičkog Gradskog muzeja, usklađuju predloge za Sporazum o međusobnim pravima i obavezama Opštine Bačka Topola i Gradskog muzeja Subotica u vezi rada Muzeja u Bačkoj Topoli.

31. juli 2002. – Aleksandar Dudaš, predsednik Izvršnog odbora S.O. Bačka Topola i Svetislav Milanković, usaglašavaju prvu varijantu Sporazuma.

13. avgust 2002. – finaliziranje Sporazuma.

21. avgust 2002. – usaglašen tekst Sporazuma predat organima Opštine Bačka Topola na usvajanje.

2. septembar 2002. – Skupština opštine Bačke Topole daje saglasnost na Sporazum po kojem subotički Gradski muzej prihvata permanentnu stručnu nadležnost nad Muzejom u Bačkoj Topoli, a Opština Bačka Topola se obavezuje da finansira rad istog Muzeja.

Stručnjaci subotičkog muzeja proveli su 98 radnih dana na formiranju muzejske postavke, što istovremeno znači i 2500 pređenih kilometra.

IZVORI INFORMACIJA: Pal Červenak i Svetislav Milanković

x detaljan prikaz stvaralaštva pojedinih likovnih umetnika se nalazi na stranama 65 -152.

xx detaljan stručni opis se nalazi na stranama 37- 64.

O MUZEJIMA U TOPOLI

Kao što je pomenuto u uvodu, osim topolskog Muzeja, u gradu ima još nekoliko zavičajnih muzejskih postavki koje se mogu posetiti.

ETNOKUĆA BAČKE TOPOLE

U ulici Moše Pijade br. 19 nalazi se kuća čija izgradnja, sudeći po godini urezanjoj na nosećoj gredi, datira iz 1843. Činjenica je da predstavlja takoreći jedino svedočanstvo tradicionalnog graditeljstva. Tokom 150 godina trajanja, na zgradi su izvršene samo male prepravke, te joj se izgled i funkcija u suštini nisu menjali. Predstavlja tipičnu panonsku kuću sa tri odaje. Unutrašnje uređenje datira sa prekretnice XIX–XX veka. Etnološki predmeti koji se nalaze u kući, većinom su poklonjeni. U sadašnjem obliku, sa dominirajućom plavom i belom bojom, pomalo odudara od ostalih tradicionalnih topolskih kuća. Jedan od poslednjih vlasnika je verovatno poreklom bio Slovak. Etnokuća je 1986. godine dobila svoju funkciju i postala značajni kulturni spomenik grada.

KOVAČKO-KOLARSKA RADIONICA

Nekadašnja, u gradu vrlo cenjena kovačko-kolarska radionica braće Egri, danas predstavlja retkost jer ova dva zanata su takoreći izumrla. Činjenica je, međutim, da su kovački i kolarski zanat od XVIII veka imali veliku tradiciju u Topoli. Poznato je da je četrdesetih godina prošlog veka, u gradu postojalo još četrdeset kovačkih radionica. Kola pravljena u Topoli bila su omiljena po celoj pokrajini. Topolski kovači poznavali su sve tajne zanata. Zbog tipičnih gvozdениh ukrasa, jedna vrsta kola naziva se topolskim kolima. Danas je unutrašnje uređenje kovačko-kolarske radionice dostupno posetiocima, a izložena je i jedna dobro očuvana, crna kočija. Predviđeno je da, možda već ove godine, budu izloženi i alati srodnih zanata (npr. stolarski).

VETRENJAČA

Podaci o topolskim vetrenjačama datiraju iz 1859. godine, kada su istovremeno radile tri vetrenjače na teritoriji trgovišta.

Nekadašnja vetrenjača Demetera Đerija prvobitno se nalazila na južnom rubu grada, istočno od kasarne. Iako nam je nepoznata godina izgradnje vetre-

njače, činjenica je da na mapi iz 1857. godine postoji njen topografski broj. Pripadala je karakterističnoj porodici vojvođanskih vetrenjača i služila je prvenstveno za mlevenje pšenice i kukuruza sve do 1963. godine. S obzirom da je napuštenom mlinu pretilo da se sruši, uz materijalnu pomoć topolskog preduzeća *Žitokombinat*, mlin je srušen i ponovo izgrađen na brdu kraj veštačkog jezera, koje se nalazi nedaleko od međunarodnog puta. Potpuno restaurirana vetrenjača je otvorena za posetioce 1987. godine.

MUZEJ KONJARSTVA U ZOBNATICI

U okviru zobnatičkog poljoprivrednog dobra nalazi se muzejska celina turističkog tipa, otvorena za posetioce još 1986. godine. Radi se, u stvari, o spomen izložbi lokalnog karaktera, koja se vezuje za dva i po veka dugu tradiciju uzgajanja konja nekadašnje porodice Vojnić, a zatim, počev od 1906. godine, porodice Lelbah. Neosporno je da je današnja zobnatička ergela jedno od najpoznatijih odgajališta konja u zemlji. Potomci punokrvnih engleskih grla, presijavajući se ljubičastožutom bojom, dobijali su bezbrojna lokalna, državna ali i međunarodna priznanja. Autori muzejske postavke su stručnjaci subotičkog Muzeja, koji su za potrebe izložbe koristili trofeje sačuvane na imanju, dokumente (rodoslovne knjige), kao i predmete vezane za konjarstvo. Korišćeni su takođe i podaci koji se nalaze u subotičkom Istorijskom arhivu. Tokom dve decenije postojanja, ova izložba koja sadrži i umetnička dela, više puta je obnavljana i preuređivana, a izloženi predmeti su više puta menjani.

Ova izložba će ubuduće, po slovu zakona, zajedno sa već pomenutim istorijskim spomenicima, biti pod stručnim nadzorom Gradskog muzeja Subotica.

Summary

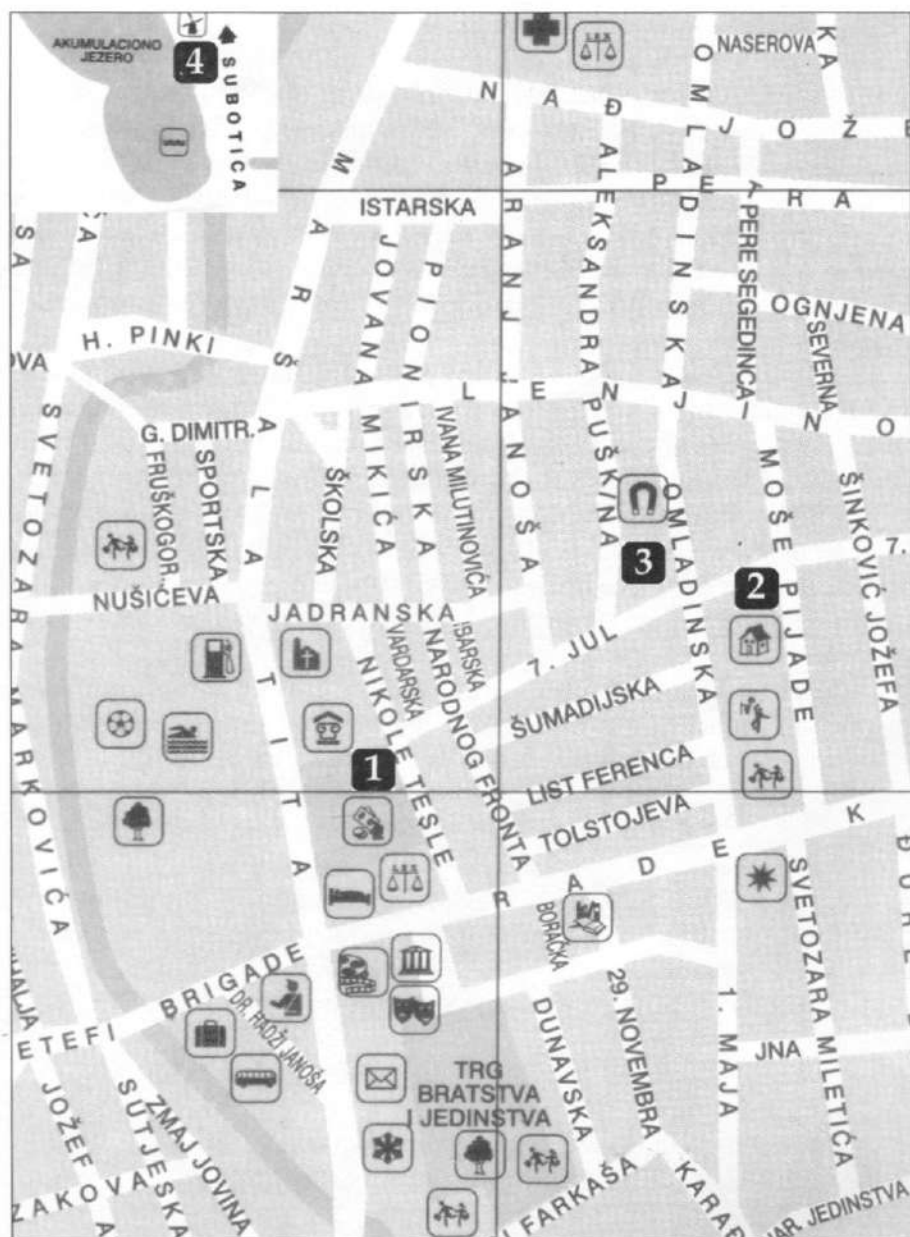
On 13th of September 2002. the section of the Municipal Museum of Subotica was opened in Backa Topola. The permanent exhibition which occupies almost 300 m², represents the history of the settlement from the earliest ages to nowadays. The foundation of the museum is a result of a thirty-year long research work. Due to the severe museum laws and protective measures for monuments, as well as to the permanent lack of financial possibilities, the finalisation of the museum section in Backa Topola had to wait for satisfying circumstances.

Fortunately, from the beginning of the seventies there were always a few representatives (mostly politicians) who plead for the idea of the museum in Topola. Finally, it was decided on local level to exhibit the museum collection in the restored Kray castle. At the moment, the following sections are presented: HISTORY OF ART, BIOLOGY, ARCHEOLOGY, HISTORY OF THE SETTLEMENT AND HOISTORY OF LOCAL LITERATURE. Futhermore, there is a chamber dedicated to the memory of two exceptional citizens – to doctor Janos Hadzsi and to a wealthy landlord, hunter and traveller – Balint Fernbach.

In connection with the newly founded museum we have to mention the ethno-house, the blacksmith's workshop, the windmill and the Horse museum in Zobnatica which have already existed in the Backa Topola area.

LITERATURA

1. Monografija Bačke Topole 1750-1945. Novi Sad, 2001
2. Topolyai Kalauz – Vodič Bačke Topole – Stadtfürer Topola – Guide of Bačka Topola. Topolya, 2002
3. Virág Gábor: A kézművesség története. Topolyai Füzetek 2001/1, Topolya, 2002
4. Cservenák Pál – Nagy Tibor: A topolyai szobrok és emléktáblák. Topolyai Füzetek, 2002/2, Topolya, 2002
5. BULEVAR – Vodič kroz muzeje i galerije Vojvodine. Novi Sad, 2002
6. BÁCSORSZÁG 2000/XI-XII (Millenium). Szabadka, 2000
7. BÁCSORSZÁG 2000/X-XI-XII. Szabadka, 2002
8. Brindza Károly: Dr. Hadzsi János élete és munkássága. Topolya, 1980
9. Terenski dnevnik arheološkog odeljenja subotičkog Gradskog muzeja 1970-1975.
10. A szabadkai V. M. iktatója 2001/2002

1 Topolyai Múzeum
Muzej B. Topole

2 Topolyai tájház
Etnokuća B. Topole

3 Kovácsműhely
Kovačka radionica

4 Szélmalom
Vetrenjača

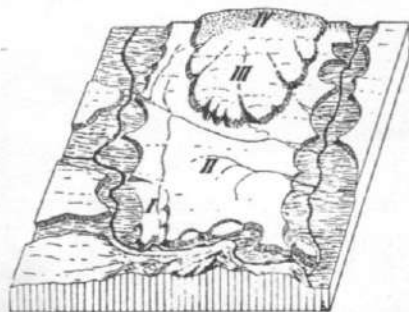
Душица Зрнић, виши кустос - биолог
мр Иштван Хуло, биолог
др Бранислава Буторац, биолог
Флоријан Хорват, препаратор

ПРИРОДА РЕГИОНА БАЧКЕ ТОПОЛЕ ПРИКАЗАНА НА ИЗЛОЖБИ МУЗЕЈА У БАЧКОЈ ТОПОЛИ

Увод

Отварање завичајног музеја у Бачкој Тополи представља значајан културни догађај за само место, његову околину и презентацију културоисторијског наслеђа. Несумњив значај ова институција има и са природњачког аспекта, јер са једне стране треба својом поставком да послужи као сведок основних и специфичних одлика природног окружења, а да с друге, кроз исту ту поставку буде ваљан едукативан полигон. Разумљиво је да у оваквом музеју треба да буде приказана природна околина, како самог места тако и ширег региона. Ту се не мисли само на територију општине, већ пре свега на природно-географску целину Бачке лесне заравни или Телечке, како је још називају, и кривудавих долова речице Криваје.

Геоморфолошке и климатске одлике

Геоморфолошки изглед Бачке : I алувијална
раван, II лесна тераса, III лесна зараван -
Телечка, IV Суботичка пешчара

Геоморфолошки гледано Бачка Топола се простире на Бачкој лесној заравни која представља други облик рељефа у Војводини. Навејавање леса на Бачкој лесној заравни одвија се током глацијације и каснијих геолошких периода, што доводи до слојевитости леса. Број слојева лесних наслага је различит у различитим деловима Војводине па и саме Бачке

лесне заравни.

Централне пределе северне Бачке заузима Бачка лесна зараван, а од Лесне терасе, која се формира око ње, одвојена је негде стрмим, а понегде блажим одсецима и косинама високим од 10–15 м. Има апсолутну висину од 90–120 метара (Бачка Топола 109–112 м), што указује да цела Војводина није потпуно равна, него има благи нагиб од севера према југу.

После акумулације леса, Бачка лесна зараван била је изложена спољашњим силама, а нарочито ветровима и атмосферским талозима, који доводе до формирања брежуљака и интерколских депресија. Ове микрорељефске творевине пружају се у правцу југоисток–северозапад. Ерозивно–акумулативним радом ветрова долази до формирања предолица, долина и долова који имају различиту дубину. Кроз долове протиче речна водена маса Криваје и Чикера, које представљају главне хидролошке факторе подручја, док се у предолицама и долинама формирају мање или веће стајаће водене површине. Данас се оваквим воденим површинама придружују и вештачке акумулације.

Последње у низу навејавање леса, дало је геолошки супстрат који заједно са климатским факторима, измоделираним рељефом, микро и мезооблицима, као и травнатим покривачем, погодује развоју земљишта типа чернозема. Управо разноликост свих фактора, који доводе до формирања чернозема, утичу и на његову разноврсност. Тако се чернозем у Војводини дели на:

- чернозем на лесу
- чернозем на песку
- чернозем на еолском песку
- чернозем на алувијалним седиментима.

Посебно због разноврсности фактора који утичу на стварање чернозема на лесу, овај тип земљишта дели се на два подтипа и десет варијетета.

Климатске одлике

Према географском положају, Бачка Топола има континенталну климу са дужим топлим вегетацијским периодом.

Климатске одлике овде наведене базирају се на периоду од 1960–1974. године.

У овом периоду најтоплији месец је био јули са просечном температуром од 21,2 °С, док је најхладнији јануар са –2,5 °С. Овакво колебање температуре са распоном од 23,7 °С још један је показатељ

континенталне климе.

Ветар као други значајан климатски фактор указује да је подручје Бачке Тополе прилично ветровито. Најчешћи је северо-западни ветар који дува у топлијем периоду, а одмах иза њега је југоисточна кошава која дува у хладнијем периоду године.

Падавине које битно утичу на живи свет који се овде развија, имају просечну вредност 592 мм годишње, а највише их је у јулу 74 мм и јуну 66 мм, док је најмање у марту 31 мм и октобру 32 мм.

Посебан део

Различити типови чернозема који се јављају на Бачкој лесној заравни, хидролошки и антропогени фактори утичу на данашњи изглед живог света околине Бачке Тополе. Знајући да је чернозем изузетно плодна подлога, то су у околини Бачке Тополе најраспрострањенији агроекосистеми (културна стела) различитог типа, док се аутохтоне биоценозе задржавају на изузетно малој површини.

Простирање аутохтоних животних заједница на малој површини не значи истовремено и њихову једноличност. Регион Бачке Тополе, напротив, одликује се разноликошћу и богатством ових заједница, које су присутне највише уз Кривају. Долином Криваје смењују се влажне ливаде, тршћаци, влажни шумарци, заједнице на лесним одсечима и падинама различитог нагиба. Посебна разноликост среће се на падинама које су различито изложене светлости, односно сунцу, као једном од битних еколошких фактора.

Овакво богатство животних заједница немогуће је приказати на малом простору какав заузима природњачка изложба сталне поставке у Бачкој Тополи. Због тога су аутори изложбе, уважавајући значај појединих заједница, а имајући у виду целовитост и интересовање стручњака и обичних грађана, прибегли оваквом излагању материјала.

Изглед изложбе

Природњачка изложба располаже са свега 24 м², што је изузетно мало да се прикаже све, а обичном грађанину дочара лепота и разноликост природе Бачке Тополе.

Овој просторији претходи узан ходник који је искоришћен као изложбени простор и увод у чаролију природних станишта. На зидовима ходника, са леве и десне стране, изложене су фотографије

различитих биљних и животињских врста, као фрагменти заједница које се развијају у околини Бачке Тополе. Пошто на самој изложби није приказана културна степа, једна од фотографија у ходнику приказује границу између културне степе и аутохтоне биоценозе.

У самој просторији доминантно место заузима диорама, која представља само један мали детаљ заједница у долини Криваје. Биљни и животињски свет који захтева другачији начин излагања, представљен је у три витрине, комбиновано са фотографијама, како би се визуелно дочарала разноврсност живог света.

ВЕГЕТАЦИЈА

Културна степа

Човек је вековима присутан широм Панонске низије, где је преоравао плодну црницу под аутохтоном степском вегетацијом (ксерофилне степске и ливадско-степске заједнице свезе *Festucion rupicolae*) у циљу добијања површина за културу. Панонске ксеротермне шуме свезе *Aceri tatarico-Quercion* у истом циљу немилосрдно су крчене од памтивека. Тога није била поштеђена ни Војводина, а поготово не родна Бачка равница и Бачкотополски регион. Тако је на већим простанствима уништен мозаик исконске шумо-степе која је вегетацијски била веома вредна као сведок прохујалих времена (Буторац, Б., 1994) јер је настала у складу са климом ове зоне а ван домашаја подземних вода на подручју Бачке лесне заравни. Реликтна обележја очуваних степских фрагмената, у «мору» културних површина, одређује с једне стране све већа угроженост, а с друге стране заступљеност ретких врста које су успеле да се до данас очувају упркос бројним негативним утицајима (Буторац, Б., 1994).

Реликтна степа

Доминантну улогу у већини степских састојна свих лесних заравни Војводине имају врсте *Festuca sulcata* (*F. rupicola*), *Thymus marschallianus*, *Coronilla varia*, *Andropogon ischaemum*, *Stipa capillata*, разне врсте рода *Euphorbia*, *Chrysopogon gryllus* и др.

Специфична комбинација неких од поменутих таксона са другим биљним врстама, којих нема на осталим лесним платоима Војводине, чини степену на подручју Бачке лесне заравни (Телечке) специфичном.

Посебан печат састојинама асоцијације *Coronillo-Festucetum sulcatae* дају диференцијалне врсте као што су на пример: *Astragalus dasyanthus*, *Galium cruciata*, *G. tenuissimum*, *Salvia austriaca*, *S. aethiopis*, *Carduus candicans*, *Hieracium bauchini*, *Oxytropis pilosa*, *Veronica austriaca*, *Viola ambigua*, *Trifolium rubens*, *Hypericum elegans*, *Euphorbia esula*, *Prunus fruticosa*, *Rosa arvensis* и многе друге.

Долинска вегетација око Криваје

Долинске ливаде око Криваје нису још увек довољно проучене. Припадају класи *Molinio-Arrhenatheretea* Тх. 1937 п.п. Будућа истраживања ће показати које су основне карактеристике уобичајене за састојине заједнице овог типа вегетације и да ли су присутне и ретке, ендемичне и уопште угрожене врсте у њиховој флористичкој грађи.

Водена вегетација Криваје и хигрофилна вегетација њеног приобаља

Фитоценозе мочварног обележја (тршњаци и хигрофилне ливаде цомбасте физиогномије класе *Phragmitetea*) развијене су у приобалном делу воденог окна Криваје као и на уском обалном појасу. Значајне су као гнездилишта и хранидбена зона за неке птице мочварице, а такође и као карика у одржавању ланца еколошке равнотеже. Док су тршњаци карактеристични за већи део овог водотока, дотле фрагилни мочварни екосистеми цомбасте физиогномије опстају у још доста доброј форми у Криваји код места Стари Жедник.

У антропогено насталој зобнатичкој акумулацији развијене су типичне водене макрофите: *Nymphaea alba*, *Nuphar luteum*, *Trapa sp.* и *Hippuris vulgaris* (усмено саопштење П. Боже, 2001. г). Ради се о ретким, реликтним врстама карактеристичним за акватичне фитоценозе које су Законом заштићене као природне реткости.

Специфична флора

Према Игић, Р. (1995) флора Бачке лесне заравни, на површини од око 2800 км², обухвата близу 1000 врста (тачније 959 таксона) од којих су 816 аутохтоне биљке, док су остале адвентивне, гајене и подивљале.

Чињеница да већи број таксона припада елементима ужег

ареала, па самим тим имају обележја ретких, проређених или угрожених врста. Углавном се ради о елементима из флористичке грађе степстих заједница, или чак њиховим градитељима, те су као и сама степа све више угрожени и очувани само у фрагментима. Стога заслужују пуну пажњу, тј. бар већина од њих треба да буде презентована као музејски експонат. Све агресивнији наступ човека може у случају наставка негативних утицаја на преостале просторе Телечке под степом, да доведе у питање њихов опстанак, јер су карактеристични елементи крхких тј. фрагилних екосистема.

Флора

Изложене биљне врсте само су један мали део онога што може да се види у околини Бачке Тополе, а заслужује место на овој музејској изложби. Посебна виртина посвећена је ретким, угроженим и заштићеним врстама које су овде заступљене.

Ретке угрожене и Законом заштићене врсте

Astragalus exscapus L. subsp. *exscapus* – безстаблови козинац – szártalan csüdfű - врста која је регистрована у првој Црвеној књизи флоре Србије као крајње угрожена врста.

Опис врсте – вишегодишња зељаста биљка, без надземне стабљике. Листови приземни,

непарно перасти. Листићи елиптични, са обе стране длакави. Дршка цвасти изузетно кратка. Цветови груписани у штитолике главице, жути, са кратким петелјкама. Чашница кожаста, свиласто длакава. Махуне надуване, густо, чупаво длакаве, зреле тврде. Семенке су сјајне, јајолике, црвенкастосмеђе. Цвета VI–VII.

Станиште – суве, топле степске ливаде на карбонатном чернозему.

Опште распрострањење – средња и јужна Европа, од Украјине до Шпаније (изоловане

популације).

Флорни елеменат – медитеранско – субмедитеранско – понтско – јужносибирски / западно – централно – субмедитеранско – западно-понтски.

Allium atrovioleaceum Boiss. – тамнољубичасти лук – sötét hagyma – врста која је такође регистрована у првој Црвеној књизи флоре Србије као крајње угрожена врста.

Опис врсте – вишегодишња, зељаста биљка. Стабљика висока, 50–120 cm, обла. Луковице у пречнику 1–2,5 cm, јајастог облика. Бочне луковице жуте, касније светло-мрке. Листови дуги до 20 cm, широки 4 – 12 mm, препокривају доњу половину стабљике. Цваст густа, обла, ређе јајаста, у пречнику 3 – 6 cm. Цветови многобројни. Дршке цветова су различите дужине. Цвета VI–VIII. Плод је чаура дуга око 2,5 mm.

Станиште – на сувим степским ливадама.

Опште распрострањење – југоисточна (Бугарска, Србија, Македонија, Грчка) и источни део средње Европе, западна Азија (Кавказ, Мала Азија, Јерме-нија, Иран).

Флорни елеменат – понтско – јужносибирско – источно-медитеранско – субмедитеранско – оријентални.

Asparagus officinalis L. – шпаргла – spárga – законом заштићена врста.

Опис врсте – вишегодишња биљка са јако разгранатим ризомом из кога се у земљи развијају бројни меснати изданци, који се користе за јело. Стабло усправно, високо 30–100 cm, при основи дебело и одрвенело. Гранчице се издижу у односу на стабло и стоје под косим углом. Цветне дршке стоје појединачно или по 2 заједно, дуге 5–10 mm. Цветови једнополни. Плод бобица, величине грашка, око 8 mm у пречнику, циглацрвене боје. Цвета V.

Станиште – честа врста у разним типовима храстових шума. Има је такође по ивицама шума, по ливадама на влажним и сувим теренима.

Опште распрострањење – северна и средња Европа, Балканско полуострво, Кавказ.

Флорни елеменат – субпонтска врста.

Adonis vernalis L. – гороцвет, зечији мак – tavaszí hérics – законом заштићена врста.

Опис врсте – вишегодишња, зељаста биљка, 10–40 cm висока. Ризом јак, црвеносмеђ, са много црних жила. Стабљика усправна, једноставна или граната, гола. Листови стабљике $\pm$ седећи, 2–4 пута перасто дељени, са уско линеарним режњићима. Цветови појединачни, усправни, 3–7 cm у пречнику, жути. Цвета III–IV. Плодови густо сабијени, 3–4 mm дугачки.

Станиште – на песку, по сушним ливадама, по ободу ксерофилних шума, и у неким ксерофилним шумама.

Опште распрострањење – јужна Европа (недостаје у Португалији и Грчкој), средња и северна Европа (само Шведска), источна Европа (европски део Русије), западна Азија.

Флорни елеменат – припада пантијском флорном елементу.

Crocus variegatus Horn. et Horn. – пругасти шафран – tarka sáfrány – законом заштићена врста.

Опис врсте – вишегодишња биљка 5–15 (18) cm висока кад је у цвету. Кртоласта луковица доста крупна, скоро лоптаста, обавијена грубим влакнасто мрежастим омотачем. Листова 3–5, узано линеарни, широки око 2 mm. Цветови обично појединачни. Цев перигона љубичаста, режњеви светлољубичасти до беличасти. Цвета II–III. Семена

овална, жућкастобраон боје.

Станиште – на сувим ливадама, светлим шумама, шибљацима, на каменитим местима, на песковитом хумусном земљишту.

Опште распрострањење – претежно у југоисточној Европи.

Флорни елеменат – понтијско–медитерански.

Iris pseudacorus L. – жута перуника – *sárga nõsziröm*.

Опис врсте – вишегодишња биљка 50–100 (150) cm висока, са ризомом дебелим око 2 cm. Стабљика разграната, са више (3–8) цветова. Листови широко линеарни до сабљасте. Цветови на дугим петелкама, не миришу, претежно жути, у средини наранџасти са црвенкастомрким нервима. Цвета V–VI. Чаура ваљкаста. Семена пљосната, глатка.

Станиште – на влажним и плавним местима, поред река, потока, по јарковима, јаругама, барама, ритовима. Улази у састав мочварних и влажних долињских ливада.

Опште распрострањење – Европа, северна Африка, Мала Азија, Кавказ, западни Сибир.

Флорни елеменат – европско–медитерански.

Ranunculus illyricus L. – сребрнасти љутић – *selymes boglárka*.

Опис врсте – вишегодишња биљка. Бочни коренови многобројни. Стабљика висока 20–50 cm, усправна, витка, неразграната или граната. Цела биљка густо покривена приљубљеним, сребрнастосивим длакама. Листови стабла дељени у три режња, линеарно ланцетасти. Цветови усправни, широки, 1,5–3 cm, бљештаво светложути. Цвета V–VI.

Станиште – сува, песковита места, осунчани брежуљци, утрине, пашњаци, шикаре.

Опште распрострањење – југоисточна и средња Европа, југозападна Азија.

Флорни елеменат – централно – источносубмедитерански – понтско – панонски (херц.).

Vinca herbacea W. K. – зимзелен плавичасти – pusztai meténg.

Опис врсте – вишегодишња зељаста биљка. Стабљика полегла, са стерилним полеглим и фертилним полеглим или издигнутим изданцима. Листови на кратким дршкама, елиптични или ланцетасти. Цветови на петeljкама, плави, плаворужичасти, ређе беле боје. Цвета III–V.

Станиште – на камењару, плитком земљишту, хумусном пешчаном земљишту.

Опште распрострањење – југоисточна Европа, на Балканском полуострву, Блиски исток.

Флорни елеменат – понтијски.

Биљке уз инсекте

Биљке које граде ливадске заједнице основни су услов за развој инсеката и директно утичу на врсте које се срећу на ливадској заједници. Витрина у којој су изложени инсекти, односно доминантно лептири, обухвата због простора, мали број биљних врста, мада према флористичком саставу и изгледу ливадске заједнице тај број треба да је далеко већи.

Thymus marschallianus
Willd. – мајчина душица – nyúlánk
kakukkfű.

Опис врсте – главно стабло одрвенело, усправно или се издиже, завршава се цвашћу, најчешће са бројним цветним изданцима високим до 20 цм. Листови линеарно ланцетасти до широко ланцетасти или елиптични, сви исте величине. Цваст издужена, класолика, ређе округласта, широка 1 цм. Круница бледо црвена, споља покривена длакама. Цвета V–VII (IX).

Станиште – на ливадама, на сушним брежуљцима, поред друмова.

Опште распрострањење – Европа, Балканско полуострво.

Флорни елеменат – понтско-панонска.

***Plantago media* L.** – боквица
– közepes útifű.

Опис врсте – вишегодишња зељаста биљка, висока 10–50 (70) цм, са приземном лисном розетом и неколико цветних стабљика. Листови широко елиптични или јајасте, ређе јајасто-ланцетасти. Цветне стабљике $\pm$ длакаве, са збијеним цилиндричним класовима дугачким 2–6 (8) цм. Цвета V–IX.

Станиште – у сувим брдским и долинским ливадама, проређеним шумама, песковитим местима и др.

Опште распрострањење – читава Европа, умерена Азија, на Балкану.

Флорни елеменат – евро-азијски.

***Teucrium chamedrys* L.** – дубачац – sargós gamandor.

Опис врсте – полужбун. Корен делимично дрвенаст. Стабљика усправна или се чешће издиже, разграната. Листови са кратком лисном дршком, прилично густо распоређени на стаблу, ромбично јајаст до елиптични. Цветови дугачки 10–12 мм, бледоцрвени, ређе бели. Цвета VI–VIII (IX).

Станиште – на сушним камењарима, на кречњаку, на пашњацима, у светлим храстовим и боровим шумама, на ливадама и другим стаништима.

Опште распрострањење – средња Европа, Средоземна област, западна Азија, северна Африка.

Флорни елеменат – медитеранско-средњоевропски.

Биљке аутохтоних заједница

***Hypericum perforatum* L.** – кантарион – közönséges orbáncfű.

Опис врсте – вишегодишња биљка са вретенастим и јако разгранатим кореном. Стабљика 20 – 100 цм висока, усправна, обично при врху разграната. Листови 5 – 30 мм дуги, јајаст, дугуљаст или линеарни, по површини са бројним прозирним тачкама. Цветови у разгранатој, широкој штитоликој цвасти, златножуте боје. Цвета VI–VIII.

Станиште – врста се одликује врло широком еколошком амплитудом.

Опште распрострањење – по Европи, средњој и западној Азији, северној Африци, а одомаћила се и на другим континентима.

Флорни елеменат – евро-азијски.

***Salvia austriaca* Jacq.** – памук трава – osztrák zsálya.

Опис врсте – вишегодишња биљка. Корен вретенаст, снажан. Стабљика висока до 1 м, усправна, неразграната, у доњем делу покривена проређеним меким кратким длакама. Листови углавном концентрисани при основи стабла у розету, са дугачком дршком; лиска јајасто-округласта или елиптична. Цветови са врло кратком дршком, чашица звонаста, густо покривена дугачким и жлездастим длакама. Круница два пута дужа од чашице, жућкастобела. Цвета IV–VI (IX).

Станиште – на слабом ливадама, пустарама, степским ливадама.

Опште распрострањење – Подунавље, од доње Аустрије до

Румуније, Крима, Мале Азије.

Флорни елеменат – понтски.

Coronilla varia L. – ајчица – tarka koronafürt.

Опис врсте – вишегодишња зељаста биљка са дугачким изданцима. Стабљика дужине 30–120 цм, изувијана, разграната. Листови са 5–10 пари листића; ови су издужено овалног до издужено линеарног облика. Цвасти штитасте, састављене од 10–15 цветова, ружичасте боје. Цвета V–IX. Махуне су чланковите, усправне или стршеће.

Станиште – на сувим, умерено влажним и влажним ливадама, у светлим листопадним и четинарским шумама.

Опште распрострањење – средња и јужна Европа, јужни део Русије, Кавказ, Мала Азија.

Флорни елеменат – источносубмедитеранско – субмедитеранско – западнопонтско – јужносарматски.

Ajuga chamaepitys (L.) Schreb. – ивица – kalinka infű.

Опис врсте – једногодишња или ређе, двогодишња зељаста биљка. Стабљике често многобројне, 5–25 цм високе, положене или узлазеће. Листови, осим приземних, дубоко прстасто тродело подељени на узано линеарне режњеве. Цветови само по један у лисном пазуху, на врло краткој петелци, изразито жути, са пурпурним мрљама на доњој усни. Цвета IV–IX.

Станиште – на њивама, песковитим и присојним местима, на пржинама, кршевима и кречњачким падинама, на сувим ливадама и пољима.

Опште распрострањење – широко распрострањена у читавој средњој и западној Европи, на Балканском полуострву, Малој Азији.

Флорни елеменат – субатланско-субмедитерански.

Calamintha vulgaris (L.) Druce – дивљи теј – borsfű pereszleny.

Опис врсте – вишегодишња зељаста биљка. Развија танке столоне, на којима се јављају стерилни и фертилни изданци. Стабљика усправна или се издиже висока 30–60 цм, већином неразграната до ± разграната. Листови са дршком дугом до 1 цм, лиска јајаста или издужено јајаста. Цветови дугачки 10–15 мм, пурпурнољубичасти, кадкад бели, споља покривени маљама. Цвета VII–IX.

Станиште – у шикарама, међама, светлим шумама, сушним ливадама.

Опште распрострањење – Европа, Азија, северна Африка.

Флорни елеменат – циркумполарни, медитеранско – евроазијски.

Chamaecytisus austriacus (L.) Link – зановет – buglyos zanót.

Опис врсте – жбунић висок 30–60 (70) цм. Гране танке, поло-

жене на земљу, полуусправљене, гранчице у горњем делу јако разгранате, густо покривене кратким, приљубљеним, сребрнастосивим длачицама. Листови трочлани, листићи ланцетастии или издужено ланцетастии, или обрнуто јајастии. Цветова 5–10, сложени у збијене, кратке, више главичасте цвасти, живахне жуте

боје. Цвета VI–VIII.

Станиште – у шикарама, на ксеротермним ливадама, око винограда, у песковитим степама.

Опште распрострањење – Аустрија, Мађарска, Балканско полуострво, Мала Азија, Сирија.

Флорни елеменат – источносубмедитеранско-панонско – западносредњопонтски.

Astragalus onobrychis L. – козинац – hosszúzászlós csüdfű.

Опис врсте – вишегодишња зељаста биљка. Изданак сивозелен, густо покривен приљубљеним двокраким, чунастим длакама. Стабљика положена на земљу или лучно полуусправна. Листови непарно перасто сложени, листићи су издужени до ланцетастии. Цваст ± густа, у почетку главичастии до овални клас, касније издужена, нешто растреситија. Цветовии светли плавичастопурпурни до интен-

живно љубичасти. Цвета VI–IX.

Станиште – на степским ливадама, на стаништима оријентисаним према југу, у сувим или нешто влажнијим ливадама, у долинама и у брдском региону.

Опште распрострањење – централна, јужна и југоисточна Европа, југозападна Азија, Сибир.

Флорни елеменат – субпонстко-централноазијски.

Nonnea pulla (L.) DC. – самак – arácavirág.

Опис врсте – двогодишња до вишегодишња биљка, с вретенастим, често и више задебљалим, осовинским кореном. Стабло усправно, $\pm$ 30–40 цм високо. Листови спирално распоређени, доњи дугуљасти, сужени у дршку, горњи – ланцетасти, основама упола обухватају стабло. Цветови тамнољубичасти до црвенопурпурни, ретко светломрки до жућкастобели. Цвета V–VIII.

Станиште – сушне ливаде, пашњаци, на ивицама поља, насипима, поред путева.

Опште распрострањење – земље око Црног мора до Ирана и Кавказа.

Флорни елеменат – понтијско – сарматски.

Водене биљке

Butomus umbellatus L. – водољуб – virágkáká.

Опис врсте – вишегодишња зељаста мочварна и водена биљка, са безлисном усправљеном стабљиком високом 40–150 цм, која на врху носи амбреласту цваст од упадљивих крупних цветова. Ризом хоризонталан, доста дебео. Листови прикоренасти, издужено линеарни. У амбреластој цвасти бројни упадљиви, крупни, бели-часторужичасти цветови. Цвета VI–VIII. Плод се састоји од 6 карпела. Семена многобројна.

Станиште – у мочварама, влажним ливадама, у стајаћим и

равни, линеарно зашиљени, по ивици јако рапави, светложутозелене боје. Цваст издужено ваљкаста, обично збијени клас. Цвета V–VI (VIII).

Станиште – на влажним и мочварним ливадама, на слатинама, претежно у низијама.

Опште распрострањење – у целој Европи, Малој Азији, на Кавказу, у Сирији, Казахстану, северној Африци.

Флорни елеменат – европски.

Коровске врсте

Ononis spinosa L. – трновити гладиш - tövises iglice.

Опис врсте – жбунити са снажним, дугачким главним кореном. Гране полуусправне или усправне, висине 30–60 (70) цм. Бочни изданци се завршавају $\pm$ чврстим, често разгранатим трновима. Листови имају кратку лисну дршку или су седећи. Листићи су издужени до јајасти, каткад елиптични или издужено елиптични. Цветови дужине 6–25 мм, појединачни, ређе су по два цвета постављена пазушно. Крунични листићи ружичасте боје, прожети тамније обојеним жилицама. Цвета VI–IX. Семе округласто, мрко.

Станиште – на мршавим сувим или влажним ливадама, нарочито на кречњачкој подлози, на тресетишту, у светлим шумама, запарљеним површинама и др.

Опште распрострањење – скоро цела Европа, западна Азија, северна Африка.

Флорни елеменат – централно-субмедитеранско – централно-европски.

Consolida regalis S.F.Gray – жаворњак – közönséges szarkaláb.

Опис врсте – једногодишња биљка, 20–50 цм висока. Корен смеђ. Стабљика најчешће усправна, јако граната, прилегло длакава. Листови стабљике $\pm$ са дршкама, троделни, режњеви двоструко до троструко дељени, режњићи уско линеарни. Цветови граде ретке, често гранате гроздасте цвасти, плавкасти, ређе ружичасти до бели. Цвета V–IX.

Станиште – поред путева, поред пруга, по ораницама, у жити, по ливадама, поред обода шума.

Опште распрострањење – скоро цела Европа, Мала Азија, Арменија, област Урала.

Флорни елеменат – субсредњеевропски.

Medicago lupulina L. – дуњица – lucerna.

Опис врсте – једногодишња, двогодишња или вишегодишња биљка, са вретенастим кореном. Стабло често врло разгранато, у затвореним бусенима. Листови врло променљиве величине; листићи објајастии или широко елиптични. Цвасти на дугој дршци, са 10–15 цветова. Цветови на врло кратким дршкама, светложуте до тамножуте боје. Цвета V.

Станиште – на ливадама, поред путева, на утринама, нарочито на богатјим земљиштима понекад и на ораницама.

Опште распрострањење – скоро цела Европа, умерена зона Азије, северна Африка.

Флорни елеменат – евро-азијски.

Ambrosia artemisifolia L. –

лимунџика – parlagfű.

Опис врсте – једногодишња биљка, 20–80 cm висока, са вретенастим кореном. Стабљика једноставна, у горњем делу граната. Листови најчешће наспрамни, перасто дељени, јајастии. Главице једнополне, женске главице у мањем броју. Цветови мушких главица бледо-жути. Цвета VIII–IX некад и раније. Полен изазива алергијске реакције. Отпорна врста пореклом из Северне Америке.

Станиште – поред пруга, по падинама насипа и рудералним местима.

Флорни елеменат – адвентивни.

Dactylis glomerata L. – жежевина – csomós ebir.

Опис врсте – вишегодишња биљка, висока 30–100 cm. Гради мале бусене, али нема подземне ризоми. Стабљике доста круте, усправне. Листови сиво или плавичасто зелени. Метлица јајасто пирамидална, дуга до 18 cm, ± усправна. Цвета V–VI.

Станиште – по ливадама, у културама, у шикарама, мезо-

ксерофилним шумама. Од низије и брежуљака до средњег појаса планине.

Опште распрострањење – Европа, Азија, северна Африка.

Флорни елеменат – евро-азијски.

На ходнику испред улаза

Anagallis arvensis L. – видова трава – mezei tikkzem.

Опис врсте – једногодишња зељаста биљка са полеглом или постепено уздигнутом, четвороугластом стабљиком. Млади листови и стабљика покривени кратким главичастим длакама, касније голи. Листови распоређени наспрамно, унакрсно или ретко у пршљеновима, јајасте, тупе или зашиљене, седећне, светлозелене. Круница цвета у облику точка, 10–12 мм дугачка, цинобер црвене боје. Цвета V–X.

Станиште – по њивама, на угареним површинама, поред путева.

Опште распрострањење – у Европи, западној и средњој Азији, Арабији, северној Африци, Етиопији.

Флорни елеменат – космополит.

Anagallis femina Mill. – видовчица – kék tikkzem.

Опис врсте – једногодишња зељаста биљка, са положеном, четвороугластом, голом стабљиком. Листови наспрамно распоређени. Цветне петелке једнаке дужине. Круница 10–12 мм широка, плава. Цвета V–VI.

Станиште – по њивама, вртovima, по песку.

Опште распрострањење – у северној и јужној Европи, Малој Азији и северној Африци.

Флорни елеменат – космополит.

Ове две врсте које су изложене на ходнику, везане су и за народна веровања и обичаје. Тако постоји веровање да девојке пред Видовдан беру по један цвет од једне и друге врсте, стављају под јастук, па ког момка сањају за њега ће се удати.

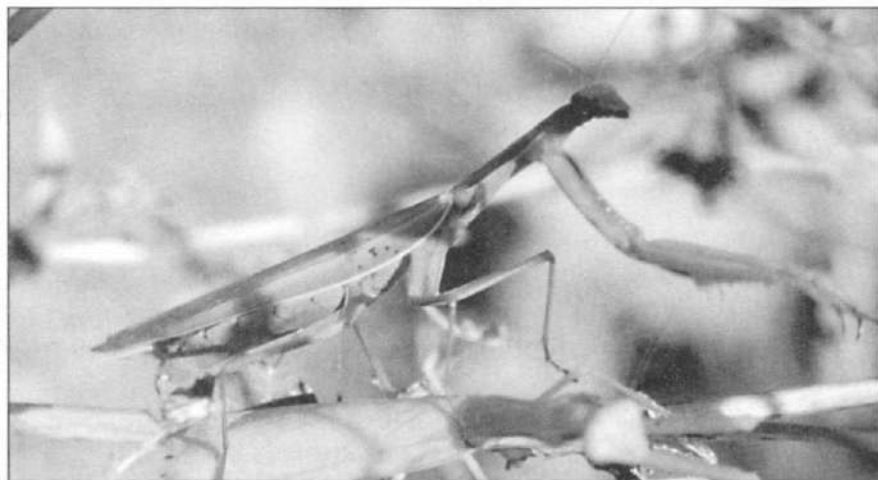
Фауна

За долину Криваје, која пресеца Севернобачки лесни плато, карактеристична је велика разноврсност природних станишта. Ту се смењују влажне ливаде, тршћаци, лесни одсеци, влажни шумарци и

лесне падине са различитим нагибом. Људи су од давнина због плодности земљишта (ритска црница) лесног платоа, преоравали простране високо травнате степске ливаде. Живи свет пратећи промене постепено се померао према речној долини која данас значи задње уточиште, једини преостали рефугијум природних станишта средње Бачке.

Криваја својим током повезује разне биотопе и удаљене пределе – регионе, што још више повећава њен значај. Све то чини Кривају својеврсним еколошким коридором и пружа објашњење за велики биодиверзитет предела око Бачке Тополе.

Речна долина Криваје условила је развој степских ливада на падини, које представљају једну од најбогатијих биљних заједница Панонске низије. На њихов настанак и разноврсност присутних врста,

Manthis religiosa - Богомољка - Imádkozó sáska

највећи утицај има експозиција, педолошка подлога и свакако микроклиматски фактори.

За ову високо травнату заједницу карактеристична је разноврсност и бројност зглавкара. За свет инсеката важна је чињеница да вегетација у потпуности прекрива земљиште, те да има изражену спратовност.

Масовно су присутни представници реда правокрилаца *Orthoptera*, стеница *Heteroptera*, зрикаваца *Cicadina* и тврдокрилаца *Coleoptera* који су својим начином живота везани за тло. Такође су у великом броју присутни ноћни лептирови *Noctuidae* и ситни мољци

Microlepidoptera. Од велике групе дневних лептирова *Papilionidea*, које красе ову заједницу, посебно издвајамо плавце *Lycaenidae*, који су уско везани за биљке из фамилије махунарки *Fabaceae*, због начина исхране и животног развића. На сталној поставци у ентомолошким кутијама приказане су типичне врсте дневних лептирова.

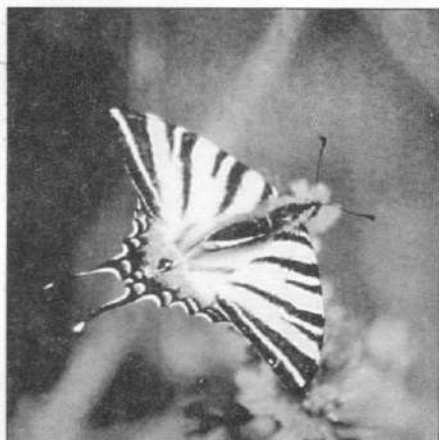
Регистроване врсте дневних лептирова током истраживања у долини Криваје

Лептири прелепих боја осетљив су индикатор промена у екосистему. Њихово проређење или нестанак можемо брзо регистровати. Диверзитет лептира рефлектује разноликост вегетације истраженог подручја. Развојни циклус лептира, условљава њихову везаност за одређене врсте биљака, те самим тим нестанак биљне врсте узрокује и нестанак одређене врсте лептира.

Лептирови приказани на изложби, сачињавају део збирке шест присутних породица дневних лептирова у овој долини.

Inachis io - Дневни пауновац - Nappali pávaszem

Iphiclides podalirius - Европски маказар - Európai kardfarkó pillangó

Табела бр. 1.

PAPILIONIDAE	LYCAENIDAE
<i>Papilio machaon</i>	<i>Lycaena phlaeas</i>
<i>Iphiclides podalirius</i>	<i>Lycaena dispar</i>
PIERIDAE	<i>Heodes tityrus</i>
<i>Pieris brassicae</i>	<i>Everes argiades</i>
<i>Aporia crataegi</i>	<i>Cupido minimus</i>
<i>Pieris rapae</i>	<i>Glaucopsyche alexis</i>
<i>Pieris napi</i>	<i>Plebejus argus</i>
<i>Anthocharis cardamines</i>	<i>Lycaeides idas</i>
<i>Colias chrysotheme</i>	<i>Aricia agestis</i>
<i>Colias crocea</i>	<i>Lysandra coridon</i>
<i>Gonepteryx rhamni</i>	<i>Lysandra bellargus</i>
<i>Leptidea sinapis</i>	<i>Polyommatus icarus</i>
LIBYTHEIDAE	
<i>Libythea celtis</i>	
NYMPHALIDAE	SATYRIDAE
<i>Inachis io</i>	<i>Hipparchia fagi</i>
<i>Vanessa atalanta</i>	<i>Minois dryas</i>
<i>Polygonia C-album</i>	<i>Arethusana arethusa</i>
<i>Araschnia levana</i>	<i>Maniola jurtina</i>
<i>Pandoriana pandora</i>	<i>Coenonympha glycerion</i>
<i>Argynnis paphia</i>	<i>Lasiommata megera</i>
<i>Issoria lathonia</i>	
<i>Melitaea phoebe</i>	

Кичмењаци

На сувим степским ливадма које су се формирале на стрмим падинама речне долине, живе мање заједнице ливадских гуштера *Lacerta agilis* и зелембаћа *Lacerta viridis*, а посебно је значајна изолована популације пешчарског гуштера *Lacerta taurica* чије је присуство доказано теренским истраживањима сарадника Градског музеја Суботица. У Војводини ова врста је регистрована до сада само на Суботичкој пешчари. Од водених гмизаваца бележимо барску корњачу *Emys orbicularis* и белоушку *Natrix natrix*.

Орнитофауна речне долине је веома разноврсна и богата. Присутне су птице које су везане за водена станишта, шумске и

Мочварно станиште у долини Криваје - Vizes élfhely a Krivaj völgyben

ливадске врсте као и преставници културних степа.

Забарени делови водотока са развијеним тршћацима представљају погодна станишта за гњурице *Podicipitidae*, чапље *Ardeidae* као и за разне паткарице *Anatidae*. Ту пре свега треба споменути колонију мрке чапље *Ardea purpurea* и присуство велике популације црне пловке или циганке *Aythya nyroca*, која као угрожена врста у целој Европи представља изузетну природну вредност. Велики број грабљивица из групе *Accipitridae*, *Falconidae* посећује речну долину, због гнезђења и

Aythya nyroca - Пловка циганка - Cigány réce

исхране. Најзначајнија врста је степски соко *Falco cherrug* (који лови по колонијама текуница *Citellus citellus*) полаже јаја у напуштена гнезда гаврана *Corvus corax*, која су смештена на стубовима оближњих електричних далековода. Од дневних грабљивица које се гнезде у самој речној долини,

истичемо орла мишара *Buteo buteo*, еју мочварицу *Circus aeruginosus*, јастреба *Accipiter gentilis*, црвену ветрушку *Falco tinnunculus* и сокола ластавичара *Falco subbuteo*. На ободима ораница, у остацима некадашњих ливада гнезде се типичне степске врсте препелице *Coturnix coturnix* и пољске јаребице *Perdix perdix*.

У стрмим лесним одсецима формирају се колоније пчеларица *Merops apiaster* и брегуница *Riparia riparia*, а ту се гнезди и по који пар водомара *Alcedo atthis*. У тршћацима, шеварима и рогозарима водених станишта гнезде се значајне популације пет врста из рода трстењака *Acrocephalus*. Највреднија је новооткривена популација трстењака рогозара *Acrocephalus melanopogon* чија је до сада једина позната гнездећа популација била регистрована на Лудашком језеру.

Из групе сисара који настањују долину реке Криваје као природне реткости, битно је споменути видру *Lutra lutra* чија је бројност у опадању у целој Европи, степског твора *Putorius eversmani* као типичног преставника степских предела, хермелина *Mustella erminea*, ласицу *Mustella nivalis* и јазавца *Meles meles* чији се ареал распрострањења у задњим годинама интензивно шири. Значајне су и колоније већ споменуте текунице *Citellus citellus*.

Закључак

На основу овог крајње сажетог прегледа биолошке разноврсности Бачке лесне заравни, констатују се промене у структури неких степских састојина исконске заједнице, или се само уочава тенденција у том правцу. Упркос томе и присуству све наглашенијих и разноврснијих угрожавајућих фактора, очит је висок степен генетског, специјског и екосистемског диверзитета, истина само местимично присутан. Непоновљива и за свако станиште специфична комбинација врста и њихових заједница, чини екосистеме специфичним, а предеоне целине јединственим у ширим размерама. Сваки од поменутих сегмената заслужује свој кутак у завичајном музеју Бачке Тополе.

Topolya és környékének élővilága

A bácskai löszhátságot átszelő Krivaj (Krivaja, Bácsér) folyó völgyét változatos élőhelyek jellemzik. Nedves rétek, kiterjedt nádasok, meredek löszfalak, ligeterdők, és füves puszták váltják egymást.

A folyóvölgyben kialakult löszpusztarét az Alföld leggazdagabb, legváltozatosabb társulásai közé tartozik. Kialakulását és faji összetételét elsősorban az éghajlati tényezők (makroklima) határozza meg. Emellett jelentős tényező lehet a lejtők égtáj szerinti kitétsége, a feltalaj összetétele és eróziós állapota. A nagyfokú erózió következtében néhol nyílt löszfelületek bukkannak elő (löszfal), melyeken félsivatagi jellegű növénytársulások alakulnak ki. Az ősi állapotú gyepek számos értékes, védett növényfajt rejtnek. Itt található hazánk legnagyobb szártalan csüdfű (*Astragalus exscapus*) állománya. Topolya környékén húzódó völgyrendszerekben a következő ritka pusztai növények fordulnak elő: hólyagos csüdfű, kisvirágú cs. (*Astragalus cicer*, *A. austriacus*), tavaszi hérics (*Adonis vernalis*), karcsú orbáncfű (*Hypericum elegans*), selymes peremizs (*Inula oculus-cristi*), tarka sáfrány (*Crocus variegatus*), kései pitypang (*Taraxacum serotinum*), csuklyás ibolya (*Viola ambigua*), budai imola (*Centaurea sadleriana*), sárga hagyma (*Allium flavum*), buglyos zanót (*Cytisus austriacus*), spárga (*Asparagus officinalis*), osztrák zsálya (*Salvia austriaca*), macskamenta (*Nepeta pannonica*), szennyese infű (*Ajuga laxmani*).

A magas fűvű társulást páratlan gazdagságú rovarvilág jellemzi. A nappali lepkék népes csoportjából ki kell emelni a boglárkalepkék (*Lycaenidae*) sokaságát, melyek a hüvelyesekkel (*Fabaceae*) alakítottak ki szoros, evolúciós kapcsolatot. Faji összetételük a terület növényvilágának gazdagságát reflektálja, mivel a legtöbb faj fejlődési stádiumának egyik szakaszában (lárva) bizonyos növényfajokhoz kötődik (szigorú tápnövény specialisták), ezáltal egy adott növény hiánya a hozzá kötődő lepkefaj visszahúzóódását eredményezheti.

A kiállításán bemutatott lepkegyűjtemény a Krivaj völgyében eddig kimutatott hat, nappali lepkecsaládból nyújt részleges áttekintést. Ezek a családok a kutatott területen előforduló fajok számának megközelítőleg a negyedét adják, fölvezetve e völgy jellegzetes nappali lepkeaspektusait, különös tekintettel a legfontosabbnak tartott védelemre érdemes területekre.

A száraz, meredek partoldalakat kedvező életfeltételeket biztosítanak a hüllők képviselőinek. Különleges értéke a területnek a homoki gyík (*Lacerta taurica*) nemrég felfedezett izolált állománya. A folyóvölgy gazdag madárvilágnak ad otthont. A vízimadarak mellett jelen vannak a bozótos partszegély, a ligeterdők valamint a mezőgazdasági területek képviselői egyaránt. A nyílt vizeken gyakran látható egy búvármadár, a búbosvöcsök (*Podiceps cristatus*), a part-

szegély hínárosainak lakója pedig a *kis vöcsök* (*Tachybaptus ruficollis*). A csendes völgyek nádasában *vörösgémek* (*Ardea purpurea*) telepei alakultak ki. A fokozottan védett *cigányrécének* (*Aythya nyroca*) erős állománya él az elmoszarasodott folyószakaszokon. A vadkacsák közül költ még a *barátréce* (*Aythya ferina*) és a *tőkés réce* (*Anas platyrhynchos*) is. A nádasokban építi fészket a vizes élőhelyek jellegzetes nappali ragadozó madara, a *barna rétihéja* (*Circus aeruginosus*). A gyékényesek egy nagyon ritka nádiposztjának, a *fülemülésitkének* (*Acrocephalus melanopogon*) adnak otthont. Jellegzetes nádi énekesmadarak még a *nádirigó* (*Acrocephalus arundinaceus*), a *cserregő nádiposztáta* (*Acrocephalus scirpaceus*) és a ritka *barkós cinege* (*Panurus biarmicus*). A nádszegélyek, vízparti magas kőrös társulások lakói a *nádisármányok* (*Emberiza schoeniclus*) a *foltos-*, és *énekes nádiposztáták* (*Acrocephalus schoenobaenus*, *A. palustris*). A víz fölé boruló fűzfákra építi mesteri fészket a *függő cinege* (*Remiz pendulinus*). A meredek löszfalakban telepesen költenek a *gyurgyalagok* (*Merops apiaster*) és a *partifecskek* (*Riparia riparia*). Az ürgetelepeket látogatja a *kerecsensólyom* (*Falco cherrug*), mely a közeli távvezetékek *holló* (*Corvus corax*) fészkeiben neveli fiókáit. A völgy akác-ligeteiben a *vetési varjak* (*Corvus frugilegus*) népes telepeket alakítottak ki, melyek peremén *vörös- és kékvércsék* (*Falco tinnunculus*, *F. vespertinus*) költenek. Gyakori nappali ragadozó az *egerész ölyv* (*Buteo buteo*) és a *fecsckre vadászó kabasólyom* (*Falco subbuteo*). Jellegzetes pusztai madárfajok a *fogóly* (*Perdix perdix*) és a *fürj* (*Coturnix coturnix*), melyek megfogyatkozott számban ugyan, de még költenek a területen. Legnagyobb testű sztyepp jellegű madarunknak, a *túzoknak* (*Otis tarda*) hajdanán erős költőállománya élhetett Közép-Bácskában. Ma azonban már csak téli kóborlása idején mutatkozik Topolya környékén. A halban gazdag vízben néhány *vidracsalád* (*Lutra lutra*) él, a partodalakon pedig jellegzetes pusztai emlős, a *molnárgeréy* (*Mustella eversmani*) és a telepeket alkotó *ürge* (*Citellus citellus*) fordul elő.

Mivel a hajdani magas fűvű réteket termékeny talajuk miatt (réti fekete-föld, csernozjom) sorra feltörték, az élővilág utolsó menedékét a még természetközeli állapotában fennmaradt folyóvölgy képezi. A Krivaj fontosságát növeli az a tény is, hogy *ökológiai folyosóként* különböző élőhelyeket és távoli területeket köt össze, gazdagítva így vidékünk biológiai sokféleségét.

Литература

1. Божа, П., (1976): Флора Бајше: Дипломски рад, Природно-математички факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад.
2. Божа, П., Буторац, Б., Ивковић, О., (1980): Грађа за допуну «Флоре СР Србије». Биосистематика, вол.6, Но1:37–55, Београд.
3. Божа, П., Будац, В., Игић, Р., Савић, Д., (1992): Угроженост флоре на фрагментима степе у средњој Бачкој. Зборник радова Природно-математичког факултета, сер. биол. 22: 15–22, Нови Сад.
4. Букуров, Б., (1952): Географски положај Бачких насеља. Зборник Матице српске, Серија за природне науке 3. Нови Сад.
5. Букуров, Б., (1953): Геоморфолошки приказ Војводине. Зборник Матице српске, Серија за природне науке 4. Нови Сад.
6. Букуров, Б., (1975): Физичко-географски проблеми Бачке. САНУ. Посебна издања Одељење природно-математичких наука, књига 43. Београд.
7. Букуров, Б., (1976): Одабрани радови. Матица српска, Нови Сад.
8. Букуров, Б., (1978): Бачка, Банат и Срем. Матица српска, Нови Сад.
9. Буторац, Б., Стојановић, С., (1989): Прилог «Црвеној књизи СР Србије». Земаљски музеј Босне и Херцеговине. Зборник реферата научног скупа «Минерали, стијене, изумрли и живи свијет БиХ»: 445–457. Сарајево.
10. Буторац, Б., (1994): Биолошка разноврсност и промене у структури биљних заједница. Зборник радсва Саветовања «Вода, земљиште и агрикултурна хемија»: 211–218, Нови Сад.
11. Гајић, М., (1986): Флора и вегетација Суботичко-хоргошке пешчаре. Суботица.
12. Гајић, М., (1980): Преглед врста флоре СР Србије са биљногеографским ознакама. Гласник Шумарског факултета, серија А «Шумарство», бр.54. Београд.
13. Група аутора, (1970): Флора СР Србије. САНУ. Београд.
14. Група аутора, (1999): Црвена књига флоре Србије. Министарство за животну средину Републике Србије. Београд.
15. Бере, К., (2001): Геолошке-геоморфолошке и климатске одлике бачкотополског атара. Монографија Бачке Тополе: 89–98. Бачка

Топола.

16. Живковић, Б., Најгебауер, В., Танасијевић, Ђ., Миљковић, Н., Стојковић, Л., Дрезгић, П., (1972): Земљишта Војводине. Институт за пољопривредна истраживања, Нови Сад.

17. Игић, Р., (1991): Флористичке одлике Бачке лесне заравни. Докторска дисертација на Природно-математичком факултету Универзитета у Новом Саду. Нови Сад.

18. Игић, Р., (1986): неке ретке биљке у флори Војводине. Зборник Матице српске, Серија за природне науке, св.70:119–128, Нови Сад.

19. Игић, Р., (1994): Новозабележени таксони у флори Бачке лесне заравни. Зборник радова Природно-математичког факултета Универзитета у Новом Саду, сер. биол.бр.24:27-31, Нови Сад.

20. Најгебауер, В.,(1952): Чиниоци стварања земљишта у Војводини. Зборник Матице српске, Серија за природне науке, св. 2. Нови Сад.

21. Парабућки, С., Кујунџић, М., Вукоје, М., (1980): *Oxytropis pilosa* (L.) D.C. нова биљка у флори Бачке. Зборник радова Природно-математичког факултета Универзитета у Новом Саду, сер.биол.10:351-355, Нови Сад.

22. Парабућки, С., (1982): Неке карактеристике степске вегетације Војводине. Гласник Републичког завода заштите природе – Природњачки музеј Титоград, 15:147–162, Титоград.

23. Парабућки, С., Стојановић, С., Буторац, Б., Пекановић, В., (1986): Прогромус вегетације Војводине. Зборник Матице српске, Серија за природне науке, св.71:5–40, Нови Сад.

24. Стевановић, В., Јовановић, С., Лакушић, Д., Никетић, М., (): Диверзитет васкуларне флоре Југославије са прегледом врста од међународног значаја.=183–219.ИН-

25. Стевановић, В., Васић, В., (1995): Биодиверзитет Југославије. Биолошки факултет Универзитета у Београду. Београд.

26. Ховањ, Л. (2001): Хидролошки приказ Бачке Тополе са водопривредним захватима. Монографија Бачке Тополе. 99-106.Бачка Топола.

27. Soó, R. (1964–1985): A magyar flóra és vegetáció rendszertani-növényföldrajzi kézikönyve I–VII. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Olga Kovačev Ninkov, viši kustos, istoričar umetnosti

KRATAK PREGLED LIKOVNOG ŽIVOTA BAČKE TOPOLE DO 1953. SA POSEBNIM OSVRTOM NA IZLOŽENE AUTORE PRVE ZAVIČAJNE LIKOVNE POSTAVKE MUZEJA U BAČKOJ TOPOLI

O likovnom životu Bačke Topole je do sada pisano parcijalno i malo iz stručnog aspekta, no i gradić je davao manje povoda nego da je bio likovni centar. Međutim, ovakav vid stvaralaštva ga nije u potpunosti zaobišao, pogotovu ne na polju arhitekture, nakon 1800. godine, kada je kao komorsko selo sa pustarom Emušić bio darivan Palu Kraiju (1735–1804) za njegove vojne zasluge, to jest nakon 1806. godine, kada je zalaganjem njegovog sina Ferenc (1769–1905), dobio status varošice–trgovišta. Tada je razvoj naselja krenuo stopama rasta u svakom pogledu, a kao dokaz jačanja mesnog zanatskog sloja služi privilegija esnafa dodeljena 1815. godine. Procentualno gledajući, likovni aspekti miljea su još dugo vremena pre svega vezani za etnografsku građu, a iz domena istorije umetnosti su skoncentrisani u sakralnoj sferi i u kaštelu porodice Krai, koji je sagrađen 1800/02. godine. O gradnji kaštela govore podaci iz dopisivanja Ferenc Kraija i njegove supruge.¹ Slično kao u drugim naseljima južnog regiona monarhije, kaštel se nalazi u centru, kraj crkve.² Ono, u čemu se mesto isticalo, pa čak davalo primer drugim bačkim veleposednicima, je reprezentativna bašta i park, nastao zahvaljujući ženskom delu porodice Krai. Supruga barona Ferenc Kraija, Borbala Gesel (Gessel), i kao mlada udovica, uspeła je održati red i voditi brigu o zdanju i okolini. Posadila je ukrasno drveće, kao na primer libanonske kedrove, koji su na žalost isečeni u vreme borbi 1848. godine.³ Supruga njenog sina, barona Janoša Nepomuka Kraija (1803–1852), baronica Marija Venkhajm (Wenkheim) je paralelno sa uzgojem rasnih konja, pasa i golubova – aktivnostima svoga supruge, nastavila ulepšavanje parka sve do smrti svoga sina 1846.⁴ Park je bio u tada modernom stilu engleskog parka,⁵ čija

¹ Harkai, I. 2001. str. 126.

² Harkai, I. 1992. str. 23.

³ Csuka, Z. 1944.

⁴ Virág, G. 1994. str. 7.

⁵ Dr. Borovszky S. 1909. str. 169–171.

ekspanzija je po Evropi bila u povoju.⁶ Ime – imena glavnog vrtlara ili arhitekta koji je svojim botaničkom i umetničkom stručnošću, pomagao baronicama stvarajući tako jedno od znamenja mesta, kao i mnogi drugi relevantni detalji mogli bi se pronaći u hronici Topole pisanoj u stihovima početkom XIX veka.⁷ Park, tačnije rečeno njegovi ostaci čekaju svoju stručnu obradu i obnovu. Osim parka i kaštela – u kome se sada nalaze galerija i muzej – na porodicu Krai podseća i spomenik klasicističke koncepcije, podignut Ferencu Kraiju, nakon njegove smrti 1805. godine (slika 1). Nalazi se u rimokatoličkoj crkvi, poput portreta grofa Janoša Nepomuka Zičija,⁸ slikarski rad M. Hirša.⁹ (slika 2 -a,b)

Istorijat novije sakralne umetničke prakse počinje bogomoljom koja je podignuta neposredno nakon naseljavanja stanovništva 1750. godine.¹⁰ U to vreme su ovdašnje bogoslužjenje vršili prvenstveno subotički franjevci koji su to radili i ranije, za vreme turske vlasti, pa sve do 1758. godine (Topola je u početku, kao i Senta i Kanjiža, bila filijala subotičke administrature¹¹). Tada je kaločki nadbiskup imenovao prvog topolskog sveštenika a župa je postala samostalna 1786.¹² Prva crkva je sagrađena na osnovu tipskog projekta 1761–62. godine,¹³ služeći dosta dugo u istom stanju. Posvećena je srpanjskoj

⁶ Engleski park je suprotan od francuskog u kome se biljke kreću i sade po geometrijskim linijama.

Sušina engleskog parka je praćenje prirode i postizanje pejzaža sadnjom planiranih biljaka. Ovakav je park postao popularan u Evropi tokom XIX veka, a u Mađarskoj je jedan od glavnih propagatora bio književnik Ferenc Kazinci (1759–1831). *Művészeti lexikon*, 1965. str. 75.

⁷ Topolya Mezőváros Históriaja, 1992.

⁸ Olivera Milanović - Jović, 1989. Bačka Topola, str. 95. navodi da je to veleposjednik Krai, ali sudeći po grbu Zičijevih na drvenom oviru iznad portretisanog, možemo utvrditi da je to grof Ziči, koji je učestvovao i u izgradnji crkve.

⁹ Hirsch M. je manje poznati autor. Olivera Milanović Jović navodi podatak iz Rada vojvodanskih muzeja, br. 26. str. 195. da je Teodor Hirsch naslikao 1868. godine jednu streljačku metu.

¹⁰ Naselje po imenu Topola po prvi put spominje jedan dokumenat iz vremena turske vladavine, tačnije spisak dažbina kaločke nadbiskupije iz 1543. godine. [Dr Kornel Đere - Dr Pavle Tomić - Jožef Ipač, 1985. str. 141] Naseljavanje posle turske vladavine je sprovedeno 1750. godine, kada je u Somboru kamaralni predsednik, grof Antal Grašalković dao naredbu Ferencu Čižovskom da izvrši naseljavanje topolske pustare. Grašalkovićovo pismo se nalazi u Arhivu Vojvodine, Karlovac, spisi BB županije pod bojem 75. [Harkai, I. 1992, str. 101]; Tada je Čižovski doveo prvu grupu od 200 mađarskih i slovačkih porodica. Sledeći veći talas naseljenika Mađara i Slovaka je stigao 1762–68, pa 1770 i 1774. godine, a krajem veka su pristigli i nemački naseljenici. [Dr Kornel Đere - Dr Pavle Tomić - Jožef Ipač, 1985. str. 146]

¹¹ Gyetvai, P. 1992. str. 360, 366, 374.

¹² Virág, G. 1994. str. 4.; Lista topolskih paroha se nalazi 8. strani

¹³ Harkai, I. 1992. str. 13. S obzirom da je knjiga arhitekta Imrea Harkaija bazirana na proveranim arhivskim i drugim relevantnim podacima, u studiji podatke vezane za arhitekturu Bačke Topole navodim iz njegove knjige. Tako i u ovom slučaju na primer, ne uzimam datum izgradnje crkve 1764. koje navodi Dr Šamu Borovski u monografiji o Bač - bodroškoj županiji 1909. godine.

Gospi (Sarlós Boldogasszony), koja se slavi 2. jula, što je ujedno i vreme početka žetelačkih radova.¹⁴ U procesu sakralizacije, godine 1797. na brdu iznad naselja je podignuta grupna skulptura Golgota. Godine 1840. je u naselju izgrađena i prva sinagoga,¹⁵ što govori o promenama u strukturi stanovništva. Kao obeštećenje opštine za izdavanje zajedničkih pašnjaka, godine 1869. je grof Ziči dao sagraditi samostansku školu, lociranu pored kaštela. Godine 1885. joj je dograđeno zabavište i zgrada za potrebe časničkih sestara.¹⁶ Jedan od najlepše održanih ambijenta grada je porušen u vreme socijalizma, nakon više od sto godina postojanja. Mesto samostana i danas zjapi prazno. U njegovoj blizini je u periodu nakon austro-ugarske nagodbe 1872. godine postavljena skulptura Svetog trojstva, koja takođe više ne postoji.¹⁷ Novo religijsko obeležje je Topola dobila i 1878. godine¹⁸ kada su oko skulptura Golgote postavljene štacije Kalvarije – čije slike je slikao **Karolj Jakobi** (1825–1891).¹⁹ Ni tih slika više nema, ali je moguće da je Jakobijeva oltarna pala Bezgrešne Deve–Virgo Imakulata naslikana 1871. godine, a danas u vlasništvu subotičkog muzeja, bila namenjena takođe Topoli.²⁰ Treba uzeti u obzir da je na sveopšti razvoj intenzivno delovala izgradnja pruge koja je od 1883. godine povezivala Bačku Topolu sa drugim naseljima na relaciji Subotica – Novi Sad (njena veza sa Suboticom je tada globalno ojačala), a kasnije i Budimpešta – Beograd. Znak razvoja i bogaćenja je izgradnja nove gradske kuće sa tornjem iste godine,²¹ osnivanje komisije za ulepšavanje, to jest plansku izgradnju grada,²² početak rada prve ciglane²³ i obnavljanje enterijera katoličke crkve, sprovedeno 1888. godine. Resaturator svodnih fresaka je **Janoš Reman** (Römann János), koji je tada restaurirao i tri velike oltarne pale²⁴ – umetnička dela nastala u ranijem periodu,

¹⁴ Virág, G. 1994. str. 4.

¹⁵ Harkai, I. 1992. str. 24.

¹⁶ Harkai, I. 1992. str. 33-34.

¹⁷ Sveto trojstvo je premešteno sa prvobitnog mesta prilikom izgradnje motela "Panonija" sredinom pedesetih godina, na brdo Kalvarije. U noći po premeštanju nepoznata lica su toliko osknavila skulpturu da više nije bilo moguće postaviti je. [Cservénák P. - Nagy T. 2002. str. 30-31.]

¹⁸ Harkai, I. 1992. str. 35.

¹⁹ Podatak navodi sa nešto netačnosti Kiss Lajos, 1943. str. 31. Karolj Jakobi na žalost nije topolskog porekla. Rođen u Kuli, vidi: Művészeti lexikon, II. Budapest 1966.

²⁰ Slika je objavljena u prvom broju godišnjaka subotičkog muzeja i u katalogu izložbe *Sacra Conversatione* pod brojem 6. O njoj je zabeleženo da je u muzej dospela kao Vojničeva zaostavština.

²¹ Harkai, I. 1992. str. 34. Na mestu gradske kuće je danas robna kuća "Izbor".

²² Harkai, I. 1992. str. 31.

²³ Harkai, I. 1992. str. 48.

²⁴ Harkai, I. 1992. str. 48.

1855. godine, autora **Mikloša Barabaša** (1810–1898)²⁵. Takođe je naslikao oltarnu palu "Susret sv. Marije i sv. Elizebete" po uzoru na jednu renesansnu sliku.²⁶ Osademesetih godina je u Topoli delovao i slikar **Antal Kovač**,²⁷ čije nijedno delo, međutim, do danas nije otkriveno u ovom mestu. Period od 1887–1900. je u Bačkoj Topoli i vreme postavljanja brojnih sakralnih skulptura²⁸ i raspeća²⁹ - kao na primer skulptura svetog Florijana čiji tačan datum postavljanja nije poznat,³⁰ ali se verovatno vezuje za izgradnju vatrogasnog doma 1887,³¹ ili skulpture svete deve bezgrešnog začeća 1893. godine, kraj same crkvene zgrade. Krajem tog procesa je u sakralnom kompleksu Kalvarije, 1898. godine izgrađena kapela u neogotskom stilu po projektu graditelja **Lajoša Fazekasa**.³² Neogotika je neposredno prije izgradnje topolske kapele, do 1896. godine, dobila svoja dva pozamašna zdanja i u Subotici: crkvu svetog Đorđa na Senčanskom putu i crkvu svetog Roka na putu ka Topoli (!), ali ime Lajoša Fazekasa se, po dosadašnjim publikacijama, ne sreće ni u jednom slučaju.³³

Razvoj likovnog života na profanom planu se ubrzava krajem osamdesetih godina XIX veka, kada je u godini obnove enterijera crkve osnovana šegrtska škola, u kojoj je, po zakonu, obavezan predmet, sa velikim brojem časova bilo i crtanje. Sve do 1905-e godine, predmet predaje nestručno lice, a tada se uključuju u rad priučeni predavači **Mihalj Molnar**, pa **Danijel Hajnal**. Godine

²⁵ Barabás Miklós (Márkusfalva, 1810 - Budapest, 1898) slikar i grafičar, umetničke tehnike je učio na bečkoj Akademiji, u Italiji i u Koložvaru. Od 1835. je sa manjim prekidima, živeo u Pešti, što je značilo početak ovdašnjeg kontinuiranog domaćeg likovnog života. Mnogi, među njima Jožef Bajza i Sečenji Istvan, su se trudili zadržati u zemlji, obskrbljavajući ga narudžbinama. Barabaš je tako posato prvi, a dugo i jedini, slikar koji je mogao živeti od svog umetničkog rada. Bio je poznat portretista, ali su značajni i njegovi pejzaži i akvareli, kao i akvarel o postavljanju kamena temeljca Lančanog mosta 1842. godine, s kojim je jednu aktuelnu temu uzdigao na nivo istorijskog slikarstva. Nije mu bilo blisko slikanje oltarnih pala, ali ih prihvata u vreme krize, tj. Bahovog apsolutizma, kada mu se broj naručilaca smanjio. [Művészeti lexikon, 1965. str. 156–157] U to vreme je slikao i pomenute topolske oltarne pale.

²⁶ Oltarnu palu Vizitacija, autora Reman Janoša je restaurirala Žuzana Pap Korhec 1995. godine. Tokom rada je ustanovila da je Reman za osnovu uzeo sliku iz 1503. Mariota Albertinellija (Mariotto Albertinelli).

²⁷ "Antal Kovač je koji izlagao 1882-e u peštanskom Múcsarnok-u." [Dr. Szabó Ákos - Kállai Tibor, 1997. I. str. 498]

²⁸ O skulpturama i spomen pločama Bačke Topole vidi: Cservenák P. - Nagy T. 2002.

²⁹ O krstovima Bačke Topole vidi Kocsis Antal - Nagy Tibor, 1994.

³⁰ Nije poznato šta se desilo i gde se nalazi skulptura nakon što ju je 1945. godine nepoznata osoba s konjima pogazila u dvorištu crkve gde je dospela kada su 1936. srušili stari vatrogasni dom. [Cservenák P. - Nagy T. 2002. str. 33–34]

³¹ Harkai, I. 1992. str. 35.

³² Harkai I. 1992. str. 35.

³³ Vidi: Gajdos T. 1995. str. 29–32.

1916-e škola napokon dobija stručno obrazovanog slikara – pedagoga, prvog Topolčanina značajnog na likovnoj sceni, **Petera Bičkeija**.³⁴ On, kao učitelj u Dautovu i Mihalj Molnar, 1908. godine prikazuju svoje radove na izložbi koju je organizovao Molnar i koja je, po dosadašnjim podacima, prva likovna izložba u Bačkoj Topoli! Trajala je pet letnjih dana, a po zatvaranju je priređeno književno – muzičko veče iz čijeg programa se vidi da je Mihalj Molnar i muzicirao. Novine navode da se požrtvovani učitelj Molnar razboleo od napetog rada na organizovanju izložbe i večeri, te da nije mogao biti prisutan na svečanom zatvaranju.³⁵ Iako se sledeće, 1909. u Topoli osniva građanska škola, Bičkei ni tada ne uspeva dobiti posao. Do toga dolazi 1911. kada se u rodnom gradu konačno nastanjuje, a u građanskoj školi će predavati tek od 1914. godine. Od druge decenije XX veka Bičkei postaje prvi, i neko vreme, centralni lik ovdašnjeg likovnog života, koji je na pragu Prvog svetskog rata dobijao na intenzitetu. Dokaz je to i rezultat razvoja ovdašnjeg građanskog sloja, to jest njegovog identiteta kome su služila i brojna udruženja, kao i prvi javni spomenik profanog karaktera u vidu postavljene biste znamenitom topolskom lekaru dr Janošu Hadžiju. Delo je naručeno od strane meštana 1905,³⁶ a podignuto je 20. septembra 1908. Suprotno mnogim porušenim spomenicima, ovo delo još i danas stoji, istina na drugoj lokaciji (slika 3). Bista predstavlja rad vajara **Edea Telča** (1872–1948),³⁷ koji je odrastao i završio gimnaziju u Subotici. Njegove prve nagrade u belom svetu sa oduševljenjem je registrovala i subotička štampa, ističući to kao uspeh sugrađanina. U toj konotaciji, pod naslovom “Szabadkai szobrász diadala” (Trijumf subotičkog vajara) pišu i 1902. o njegovom uspehu na konkursu za spomenik kraljici Elizabeti.³⁸ Bistu popularne kraljice, u narodu zvane “Sisi”, Telč je za Suboticu izradio 1901. godine.³⁹ Spomenik je bio postav-

³⁴ Virág G. 1993. str. 81.

³⁵ A topolyai képkiallítás. Bács - Topolyai Hírlap, 1908. augusztus 16. XIII.évf. 33. str. 2. Na podatku se zahvaljujem Palu Červenaku.

³⁶ Cservenák P. - Nagy T. 2002. str. 13.

³⁷ Telcs Ede, Telsch (Baja, 1872 - Budapest, 1948) svestrani vajar. Živeo je u Subotici od svoje druge godine. Tu je pohađao i gimnaziju. Prvi učitelj i savetodavac mu je mesni slikar, izradivač crkvene plastike Karolj Sauer (Szauer), po čijem savetu se obreo u Beču. Tamo je studirao i završio akademiju sa Fugerovom (Füger) zlatnom medaljom, a potom je učio kod slavnog K. Cumbuša (Zumbusch). Tada je dobio nagradu za delo “Die Zwei Durstige”, čiji gipsani odlivak se danas nalazi u subotičkom muzeju [vidi: Gajdos, T. 1995. 3056. p; Olga K. Ninkov, 2001. 249. p]. Istaknut je kao umetnik plaketa i medalja, uticao je novu generaciju ovog žanra. Značajniji spomenici u Budimpešti: Spomenik Verešmartiju (1908. sa Ede Kalošem), Sveti Laslo (1911) i Karolj III na Milenarnom spomeniku, plastika Muzičke akademije, nagrobni spomenik Munkačiju i Miklošu Barabašu; u Kečkemetu: spomenik Košutu, itd. [Művészeti lexikon, 1968. str. 516.]

³⁸ Szabadkai szobrász diadala. Szabadka és Vidéke, 1902. február 16.

³⁹ Magyar L. 1994. str. 129-132.

ljen u dvorištu subotičke domobranske kasarne,⁴⁰ ali mu se kasnije izgubio trag. Postolje spomenika je izradio Geza Rintel, dok je autor postolja biste doktora Hadžija, arhitekta **Moric Poganj** (1878–1942).⁴¹ Ovi podaci nam govore o Telčovoj saradnji sa drugim stvarocima, ali i o njegovoj popularnosti u našim krajevima. Godinu dana prije početka pokretanja ideje o postavljanju spomenika dr Hadžiju, u Topoli su u toku i veliki građevinski poduhvati: 1904. je izgrađen hotel „Kasina” u čijoj velikoj sali su se održavale pozorišne predstave, a od 1910. i filmske projekcije,⁴² a započeta je i izgradnja nove, impozantne trobrodne katoličke crkve sa transpetom i zvonikom. Na raspisanom konkursu, Topolčani su se opet okrenuli projektu u stilu neogotike (kao u slučaju kapele Kalvarije), što se u potpunosti uklapalo u atmosferu koju je zračio engleski park. Projektant nove crkve je **Ferenc Rajhl** (1869–1960),⁴³ jedan od najboljih predstavnika arhitekture secesije, koji je svoju palatu, biser secesije, izgradio 1904. godine u Subotici. Radove na crkvi je vodio već spominjani graditelj **Lajoš Fazekaš**, u tehničkom rukovođenju je učestvovao i **Šandor Molcer** – koji se za to vreme preselio u Topolu.⁴⁴ Glavni oltar crkve, u duhu secesije i istoricizma je rad **Andora Dudiča** (1866–1944).⁴⁵ Dudič inače nije radio za naše krajeve, jedino je povodom Milenarne izložbe u Budimpešti, naslikao za Gradsku kuću u Rijeci temu čitanja darovnog pisma Marije Terezije iz 1779. o priključenju grada Mađarskoj. Neposredno prije izrade topolskog oltara, Dudič je 1902–03. oslikavao peštanski Parlament. U toj etapi njegovog stvaralaštva, on ulazi u fazu simbolizma i secesije.⁴⁶ Ta promena se izrazito vidi na njegovom delu u Topoli.

⁴⁰ Spomenik kraljici Elizabeti u Subotici vidi: Olga K. Ninkov, 2002. str. 14–15, 23.

⁴¹ Pogany Mór (Nagyenyed, 1878–Budapest, 1942) arhitekta. U vreme izrade spomenika dr Hadžiju, tačnije 1907. je osvojio zlatnu medalju za projekat Baćanijevog kandila (Batthyány-örökmécses), koje je postavljeno 1926. godine. 1911. je jedan od projektanata mađarskog paviljona Svetske izložbe u Torinu, koja je doživela veliki međunarodni uspeh. Pored mnogih izvedenih projekata ističe se Collegium Hungaricum u Parizu, Adria osiguranje na trgu Deak i renoviranje kupališta Rudaš u Budimpešti. Godine 1926. mu je objavljena zbirka crteža pod nazivom Traume eines Baumeisters - Dreams of an Architect. [Művészeti lexikon, 1967]

⁴² Harkai, I. 1992. str. 36.

⁴³ Literatura o delovanju Ferenc Rajhla u Subotici: Kaća Martinović Cvijin, 1985, 2002; Olga K. Ninkov 2002. O delovanju Rajhla u Subotici i van nje u Vojvodini: Duranci, B. 1983.

⁴⁴ Najpodrobnije podatke u vezi izgradnje crkve sadrži: Harkai I, 1991. str. 36–41.

⁴⁵ Dudits, Andor (Budimpešta, 1866–1944) slikar. Učio u Beču, Minhenu i Budimpešti. Od 1890. izlagao u Mučarnoku. U početku je slikao žanr scene u naturalističkom stilu, a od 1895. slika i istorijsku tematiku. Dela mu se nalaze na u mađarskom Parlamentu, na Pečujskom fakultetu, Zematjskom arhivu, Nacionalnoj galeriji itd. Godine 1925. je postao profesor Više likovne škole. [Művészeti lexikon, 1965. str. 568]

⁴⁶ Saur Allgemeines Künstler-Lexikon. 2001. str. 248–249.

Drvenu konstrukciju oltara je izradila firma Štufleser iz Tirola, koja je nešto ranije obiskrila i subotičke crkve u stilu neogotike, crkvu svetog Đorđa i crkvu svetog Roke⁴⁷ (3 oltara, govornica i dve skulpture), zatim crkvu svete Terezije (24 skulpture i Isusov kovčeg), crkvu Naše gospe u Temišvaru, katedralu u Košicama, neke crkve u Novom Sadu i Senti.⁴⁸ Vitraži topolske crkve su radovi **Karolja Majbena** (1867–1944)⁴⁹ staklo-slikara, koji je svoju radionicu otvorio 1905. u Budimpešti. Monografija Bačko-bodroške županije 1909. godine, tačnije dr Šamu Borovski u kratkom osvrtu na Topolu,⁵⁰ među šturim istorijskim podacima smatra za važnim navesti datume izgradnje prve crkve, to jest obnavljanja njenog enterijera i datum osvećivanja ove – tada nove crkve u Topoli završene 1906, a kao znamenje mesta navodi kaštel Krai i njihov engleski park, kao i bistu doktora Hadžija.⁵¹ U godini publikovanja tih podataka, u proleće 1909. godine, u Topoli se održava i putujuća prodajna izložba mađarskih slikara, sa avangardnim izlagačima impozantnih imena, kao što su Rippl Ronai i Sinjei Merše⁵² – što znači da se računalo na postojanje određenog sloja koji je mogao biti zainteresovan i sposoban za otkup i ovakvih slikarskih dela. Razvojnu putanju tog građanskog sloja je pratio i permanentan urbanistički napredak: Bačka Topola je dobijala sve više novih objekata, u dve glavne ulice, godine 1907. se uvodi telefon,⁵³ a elektrifikacija je započeta još 1887. godine.⁵⁴ Moravicu sa Topolom od 1904. povezuje omnibus,⁵⁵ a Topolu sa Suboticom još od ranije, osim željeznice i kameni put. 1910–12. godine sprovedena je gradnja građanske škole, po projektu somborskog arhitekta **Jenea Fehera**.⁵⁶ Pod rukovodstvom inženjera **Pala Vadasa** (1874–1944)⁵⁷ završena je 1912. godine mapa kanonizacije ulica, što je otvorilo mogućnost savremenijeg planiranja.⁵⁸ Tako, u do-

⁴⁷ Gajdos T. 1995. str. 30, 32.

⁴⁸ Hirdetmény. Szabadka és Vidéke 1897. május 1. str. 3.

⁴⁹ Majoros (Mybõhm) Károly (1867–1944) je studirao u Minhenu, u Budimpešti je otvorio stakloslikarsku radionicu 1905-e. Godinu dana je 1913-e, predavao stakloslikarstvo u Školi primenjene umetnosti u Budimpešti (Mester E. 2000. str. 80)

⁵⁰ Dr. Borovszky S. 1909. str. 169–171.

⁵¹ Bista dr Janoša Hadžija danas stoji u dvorištu zdravstvenog centra nazvanog po njemu

⁵² Művészeti kiállítás Topolyán. Bácsmegeyi Napló, 1909. május 19. str. 3.

⁵³ Harkai, I. 1992. str. 49.

⁵⁴ Harkai, I. 1992. str. 49.

⁵⁵ Harkai, I. 1992. str. 35.

⁵⁶ Harkai, I. 1992. str. 43.

⁵⁷ Podatke o Palu Vadasu i njegovom delovanju u Subotici, u koju je stigao iz Baje 1911. godine, sadrži tekst arhitekta subotičkog Zavoda za zaštitu spomenika mr Gordane Prčić Vujnović, 2002. str. 116–121.s

⁵⁸ Harkai, I. 1992. str. 32.

minantno agrarnoj sredini, naselje dobija crte savremenog gradića, a građanskoj klimi je udovoljila i namera renomiranog slikara iz Vrbasa, **Jožefa Pehana** (1875–1922). On je 1913. godine priredio prvu modernu izložbu u vojvođanskom prostoru, prenevši samostalnu izložbu iz Budimpešte u Vrbas, Bačku Palanku, Topolu i Sombor,⁵⁹ a 1914. godine je želeo u Bačkoj Topoli, u saradnji sa Društvom slikara i vajara amatera Bačke županije (Bácsmegyei Műkedvelő Festők és Képfaragók Egyesülete) osnovati slikarsku školu za amatere.⁶⁰ Ostvarivanje namere je osujetio Prvi svetski rat, ali da se Jožef Pehan kretao u to vreme u Topoli i okolini, i van nje, dokazuje njegova uljana slika o zobnatičkom kaštelu. Delo je danas vlasništvo subotičkog muzeja, signirano je, ali bez datuma nastanka. Ranije datiranje istoričara umetnosti se odnosi na 1919. godinu, ali bi mi ipak rekli da je slika nastala oko 1914. godine – tim pre, što stilski pripada snažnoj struji njegovih veoma uspešnih kolorističkih radova velikih formata nastalih pre Prvog svetskog rata (slika 4).

Posle Prvog svetskog rata, u promenjenim društveno-političkim prilikama, Bačka Topola ipak postaje ishodište novih, čak organizovanih likovnih događanja, utočište slikara u inspirativnom ambijentu starog parka i okoline, ali i mesto delovanja Petera Kukaca Nađapatija, neshvaćenog naivnog slikara. Grad se 1919. bogati sa dva stvaraoca koji se najstanjuju u njemu: **Ilona Ačadi** (1887–1981) rođena Topolčanka, koja se vraća nakon višegodišnjeg odsustva, a u čijem liku Topola dobija prvu ženu slikara i **Stipan Kopilović** (1877–1924) jedan od prvih impresionista ovih krajeva, koji će postati jedan od kamena temeljaca subotičke likovne scene. Leta 1922, u topolskom parku, stvarao je kao domaćin, sa vajarom **Karlom Baranjiem** (1894–1978) i slikarom – grafičarem **Arpadom G. Balažom** (1887–1981).⁶¹ Raspravljali su o svrsishodnosti umetničke kolonije i neodložnoj nužnosti udruživanja umetnika.⁶² Njihova ideja se skoro ostvarila kroz delovanje Udruženja vojvođanskih likovnih umetnika, osnovanog 1923-e sa sedištem u Subotici, čiji su bili članovi. Udruženje je 1923. godine imalo veoma uspešnu izložbu u Bačkoj Topoli,⁶³ posle čega su i gradski čelnici prihvatili ideju kolonije, te je bilo predviđeno da se nekadašnje stovarište topolskog parka preuredi u atelje i stanove za dva – tri umetnika, kao i sa kolek-

⁵⁹ Mišljene istoričara umetnosti Bele Durancija. Pehan se 1914. vraća kući zbog rata, a prije toga je učio i slikao u Minhenu, Budimpešti, Parizu i Nadbanji. Vidi: Duranci, B.2002-A. str. 5.

⁶⁰ Ipacs J. 1973. str. 11.

⁶¹ Duranci, B. 1990. str. 44.

⁶² Duranci, B. 1990. str. 43; 1989. str. 49.

⁶³ Hírlap, 1923. november 24.

tivnim ateljeom za učenike.⁶⁴ Iz članka u novinama "Bácska Topola és Vidéke"⁶⁵ vidimo, kako namjera da Topola posle promenjenih državnih granica, stvori novu mogućnost za komuniciranje umetnika – korespondira sa težnjama članova umetničkog udruženja, dok misao po kojoj će uporedo sa radom slikarske kolonije početi i turizam, "kao i izložbe koje su uvek ilustrovale najveću i najčistiju kulturu, pogled na svet i moral" – korespondira sa težnjom topolskih čelnika. Ideje o turizmu nisu bile bez osnove, jer se Bačka Topola između dva rata razvila u "grad kupaca." Imala je tri javna bazena (od 1904. godine Limbek, od 1926. Pataki, od 1933. Mijatov "Venus").⁶⁶ No, ideja likovne kolonije je propala, kako neki navode, u nedostatku materijalnih sredstava, a po drugima zbog levičarskih pogleda umetnika – osnivača udruženja.⁶⁷ Jedan od njih, Stipan Kopilović, umire 1924. godine i sahranjen je u Bačkoj Topoli.

U međuvremenu, 1923. godine, zahvaljujući karitativnoj akciji imućnijih Topolčana i Petera Bičkeija kao profesora, otkriven je, pa i školovan, talentovani sin topolskog nadničara, **Peter Kukac Nađapati** (1908–1944) – nažalost, samo na kratko. Nađapatijev dar se uprkos nedaćama nije ugasio, te njegovo slikarstvo danas predstavlja dragoceni primer rane naive u nas i najpoznatiji je deo likovne baštine Bačke Topole i njene okoline. U isto vreme, uprkos neostvarenoj ideji likovne kolonije, sudbina je i dalje nanosila u gradić subotičke umetnike, nekadašnje osnivače tamošnjeg udruženja. Tako imamo podatak do sada manje znan poznavaoacima biografije **Bele Farkaša** (1898–1942), da je i on neko vreme 1925. godine, živio i slikao u Bačkoj Topoli. Novembrski broj subotičke pozorišne revije piše: "...talentovani mladi slikar, koji privlači pažnju ne samo svojim slikama već i sa svojom divnom bradom...trenutno živi i radi na jednoj velikoj slici u Topoli."⁶⁸ Velika slika bi mogla biti triptih „Car Jovan Nenad“, najveća slika u opusu Bele Farkaša,⁶⁹ nastala povodom jubileja i podizanja spomenika u Subotici. Iako nosi oznaku iz 1927. godine, a slikarev monograf navodi da ju je slikao leta 1926,⁷⁰ nije isključeno da je na njoj počeo raditi već prethodne godine i to baš u Bačkoj Topoli. Osvrnemo li se na bočne strane triptiha, s leva ćemo videti tipičan, blatom nakvašeni pusti pejzaž, a s desna montažu nekoliko detalja, od kojih su u donjem delu slike dame u krinolinama i gospoda s cilindrom "usađeni" u gusto zelenilo slično gustišu engleskog

⁶⁴ Hirlap, 1923. december 22.

⁶⁵ Ipač J. 1973. str. 12–14; Bácska Topola és Vidéke, 1924. március 23, április 13.

⁶⁶ Harkai, I. 1992. str. 52.

⁶⁷ Duranci, B. 1989. str. 51.

⁶⁸ Vajdasági festők galériája Balázs G. Árpád rajzaival. Színházi élet, 1925. XI. 8–14. str. 73.

⁶⁹ Bela Farkaš: Car Jovan Nenad, ulje na platnu, 180 x 127 cm, sign. g.d.: Farkaš 27. GMSu

⁷⁰ Duranci, B. 1999. str. 54.

parka! (slika 5) Shodno duhu vremena u kome je slika nastala i duhu postavljanja sličnih spomenika širom zemlje, u Bačkoj Topoli je 1. XII 1926. godine, na Dan ujedinjenja otkrivena bista kralja Petra I Karađorđevića.⁷¹ Novine pišu da je postojala i maketa budućeg spomenika, koju je u srebru izradio mesni draguljar Saumilo B. Čižovski, po nacrtu autora biste.⁷² Bista, koja je izlivena od bronz u Beču, delo je **Frana Menegela Dinčića** (1900–1986).⁷³ Bila je postavljena na visokom postolju od arandelovačkog kamena ispred stare gradske kuće, u blizini Svetog trojstva. Danas ni zgrada, ni dve skulpture više ne postoje.⁷⁴ Zoltan Čuka i Arpad G. Balázs su zabeležili neka od istaknutih likova savremenika te skulpture. Dva umetnika, pisac i grafičar su naime, za tri meseca obišli celu Vojvodinu beležeći tekstom i slikom eminenta lica tadašnje političke, ekonomske i kulturne scene. Crteži sa kratkim tekstom su objavljeni 1927. godine u izdanju subotičke štamparije „Minerva”, u svesci pod nazivom Vojvodanska galerija – Vajdasági Galéria. Među više od tristotine portreta, od Topolčana su se tu našli: Peter Bičkei – profesor crtanja (slika 6), Vladimir Ribarov – beležnik u Topoli, dr Svetozar Stakić Labud – sreski predsednik Davidovićeve demokratske stranke, Aladar Mak – upravitelj osnovne škole, Viktor Barši – rimokatolički paroh, dr Frank – najstariji advokat u Topoli, delovodni predsednik Mađarske stranke, dr Jocika Putnik – advokat, potpredsednik Radikalne stranke, Jovan Kihut – predsednik Mađarske stranke u Topoli, Bela Mihalović – veletrgovac, Antonije Rot – direktor d. d. za trgovinu drva “Tot i Drugovi”, kao i reklama za mesni “Hotel-Polyák”.⁷⁵ Godine 1928. vajar **Frano Menegelo Dinčić**, koji se u to vreme vratio iz Berlina i nastanio u Beogradu, na raspisanom konkursu za spomenik palim ratnicima u ratu 1914–1918, dobio je dve nagrade, od kojih je prva za spomenik u Bačkoj Topoli.⁷⁶

Tih godina su se u Topoli retko, ali ipak dešavale i neke izložbe, ili su

⁷¹ Datum podizanja je bio naznačen na samom spomeniku o kome postoji snimak fotografa Đ. Fenjevića iz Bačke Topole, a čuva se na dva mesta: u Muzeju Vojvodine u Novom Sadu, u zbirci istorijskog odeljenja Fond Milekić - Bački muzej, inventarski broj 11, kao i u Arhivu Jugoslavije u Beogradu, arhivski fond 74, arhivski broj 349-6. Ovaj zadnji podatak potiče iz knjige Rajčević, U. 2001. gde je na strani 59. fotografija i publikovana.

⁷² Rajčević, U. 2001, str. 59–60.

⁷³ Dinčić - Menegelo, Frano, vajar i medaljer (Kotor, 1900 - Beograd, 1986). Studirao u Beču i Pragu. Od 1928. godine živeo u Beogradu. Uz skulpture, izrađivao medalje i plakete. Izradio je spomenik Nikoli Testi smešten na ulazu električne centrale u Pragu. [Enciklopedija likovnih umetnosti, MCMLXII Zagreb, str. 50]

⁷⁴ Skulptura je uklonjena aprila 1941 [Cservenák P. - Nagy T. 2002. str. 35–36]

⁷⁵ Csuka - Balázs G. 1927.

⁷⁶ Rajčević, U. 2001, str. 67.p

pak ovdašnji stvaraoci izlagali na strani. Tako se svake godine dešavala obavezna izložba učenika građanske škole,⁷⁷ a godine 1928. se priređuje treća izložba "Nezavisnog likovnog vojvođanskog udruženja" (Vajdasági Független Képzőművészeti Társaság), na kojoj prikazuju svoje radove Topolčanin **Peter Bičkei**, subotički slikar **Elemér Činčak** (1893–1944), debitant iz Novog Sada **Bela Miler**. Na Izložbi bačkih umetnika u Subotici, 1932. su pod pokroviteljstvom kolekcionara i direktora Bačkog muzeja, dr Jovana Milekića, bila izložena i dela topolskih slikara, među njima **Ilone Ačadi**, koja nakon te izložbe postaje član tada formiranog Udruženja vojvođanskih likovnih umetnika. Verovatno zahvaljujući tome članstvu ona 1939. godine sa manjom grupom jugoslovenskih slikara učestvuje na međunarodnoj izložbi u Firenci, sa slikom „Besplatna publika” za koju dobija i nagradu.⁷⁸ Godine 1936. u Novom Sadu se u „Reformatskom krugu” na „Prvoj izložbi ljubitelja umetnosti Mađara u Jugoslaviji” među mnogim izlagačima susrećemo sa imenima poznatih Topolčana, **Ilone Ačadi** – tada već naznačene kao „nastavnica crtanja u penziji” i **Petera Bičkeija** „nastavnika crtanja u penziji”, ali nailazimo i na nova topolska imena, koja danas znamo tek zahvaljujući novinskom komentaru izložbe: **Ferenc Feldi** „ozbiljan vajarski talenat”, **Ištvan Haršanji**, mesar **Ferenc Nađ**, **Ištvan Susulski**, te iz Pačira **Lajoš Baranji**.⁷⁹

To je vreme kada se u Subotici polako formira i grupa mladih talenata sa novim pogledima na svet i umetnost, koja utemeljuje savremenu likovnu scenu, među kojima će biti i dva Topolčanina: **Jožef Ač** (1914–1990) i **Đorđe Bošan** (1918–1984). Oni će posle Drugog svetskog rata zaista biti važni akteri šireg likovnog života. Svojim prvim zajedničkim nastupom na izložbi 1938. u subotičkom Nepkeru, izraziće nove ideje na način usvojen tokom školovanja u Beogradu. Jožef Ač na izložbi dobija prvu nagradu subotičkog lista „Bácsmegyei Napló”.⁸⁰

U međuvremenu, 1932. godine u Bačkoj Topoli se polaže temelj pravoslavne bogomolje. Projektovanje crkve započinje nakon tri godine, da bi gotovu, trobrodnu crkvu vernicima – doseljenim posle Prvog svetskog rata – predali 1940. godine.⁸¹ Posvećena je svetom Proroku Iliji. Ikonostas je ikonopisao po Urošu Prediću, u periodu 1938–39. **Števan Stefanović**.⁸² Pokretne

⁷⁷ Kiállításra készül a polgári iskola. Bácska Topola és Vidéke. 1924. április 13. str. 3.

⁷⁸ Fehér Ferenc, 1985.

⁷⁹ Schulhoff J., 1936.

⁸⁰ Arsić, M. 1986. str. 43.

⁸¹ Harkai, I. 1992. str. 52.

⁸² Harkai, I. 1992. str. 54; Grupa autora, 1986. str. 12.

ikone „Raspeće” i „Hristos” su radovi **Jovana Klajića** iz 1855 (misli se da su donešene iz crkve u Aleksandrovu⁸³), „Tajna večera” rad **Pavla Čortanovačkog** iz 1856. godine⁸⁴ i „Sveti Nikola” rad **Nikole Dimšića** iz 1872. godine.⁸⁵ Ove ikone su, kako je to češći slučaj u crkvama novijeg datuma, prenesene iz starijih crkava susednih mesta, ili su ih crkvi poklonili parohijani – kaže istoričar umetnosti zavoda za zaštitu spomenika u Novom Sadu.⁸⁶ U godini predaje pravoslavne crkve, krajem septembra se privodila kraju i restauracija Kalvarije. Članovi rimokatoličke zajednice su se na to odlučili „u sklopu velikih popravki”, poverivši restauratorske radove „topolskom vajarar **Lajošu Barni**” (?) kome su u farbanju, tj. slikanju pomagali **Peter Bičkei** i **Jožef Ač**.⁸⁷

Početkom četrdesetih godina u Topoli živi i slika, pretežno portrete po narudžbi, **„Zombori” Kiš Istvan** (1902–1953?), slikar koji će često menjati svoje mesto stanovanja. Po izbijanju rata 1941. i **Jožef Ač** dolazi u svoju rodnu Bačku Topolu, ali od septembra radi kao profesor crtanja, prvo u novosadskoj Gimnaziji, potom u Senti gde ostaje do 1945. Tada prelazi opet na kratko u Bačku Topolu, za upravnika niže gimnazije. Tokom tih godina Ač i dalje stvara i izlaže pretežno na izložbama svoga udruženja, sa stvarocima među kojima su i **Peter Bičkei**, **Zombori Kiš Istvan**. Istovremeno, zbog progona Jevreja, **Đorđe Bošan** je primoran da se krije po Vojvodini, a zatim se sa porodicom prebacuje u Peštu, gde su prilike bile nešto bolje. No, ipak je uhvaćen početkom 1943. i poslat na prisilni rad.⁸⁸ Kao odraz tendencija tadašnjeg režima nastaje spomenik „Palim herojima”, rad peštanskog vajara **Janoša Horvaja** (1873–1944),⁸⁹ postavljen 30. maja 1943. godine na tadašnjem trgu Heroja (danas kupalište „Venus”), lociranom u parku Ziči. Nakon rata je zakopan, a prilikom izgradnje bazena prenet je i zakopan na drugo mesto.⁹⁰

Nakon Drugog svetskog rata, u izmenjenim, novim socijalističkim

⁸³ Milanović-Jović, O. 1989. str. 96.

⁸⁴ Grupa autora, 1986. str. 12.

⁸⁵ Milanović-Jović, O. 1989. str. 96.

⁸⁶ Milanović-Jović, O. 1989. 96.

⁸⁷ Bács Topolya és Vidéke, 1940. szeptember 22. str. 2.

⁸⁸ Čelebonović, A. 1986. str. 9.

⁸⁹ Horvay János (Pečuj, 1873 - Budimpešta, 1944) vajar. Posle Škole za primenjenu umetnost u Budimpešti, nastavlja studije u Beču kod istih umetnika kao i gore spominjani Ede Telč, Helmera i Cimbuša. Studijska putovanja čini 1901. u Francuskoj, pa u Italiji i Americi. Od 1897. živi u Budimpešti. Autor je više poznatih skulptura, npr. „Košut” u Cegludu, Budimpešti (1928) i Njujorku, „Žolnai” (1902) u Pečuju, u Budimpešti: „Narodna pesma” (1929), „Herman Oto” (1930), „Betoven” (1932), „Gardonji Geza” (1932). [Művészeti lexikon, 1966. str. 420.]

⁹⁰ Cservedák P. - Nagy T. 2002. str. 37-39.

društvenim odnosima, o osnivanju jedne umetničke kolonije prvi put su raspravljali **Jožef Ač** i **Imre Devič** – kaže jedan od monografa kolonije, i dodaje⁹¹ – misao je u vrlo ozbiljnom obliku nabačena 1951. godine, ali je sudbina htela drugačije. Ač se opet preselio u Sentu, a Devič je morao udovoljiti kadrovskom roku u armiji. Kada se vratio 1953, Senta je već imala koloniju staru godinu dana, a Bačka Topola ju je dobila tog leta.⁹² **Imre Devič** (1922–1971) je rođen u Malom Idošu, na oko dvanaest kilometara od Bačke Topole. Sa diplomom novosadske Više pedagoške škole i sa iskustvom sa pravnih studija u Pečuju, krajem 1952. godine postaje predsednik Odbora za kulturu i školstvo Bačke Topole i ostaje u toj poziciji sve do 1960. godine.⁹³ Tada prelazi na mesto direktora drame na mađarskom jeziku subotičkog Narodnog pozorišta, te svoje aktivnosti nastavlja u pozorištu, ali i na planu likovne scene. Naime, još za vreme boravka u Topoli 1958, osniva koloniju keramičara u Malom Idošu (koja danas nosi njegovo ime), a u Subotici 1962. godine postaje idejni tvorac i prvi direktor Likovnog susreta,⁹⁴ pa i inicijator za dobijanje ateljea za subotičke umetnike u Grožnjanu. Slikarski senzibilitet Imrea Deviča potiče iz ljubavi koja se odrazila i u aktivnom iskazu: leta 1952. godine, na paličkoj izložbi izlaže kao amater, a naznačen je kao vođa amatera Bačke Topole.⁹⁵ Tu je dužnost kasnije, kako ćemo videti, predao Jožefu Štraubu. U monografiji o umetničkoj koloniji Bačka Topola, koju je Devič napisao poetski nadahnuto, povodom deset godina postojanja, navodi da je „Jožef Ač inicijator ideje za osnivanje kolonije.”⁹⁶ Po rečima Bele Durancija, Devič je bio dugogodišnji rukovodilac Umetničke kolonije Bačka Topola, inicijator „male sinteze”, te prototip modela svestranih entuzijasta, „onih pravih, jedinstvenih delatnika umetničkih kolonija kakvi se samo zamisliti mogu.”⁹⁷ Očito da su Ač i Devič zajedno zaslužni za osnivanje i uspešno funkcionisanje, kao i karakter kolonije u Bačkoj Topoli, od čijeg osnivanja počinje nova era likovne scene ovoga grada. Ta nova etapa je, međutim, tema jednog drugog pregleda.

Nakon kratke sinteze dosadašnjih poznatih momenata likovnog stvaralaštva jednog dužeg perioda u Bačkoj Topoli, kao i nekih važnijih događanja

⁹¹ Ipač J. 1973. str. 19.

⁹² Ipač J. 1973. str. 20.

⁹³ Biografski podaci Imre Deviča uzeti iz arhive Narodnog pozorišta u Subotici.

⁹⁴ Duranci, B. 1989. str. 109.

⁹⁵ Vidi katalog izložbe a Vajdasági Magyar Képzőművészek Kiállítása - 1952, Palics.

⁹⁶ Dévics I. 1962.

⁹⁷ Duranci, B. 1989. str. 109–110.

koja su uticala na nju, vidimo skup događaja i likova vrednih pažnje. Bilo bi toga više, da mnogi od njih nisu krenuli nepovratnom stazom nestajanja, pa i zaborava. Arhitektura, dominantna i najvidljivija grana likovnog stvaralaštva je na sreću već doživela stručnu obradu. Ona je kao jedan od transparentnih odraza jačanja ekonomske moći stanovništva, delimično uspjela duže opstati od svojih enterijera – predmeta primenjene umetnosti i slikarstva. Vredna arhitektura u samom jezgru grada, kao i famozni engleski park uz kaštel Krai su, međutim, tokom vremena intenzivno oskrnavljeni, pa se teško može rekonstruisati pravo lice ovdašnjeg građanskog života i njegov kulturni potencijal. No ove, 2002. godine, se u kaštelu porodice Krai, kao "sustanar" galerije likovne kolonije Bačka Topola, nastanio muzej – depandansa Gradskog muzeja u Subotici. To je bila jedinstvena prilika autoru ovog teksta da skrene pažnju na likovnu zaostavštinu Bačke Topole, koja je kao zasebno poglavlje izostavljena iz monografije objavljene neposredno pre osnivanja muzeja, a izostavljena je u prvom mahu i iz koncepcije stalne postavke. Na sreću, predlog je naišao na razumevanje, te se ove godine ostvario san mnogih ranijih istomišljenika – nažalost, otkinuto od korpusa muzejske postavke, smešten u prizemlju zgrade. Ipak, prilika je ovo, da se dosadašnji prikazi objedine i obogate novim istraživanjima, da se prikažu stručnoj i široj javnosti i da se popuni još jedna bela mrlja na karti kulturne baštine grada. Pogotovu stoga, što je likovno stvaralaštvo Bačke Topole do sada delimično prikazivano i sakupljano u subotičkom Gradskom muzeju i Likovnom suretu, ali je kao celina ostalo nepoznato – iako, identitetu Bačke Topole pripada likovna umetnost, više no mnogim drugim gradovima! Naime, Bačka Topola je osim u ovom tekstu detaljnije obrađenih stvaralaca, izrodila ili udomila nekolicinu šire poznatih umetnika, kao što su: Ana Nemet (1940), Atila Černik (1941), Istvan Žaki (1942), Šandor Dudaš (1948), Laslo Nađ (1951–2003), Endre Penovac (1956); a pored toga je postala domaćin umetničke kolonije, to jest mnogih gostujućih umetnika. Razume se da je u tom rasponu od 1764. godine do danas, bilo više etapa i da je svaka imala svoje stilske i dinamičke karakteristike. Ova studija želi osvetliti jednu od tih etapa, to jest obrazložiti sadašnju, prvu stalnu likovnu postavku muzeja u Bačkoj Topoli. Nastavak rada sledi tokom sledećih godina u pravcu pojedinačne obrade i prikaza autora, kao i u pravcu daljeg sakupljanja građe ovog i drugih perioda i žanrova likovne delatnosti Bačke Topole i okoline.

PETER BIČKEI (Topola, 27. jun 1885–26. jul 1942). Posle završene učiteljske škole u Segedinu i Baji, svoj radni staž je započeo 6. X 1905. godine kao učitelj u bajskom okrugu, tačnije u Dautovu (Mađarska). Tu je bio zaposlen do 6. X

1911. godine.⁹⁸ Na osnovu podataka iz različitih izvora, odlazio je u Minhen,⁹⁹ te u likovne kolonije u Nadbanji¹⁰⁰ i Solnoku – gde je živeo duže vreme.¹⁰¹ Navraćao je i u rodni grad: godine 1908. je uz radove ovdašnjeg učitelja crtanja Mihalja Molnara, prikazao svoja dela.¹⁰² Po dosadašnjim podacima, to je prva izložba likovnog karaktera u Bačkoj Topoli! Novinski članak nabraja i neka od Bičkeijevih dela: portret župnika iz inostranstva, Padovanski sv. Antun – slika velikog formata, Adam i Eva, Kain i Abel, Hrist kod Jakobovog bunara, Mojsije, Život Josipov – po ugledu na Munkačijevu kompoziciju i jedan pejzaž. Očito su izložena dela bila tematski birana po ukusu publike. Bičkei se u Bačku Toplu konačno vratio 1911. godine, kada je imenovan za učitelja narodne škole u Bačkoj Topoli.¹⁰³ Godine 1914. se zaposlio kao nastavnik crtanja u ovdašnjoj građanskoj školi, osnovanoj samo godinu dana nakon njegove prve izložbe u Bačkoj Topoli.¹⁰⁴ Od 1916. godine do svoje smrti, koja je usledila 1942. godine, Bičkei predaje crtanje i u šegrtskoj školi.¹⁰⁵ Pored pedagoškog rada, Bičkei nije prestajao sa aktivnim stvaralaštvom i učešćem u likovnom životu šire zajednice. Učestvuje u radu Udruženja vojvođanskih likovnih umetnika osnovanog 1923. godine u Subotici. Kao član udruženja je, pored eminentnih slikara Šandora Olaha, Stipana Kopilovića i Bele Farkaša, izabran za izbornog člana.¹⁰⁶ Od tog trenutka učestvuje na kolektivnim izložbama udruženja širom Vojvodine: decembra 1923. u Kuli i Apatinu,¹⁰⁷ a 1924. godine na još više mesta – marta u Subotici,¹⁰⁸ aprila u Somboru,¹⁰⁹ maja u Zrenjaninu,¹¹⁰ avgusta u Vrbasu – gde izlaže i brat Mihalj Bičkei¹¹¹ (slika 6). Udruženje je po dosadašnjem istraživanju egzistiralo do leta 1925. godine,¹¹² pa se čini da je i Bičkeijevo učešće na

⁹⁸ Spisak nastavnog osoblja 1941–44. Zavičajna arhiva Bačka Topola. 4/2002. Ovom prilikom se zahvaljujem Palu Červenaku na pruženoj pomoći.

⁹⁹ Jožef I. 1973. str. 16.

¹⁰⁰ Magyar Művészettörténeti Kutatóintézet, Bp. Szentgyiványi féle Lexikon, kézirat.

¹⁰¹ A Vajdasági Magyar Képzőművészek Kiállítása. Katalog. Palics, 1952. str. 6.

¹⁰² A topolyai képkiallítás. Bács - Topolyai Hírlap, 1908. augusztus 16. XIII.évf. 33. str. 2.

¹⁰³ Zavičajna Arhiva Bačka Topola, Prosveta 4/2002. Pal Červenak

¹⁰⁴ Virág G.: Az iskola. Rukopis. Zavičajna Arhiva Bačka Topola. str. 41.

¹⁰⁵ Virág G. 1993. str. 81.

¹⁰⁶ Hírlap, 1923. szeptember 15, november 24.

¹⁰⁷ Hírlap, 1923. december 12.

¹⁰⁸ Hírlap, 1924. március 19.

¹⁰⁹ Hírlap, 1924. április 26, 30.

¹¹⁰ Hírlap, 1924. május 22, Torontál, 1924. május 14.

¹¹¹ Hírlap, 1924. augusztus 8, 19.

¹¹² Gulyás G. 2001. str. 79.

izložbama postalo ređe, sve do aprila 1928. Tada u Bačkoj Topoli i Vrbasu¹¹³ prikazuje svoje radove sa subotičkim slikarom **Elemerom Činčakom** (1893–1944) i debitantom iz Novog Sada **Belom Milerom**. To je zapravo treća izložba "Nezavisnog likovnog vojvođanskog udruženja" (Vajdasági Fügetlen Képzőművészeti Társaság), koju je kao odgovor osnivanju gorepomenutog Udruženja vojvođanskih likovnih umetnika 1923. godine, pokrenuo mladi slikar buntovnog duha Elemer Činčak. On je nakon završenog umetničkog školovanja u Budimpešti, kratko radio kao likovni pedagog u Bačkoj Topoli,¹¹⁴ te je najverovatnije na taj način stekao prijateljstvo Bičkeija i Topolčana. Likovna kritika je prilikom topolske izložbe pohvalila Bičkeijeva dela kao verodostojan odraz pejzaža kraja.¹¹⁵ Još iste, 1928. godine je Bičkei priredio izložbu i sa Somborčaninom **Šandorom Čavošijem** (1899–1941), u Zrenjaninu.¹¹⁶ Bičkei je bio učesnik i tamnošnje likovne kolonije osnovane 1931,¹¹⁷ povodom čega će mnogo kasnije Đerđ B. Sabo konstatovati da Bičkei, kao i Varkonji, predstavlja slikarsku struju u kojoj se sve stišava, uz variranje dotadašnjih rezultata i diletantizam u porastu – u odnosu na drugu struju, u koju spadaju Jožef Pehan, koji beži u evropsko slikarstvo, i Bela Farkaš, koji beži u san.¹¹⁸ Peter Bičkei 1930. izlaže u Somboru na izložbi somborskih slikara,¹¹⁹ a tih godina, Bičkeijeve slike dospevaju i u zbirku subotičkog kolekcionara, direktora banke **dr Joce Milekića**. On je sakupljao dela bačkih umetnika i svoju kolekciju je prikazao javnosti 1932. godine u subotičkoj Gradskoj kući. Grafičarka Klara Gereb je tada u novinskom osvrtu ocenila pejzaže Petera Bičkeija kao vedre.¹²⁰ Isti je komentar bio i prilikom kolektivne izložbe udruženja „Szépműves Céh” u Novom Sadu 1941. godine: „Dva pastela Petera Bičkeija su sva vedra i puna svetlosti.”¹²¹ (Kada je sledeće godine preminuo, bio je jedan od najstarijih člano-

¹¹³ Podatak da je izložba gostvala i u Vrbasu (tada zvanom Novivrbas) potvrđuje plakat te izložbe čuvan u umetničkom fondu Gradskog muzeja Subotica. Po njemu je izložba priredena 25. aprila 1928. u prostorijama Kasine, a uz tri slikara izlagali su svoje primenjene radove supruga Šimona Bera i Ida Limbek.

¹¹⁴ Gajdos T. 1995. 316.p

¹¹⁵ "A Fügetlenek kiállítása Topolyán". Hírlap, 1925. II. 14. ; "Három festő kiállítása Topolán." - Napló, 1928. apr. 12.

¹¹⁶ Kalapis Z. 2002. Kalapis Z. 2002.

¹¹⁷ B. Szabó György, 1952. str. 173.; Duranci B. 1973. str. 25. (fusnota br. 36)

¹¹⁸ Reč sa otvaranja Izložbe likovnih umetnika Mađara na Paliću. Objavljeno in: B. Szabó György, 1988. str. 305.

¹¹⁹ Zombori festőművészek kiállítása. Új Hírek, Zombor. 1930. május 30.

¹²⁰ Gereb K. 1932.

¹²¹ Sz.E. 1941.

va ovog "likovnog esnafa"¹²²). Pogledamo li i sami pastele Petera Bičkeija, sačuvane od zuba vremena po privatnim minijaturnim zbirkama, lociranim uglavnom po kućama u Bačkoj Topoli, složićemo se sa komentarima, kao što je to kasnije učinio i istoričar umetnosti Bela Duranci, dodajući da je autor nosio sa sobom manire impresionizma.¹²³ Kada je Peter Bičkei preminuo na žetvi vrelog leta 1942. godine, književnik **Janoš Herceg** (1909–1995) je zapisao: „...Nije imao radove velikih formata, za kompozicije koje iziskuju mnogo vremena nije imao dovoljno volje ni dovoljno umetničke vere. Život je proživio u jednom velikom bačkom selu, gde se mogućnosti nisu otvarale za samoispoljavanje. Stoga, sada ne bi trebali govoriti o tome ko je Peter Bičkei, već šta bi on mogao biti da je imao sretnije okolnosti. ... Nije stvorio ujednačeni, umetnički završen opus, ali je gledaoc morao osetiti na nekim njegovim delima tu unutrašnju borbu između umetničkog htenja i ogromnih snaga nerazumevanja i malograđanskih težnji. Bičkei je preminuo u svojoj pedeset i sedmoj godini, što znači da su mu najlepše godine života upropastili rat i sudbina manjina...”¹²⁴ Nakon smrti, verovatno bi ga pamtiti jedino Topolčani da se nisu priredile dve posleratne izložbe, koje su ga i dalje uključivale u kolektivne preglede: 1952. godine izložba vojvođanskih likovnih umetnika Mađara, priređena na Paliću i izložba likovnog stvaralaštva Mađara u Vojvodini u periodu 1830–1930, priređena u subotičkom Gradskom muzeju 1973. godine – kamen temeljac Galerije mađarske likovne umetnosti u Vojvodini navedenog perioda. Istini za volju, na ovim manifestacijama su Bičkeijeve slike dobile mesto, ali se u propratnim studijama o njemu nije podrobnije pisalo, niti su njegove slike tada dospеле u javnu zbirku. Tek će istovremeno sa subotičkom izložbom, tri decenije nakon slikareve smrti, koautor monografije topolske likovne kolonije **Jožef Ipač**¹²⁵ zaključiti da znatan broj Bičkeijevih dela ima trajnu vrednost, te da je „Bičkei bio pravi majstor pastela, istinski poznavalac topolskog couleur locala. Upotrebljavao je tople i žive tonove. Njegove slike...prosto plamte. U izboru tema podjednako se koncentriše na čoveka, pejzaž i životinju.”¹²⁶ To će biti vreme u kojem se sve više pažnje posvećivalo Bičkeijevom učeniku, stvaraocu uboge sudbine, Peteru Kukacu Nađapatiju, koga je ponovo otkrila pomenuta izložba na Paliću 1952, to jest njen glavni autor B. Sabo Đerđ, pa 1957. godine jedan od njenih učesnika Imre

¹²² Herceg J. 1942. str. 382.

¹²³ Duranci, B. 2001. str. 39.

¹²⁴ Herceg J. 1942. str. 382.

¹²⁵ Jožef Ipač (1927), Topolčanin, završio Višu pedagošku školu u Subotici, predavao istoriju, ali je prevažno bio akter političke scene.

¹²⁶ Ipač, J. 1973. str. 16.

Šafranj,¹²⁷ a onda i ceo krug umetnika vezanih za Topolu – slikari Jožef Ač, Atila Černik i književnica Eržebet Juhas. O Nadapatiju će objaviti monografiju, likovna kolonija će osnovati nagradu po njegovom imenu, a Bičkeija će spomi-njati uglavnom u kontekstu Nadapatijevog učitelja. Nažalost, ni jedan ni drugi do osnivanja muzeja u Bačkoj Topoli, nigde nisu imali javno izložena dela. Sada, kada smo uspeali izboriti mogućnost da slike obojice postanu deo naše javne zbirke i dobiju stalno mesto u postavci, nakon višemesečnog istraživanja na terenu, spremamo prvu samostalnu izložbu i katalog posvećen Peteru Bičkeiju. Nadamo se da će se do tada nepotpuni detalji upotpuniti, i da ćemo autora prikazati u novom svetlu, popunjavajući time i širu mapu naše istorije umetnosti.

Na sadašnjoj izložbi stalne postavke muzeja u Bačkoj Topoli, izložena su četiri pastela Petera Bičkeija. Sva četiri primereno predstavljaju autora: njegov stil koji se vezuje za tradiciju likovnih kolonija prekretnice vekova (slikanje u slobodnom prostoru, obraćanje pažnje na svetlosne efekte i prirodu, primena ljubičastih tonova, itd.) i izbor motiva koji se izričito vezuje za topolske motive i njenu okolinu, pri čemu mesto dobijaju i stada – toliko karakteristična za kraj (slike 7–10).

PETER KUKAC NADAPATI (Topola, 10. januar 1908–7. februar 1944). Odrastao je na Vajheđu, u vinogradarskom šoru. Njegov otac, čika Peter je kao nadničar,¹²⁸ po periferiji grada raznosio ilovaču za izgradnju nabijanica.¹²⁹ Sinovljev talenat je zapazio „gospodin Tot, koji je imao drvaru” i koji je nagovorio oca da sina upiše u građansku školu¹³⁰ – verovatno potpomažući odluku svojim vezama i novcem. Kada je profesor u toj školi, **Peter Bičkei**, izložio crteže trinaestogodišnjaka u prostorijama škole, pojavio se članak i kratak intervju u Hirlapu, objavljen 15. jula 1923. godine.¹³¹ To je na malog slikara skrenulo pažnju šire javnosti, pa je sledeći mecena bio, po usmenom predanju, zemljoposjednik Lajoš Kiš. On je, po sećanju meštana, plaćao Nadapatiju odlaske za Suboticu da uči slikarstvo kod **Šandora Olaha**¹³² i putovanje u Italiju.¹³³ Da li je Nadapati zaista bio na tom dugom putovanju, ne znamo, kao

¹²⁷ Šafranj, I. 1957, 1971.

¹²⁸ Juhász E. 1985. str. 21.

¹²⁹ Ipač, J. 1973. str. 16.

¹³⁰ Hirlap, 1923. júlíus 15.

¹³¹ „A tizenhárom éves topolai rajzolótehetség. Hogyan lett a fuvaros fiúból polgárista?” Hirlap, 1923. júlíus 15.

¹³² Juhász E. 1985. str. 25.

¹³³ Šafranj, I. 1971. str. 112.

što nije potvrđen podatak da je 1925. godine završio treći razred građanske škole,¹³⁴ pošto su dnevници iz tog vremena zagubljeni.¹³⁵ Događalo se sve to u vreme osnivanja Udruženja vojvođanskih likovnih umetnika, sa sedištem u Subotici, i nakon veoma uspešne zajedničke izložbe članova udruženja u Bačkoj Topoli, kao i planiranja osnivanja likovne kolonije u topolskom parku. Kao što znamo, među glavnim sudeonicima su bili i Peter Bičkei i Šandor Olah, pa je veoma moguće da je borba za Nađapatija bila jedan vid njihovih težnji, usaglašen sa težnjama navedenog udruženja. S druge strane, njihova aktivnost uz podršku imućnijih građana u vidu mecenature, biće jedna od prvih poznatih karitativnih akcija popularnih i šire, prihvatanja talenata iz socijalno ugroženih slojeva. Na sličan način su otkrili i školovali 1933. godine u Subotici **Andraša Handu** (1912–1988),¹³⁶ a u Senti **Jožefa Tota** (1916–1936). No, materijalna pomoć u topolskom slučaju nije dugo trajala, jer je štíćenik bio veoma podložan piću. Živeo je u bedi, pijan i prljav – kako su ga meštani kasnije pamtili, slikajući zemljoposjednicima i gazdama salaša njihova gazdinstva i portrete, oslikavajući ponekad i tremove. Često je slikao po porudžbi sa fotografija i razglednica daleke krajeve u Alpima, letovališta, jezera, šume, scene lova i slično. Tako je deo njegovog stvaralaštva bezvredan i odražava ukus tadašnjih naručilaca, kao i povremena gubljenja samog sebe, ali onaj vredniji deo, pripada vrhuncu naivnog slikarstva. I dok većina njegovih savremenika, meštana, u njemu nije videla umetnika, smatrajući ga nesretnim beskućnikom kome je slikanje manija, subotički kolekcionar, **dr Jovan Milekić** je otkupio od njega nekoliko slika i tako ga uvrstio u svoj Bački muzej. Potom ih je sa ostalim eksponatima svoje zbirke, 1932. godine izložio u foajeu subotičke Gradske kuće. No, posle rata, njegov muzej i kolekcija nije dugo živela, pa se tako ni Nađapatijeve slike nisu našle na mestu koje im pripada. Ipak, „stvar” nije stala. Jedan od idejnih vođa neposredne posleratne generacije, grafičar i teoretičar **Đerđ B. Sabo** (1920–1963) je priređujući smotru mađarskog stvaralaštva 1952. godine na Paliću, ponovo video ono što su videli Peter Bičkei i njegovi istomišljenici 1923. godine, dodajući prvi Nađapatiju epitet naivnog slikara – kategoriju koja se u međuvremenu definisala u leksici evropske umetnosti. U svojim novinskim izjavama i tekstovima, Đerđ B. Sabo je skrenuo pažnju posleratne javnosti na Nađapatija i postavio ga na istaknuto mesto: „Među slikarima rođenim u Vojvodini možemo istaći dela Petera Kukaca Nađapatija, koji vojvođanski pejzaž i ljude predstav-

¹³⁴ Ipač, J. 1973. str. 16.

¹³⁵ Juhász E. 1985. str. 21.

¹³⁶ Gajdos T. 1970. str. 12–13.

lja načinom viđenja francuskih primitivaca".¹³⁷ Đerd B. Sabo je Nađapatija svrstao u red zaboravljenih stvaralaca, kao što su Jožef Pehan, Bela Frakaš, Jožef Tot, itd. smatrajući smotru podsticajem za njihovo istraživanje. U jednoj izjavi je, te 1952. godine, predložio da se Nađapatijeva dela sakupe i prikažu.¹³⁸ Nedugo zatim, jedan od izlagača paličke izložbe, a u to vreme stanovnik Topole i učesnik umetničke kolonije, mladi slikar **Imre Šafranj** (1928–1980), kao da je poslušao savet pošavši tragom zagubljenih slikara. Dva teksta posvećena zasebno Peteru Nađapati Kukacu i Jožefu Totu objavio je 1957. godine, a Beli Farkašu 1958. godine u časopisu "Híd".¹³⁹ Time je otkrio gomilu novih detalja koje će zatim koristili i autori Nađapatijeve monografije. Šafranj, na kraju teksta predočava nameru umetničke kolonije u Bačkoj Topoli da prikupi i priredi izložbu Nađapatijevih dela povodom petogodišnjice kolonije. Do izložbe je međutim, došlo tek za jedanaest godina (1968), kada su je realizovali nastavnici Lenke Ivegeš, Gizela Rind, Antal Kalmar, Laslo Mernjak i učenici osnovne škole „20 april." Izložba je trajala samo tri dana, ali je po prvi put registrovala i prikazala Nađapatijeve slike, dobivši publicitet i u štampi. Napokon je i **Jožef Ač** (1914–1990), slikar i teoretičar, rođeni Topolčanin, osnivač i idejni vođa nekoliko vojvodanskih kolonija, mogao pisati i o Peteru Nađapatiju,¹⁴⁰ nakon toliko članaka o naivnim umetnicima Kovačice.¹⁴¹ Naime, naivna umetnost je bivala sve popularnija, doživljavala je svoj uzlet, a slikari iz Kovačice su često izlagali i u Novom Sadu. Ač je, kao likovni kritičar Mađar So-a pratio sva likovna događanja, pa i ova. Nakon trodnevne izložbe u Topoli i Ačovih članaka, postao je svima jasniji Nađapatijev značaj. Pri tome, Ač je tada u jednom od članaka konstatovao, da ovu malu izložbu treba da prati velika, koja bi mogla biti osnova monografiji o slikaru.¹⁴² A što je Ač rekao, to se obično i obistinilo, jer je on bio „motor" – pokretač mnogih akcija. Tako je i ovaj put učestvovao u priređivanju sledeće Nađapatijeve izložbe, sada već sa katalogom, 1972. godine. Ponovo u više mahova piše o slikaru na stranicama Mađar So-a, ističući da je on naš prvi naivni slikar¹⁴³. Sledeći korak je usledio 1973. povodom dvadeseto-

¹³⁷ Művészetalálkozó. Interjú B. Szabó Györggyel. 7 Nap, 1952. július 6. str. 4. Ponovo objavljeno: B. Szabó György, 1989. str. 51.; Szubjektív beszámoló a palicsi tárlatról. Magyar Szó, 1952. július 24. str. 4, augusztus 10, str. 6. Ponovo objavljeno: B. Szabó György, 1989. str. 66.

¹³⁸ Képzőművészetünk a mérlegen. Híd, 1952. 7-8. str. 478-484. Ponovo objavljeno: B. Szabó György, 1989. str. 77.

¹³⁹ Ovi se tekstovi mogu čitati i u prevodu Save Babića objavljeni u zbirci Imrea Šafranja "Na tragu", 1971.

¹⁴⁰ Ács J. 1968. IV. 21., 5. V 1968.

¹⁴¹ Vidi bibliografiju Ačovih tekstova u monografiji o Jožefu Aču, autora Miloša Arsića, 1986.

¹⁴² Ács J. 5. V 1968.

¹⁴³ Ács J. 1972. május 31, 1972. július 23.

godišnjice postojanja umetničke kolonije Bačka Topola. Skupština opštine Bačka Topola i omladinski nedeljnik „Kepeš Ifjušag” osnovali su nagradu „Nađapati Kukac Peter”, namenjenu stvaraocima, pedagogima, likovnim kritičarima ili umetničkim kolonijama vezanim mestom rođenja ili stvaranja za Vojvodinu. Jožef Ač, kao osnivač kolonija i mnogih drugih nagrada, nesumnjivo glavni inicijator i ove nagrade, njeno postojanje obrazlaže potrebom za razvijanjem likovne kritike u vojvođanskom prostoru – koji je po njemu, književnocentričan. Veruje da će ona doprineti razvoju likovne kulture i navodi da je po značaju druga posle Forumove, a da se nagrade likovnih kolonija u Bečeju i Zrenjaninu svode na njihove izlagače.¹⁴⁴ Ipak, najvažnija crta nagrade je njena simbolika, prekidanje sa tradicijom nezainteresovanosti sredine i tragične sudbine umetnika provincije – kaže Ač, povodom intervjua načinjenim sa njim kao prvim dobitnikom nagrade sa Arankom Mojak.¹⁴⁵ Od tada, lik Petera Nađapatija Kukaca zaživi prilikom svake dodele nagrade nazvane po njemu.¹⁴⁶ Bilo je potrebno, nakon toga, više od jedne decenije da se priredi i objavi knjiga – sinteza dotadašnjih saznanja o Nađapatiju. Doduše, Nađapati je uvršten krajem 1973. godine i u izložbu „Likovno stvaralaštvo Mađara u Vojvodini 1830–1930” priređenu u Gradskom muzeju Subotica,¹⁴⁷ te je tako stekao još širi legitimitet. Međutim, do otkupa njegovih slika za javnu zbirku ni tada nije došlo. Posthumnu sudbinu slikara su i dalje „kotrljali” njegovi zemljaci, Topolčani. Autor uvodnog teksta knjige o Peteru Nađapatiju je književnica rodom iz Topole, **Eržebet Juhas** (1947–1998), a u izboru slika je učestvovao likovni umetnik **Atila Černik**, poreklom takođe Topolčanin. Dvojezična knjiga, sa prvim kolor reprodukcijama o Nađapatijevim slikama, objavljena je 1985. godine u izdanju novosadskog Foruma – radnog mesta mnogih likovnih umetnika, pa i Ača i Černika. Na samom početku je pesma **Ferenca Fehera** (1928–1989) „Preobražaj Nađapati Kukac Petera”, napisana 1972. Pesnik je, naime, rođen u Žedniku, a osnovnu i građansku školu je završio u Topoli, te nije slučajno osećao Nađapatija za srodnika. Oglasio se člankom i prilikom nastanka knjige, i povodom otvaranja izložbe u Topoli, 17. januara 1985. godine, koja je težila da bude retrospektivna. Primećuje hajku koja nastaje oko Nađapatija

¹⁴⁴ Ács J., 1973. sept. 4. str. 10.

¹⁴⁵ Fehér F. 1973. okt. 21.

¹⁴⁶ Nagrada nije dodeljena svake godine, a ni lista nagrađenih koja se čuva pri likovnoj koloniji nije potpuna. Dobitnici 1973: Jožef Ač, Aranka Mojak; 1974: Karolj i Zlata Baranji; 1975: Imre Šafranji, Bogumil Karlavariš; 1976: Bela Pehan, Ferenc Barat 1977–1979; 1980: Atila Černik, Šándor Torok, Dečija likovna kolonija u Pačiru; 1981: Istvan Žaki; 1982: Đorđe Jović; 1983: Istvan Sajko; 1984: Pal Petrik; 1985: Geza Tripolski, Slavko Matković; 1986: Bela Duranci; 1987: Ana Nemet; 1988; 1989: Ferenc Maurič.

¹⁴⁷ Duranci, B. 1973. str. 26., str. 31.

kao turističke atrakcije, skrećući pažnju javnosti na još uvek neobrađeno delo nastavnika Petera Bičkeija i slikarke Ilone Ačadi.¹⁴⁸ Slično reaguje i književnik **Oto Tolnai**, koji piše: „...kada arheolozi nađu dragocen nalaz, a nemaju dovoljno para i odgovarajuće okolnosti za istraživanje i prikaz, lepo vrte sve pod zemlju. Mi smo sada dirnuli u ovaj materijal. Bojim se da ukoliko nije moguće spasiti opus otvaranjem galerije „Nađapati” napravićemo nenadoknadivu štetu. Jer, ne treba ni da kažem, materijal zaslužuje postavku. Sakupimo li uz Nađapatijeve još slike njegovog nastavnika Bičkeija, i takođe Topolčanke Ačadijeve imaćemo dosta slika za galeriju u Topoli.”¹⁴⁹ Međutim, nalik intervalima među ranijim medašima u istorijatu Nađapatijevog slučaja i sada je trebalo da prođe još mnogo vremena da se ponovo nešto desi na tom planu. U međuvremenu, istoričar umetnosti **Bela Duranci** primećuje: „Slikar, nakon knjige, više nije mogao biti „skinut” sa vojvodanske likovne scene” – a on sam je lik i delo Petera Nađapatija utkao u tekst o „lokalnim bojama” i ukorenjenosti vojvodanskog likovnog prostora,¹⁵⁰ da bi mnogo kasnije o njemu pisao iz aspekta odrastanja seoske dece u umetnike, poredivši ga sa Jožefom Pehanom i Stipanom Kopilovićem,¹⁵¹ ili u kontekstu razmišljanja o motivu bicikla u likovnom stvaralaštvu.¹⁵² Ponovno veliko podsećanje i odavanje priznanja Nađapatiju (a i više od toga) je, međutim, usledilo 2000/2001. godine, kada je pod nazivom „Uzašće Petera Kukaca Nađapatija” snimljen i prikazan film. Svečana premijera jugoslovensko-mađarsko-francuske koprodukcije je bila u Subotici 5. januara 2001. godine, a potom i u drugim gradovima Vojvodine. Delo je prije toga učestvovalo na Filmskom festivalu televizija i stvaralaca malih zajednica (Kisközösségi Televíziók és Alkotók Harmadik Fesztiválja) u Budimpešti i dobilo glavnu nagradu „Ištvan Seč” (Szóts István), što je diglo prašinu i u tamošnjoj štampi.¹⁵³ Dilemu mnogih koji su ga gledali, mora da razreši činjenica da ovo delo u istoj meri, ako ne i većoj, govori o režiseru i piscu filma, **Zoltanu Bičkeiju**.¹⁵⁴ Umetnik, žitelj Kanjiže, malog mesta sličnog Topoli, udaljenog od umetničkih centara, koji je u vreme rata, ekonomske i sveopšte

¹⁴⁸ Fehér F. 1985. február 16. str. 18.

¹⁴⁹ Tolnai Ottó, 1992. str. 43.

¹⁵⁰ Duranci, B. 1986. 6; 1991.

¹⁵¹ Duranci, B. 2002 - B, str. 81-86.

¹⁵² Duranci, B. 2002 - C, str. 5-8.

¹⁵³ Schaffer E. 2001 ; L.G. 2002.

¹⁵⁴ Bicskei Zoltán (Kanjiža, 1958), pisac eseja, ilustrator, filmski režiser. Srednju školu primenjene i likovne umetnosti na odelu grafike za izradu igračaka završio 1976. u Budimpešti. Od 1976. radi u TV Novi Sad, u periodu od 1979-88. organizuje Dane džeza u Novom Sadu, a od 1995. u Kanjiži. Živi i radi u Kanjiži.

vrednosne krize, devalvacije i izolacije u poslednjoj deceniji XX veka, poput svih nas doživeo dupliranu pustoš – a u toj pustoši, ipak, živu umetnost. Šafranjeva ideja, da je „umetnost korovska biljka, koja raste i kada se ne zaliva, i tamo gde ništa nema” našla se udomljena u ovom filmu. Nažalost, nije sniman na terenu gde se Nadapati kretao, ali i to dokazuje ispravnost mišljenja mnogih koji su osećali da je Nadapati simbol svih samotnjaka u učmaloj sredini. Drugačije viđenje, drugačiji tempo i forma života, sudbina je svih njih, a zajednička tačka polazišta Nadapatija i autora filma je specifično ravno, pomalo suvo i pomalo otužno vojvođansko podneblje, čija snažna horizontala daje i vertikalni travu novu dimenziju. Film osvetljava jedno drugo lice ravnice, pošto je gleda iz vizure ove trave. Da bi se uočilo teško dokučivo, film teče usporenim tempom na mestu gde su ljudi i inače smireniji – pomireniji – povučeniji nego drugde. (Zato, kao što su za Nadapatija govorili da je vojvođanski Ruso, za Bičkeija bi se moglo reći da je vojvođanski Tarkovski, ali u svakom slučaju pripada struji filma Ištvana Seča, Zoltana Husarika i Šandora Šare). Zoltan Bičkei je izjavio da po njemu, Nadapatijevo slikarstvo ne spada u naivu nego u metafizičko slikarstvo.¹⁵⁵ Posle ovog filma se, sa naše strane, postavilo jedno jedino pitanje: gde videti Nadapatijeve slike u originalu? Zato, znajući da one nigde nisu izložene javno, a koristeći priliku, da se to desi, prilikom osnivanja muzeja nije se mogao ispustiti trenutak pokretanja zavičajne likovne postavke u Bačkoj Topoli. Uz njeno ostvarenje, sada već sledi siguran nastavak: priređivanje izložbe koja će izaći iz okvira lokalnog izlagačkog prostora. Tada će se stvoriti prilika da se detaljnije sagleda, prikaže i pogleda legenda i stvarnost autentičnog slikara poniklog i ostalog na svom tlu. Možda će tada i neki od okolnih muzeja naivne umetnosti, registrovati njegovo stvaralaštvo (slike 11–12).

ILONA AČADI (Topola, 23. februar 1887–Bačka Topola, 29. septembar 1981¹⁵⁶) Treća, kao likovni stvaralac koji se spominje u kontekstu zavičajnog slikarstva Topole, je ujedno i prva slikarka svoga mesta. Generacijski i socijalno gledajući bliža je kolegi Peteru Bičkeiju nego njegovom učeniku. Ipak, sudbina žene sa prekretnice XIX i XX veka, kao i denacionalizacija posle Drugog svet-skog rata, odredila joj je posve drugačiji položaj. Rođena je u imućnoj porodici što podrazumeva mogućnost upoznavanja umetničkih dela ali i aktivnosti. Otac, Bela Ačadi je na prekretnici vekova spadao u red najbogatijih i najuticajnijih građana Bačke Topole, te je kao takav, bio član upravnog odbora mesnog zabavi-

¹⁵⁵ L.G.2002.

¹⁵⁶ "Acsády Helena (Ilona), Béla és Perlaki Eleonóra lánya" - tačni podaci rođenja i smrti uzeti iz Egyházi sírhelyek – Crkveni grobovi. Parcela br. 101. Arhiva rimokatoličke županije Bačka Topola.

šta.¹⁵⁷ Po podacima Jožefa Ipača, Ilona je uz svog oca penzionera od 1906. godine živela u Balatonboglari, gde upoznaje **Nandora Katonu** (1864–1932), čuvenog pejzažistu, u čijoj školi se likovno obrazuje. Niz godina su njeni učitelji slikari **Oskar Glac** (1872–1958) i **Đula Rudnai** (1878–1957). Još pre Prvog svetskog rata učestvuje na više izložbi. Godine 1919, za vreme Mađarske sovjetske republike, Ačadijeva se vraća u Bačku Topolu i od tada u njoj živi.¹⁵⁸ Postaje jedan od aktera međuratne vojvodanske likovne scene. Kolekcionar bačkih umetnika, **dr Joca Milekić**, otkupljuje pored Bičkeijevih, Nađapatijevih i njena dela,¹⁵⁹ te ih izlaže 1932. godine u Subotici, na već gore spomenutoj izložbi. Grafičarka **Klara Gereb** (1897–1944) je u novinskom osvrtu, dala pozitivnu kritiku: slike Ilone Ačadi odaju snažne slikarke sposobnosti, dela sa detaljima parka su vazdušaste i kolorom bogate, dok slika „Nedeljna škola” odražava izvrstan osećaj za figuru.¹⁶⁰ Katalog izložbe ne sadrži podatke o izlagačima, ali navodi cene slika. Tako saznajemo da je jedan pejzaž Ačadijeve procenjen na 1700, a drugi manji rad na 200 dinara, dok su Bičkeijeve slike (po svemu sudeći malih formata) koštale između 350–400 dinara.¹⁶¹ Izložbu je 16. oktobra pratilo osnivanje Udruženja bačkih umetnika, koje je nakon dve nedelje, 30. oktobra, promenilo ime u Udruženje vojvodanskih likovnih umetnika. Predsednik je bio dr Jovan Milekić, potpredsednik slikar Petar Dobrović (!), glavni sekretar nastavnik Marko Horvacki, sekretar novinar Đoka Beljanski, članovi žirija slikari Jene Domanski i Šandor Olah, a izborni članovi umetnici Ilona Ačadi, Antun Bačić, Klara Gereb, Bela Farkaš, Vladimir Nikolić, Ivan Radović, Mladen Josić, Sebastijan Lajt (Leicht Sebestyén), Sebastijan Šefer (Schöffner Szebasztián).¹⁶² Iz navedenog se vidi da je prilikom ovog udruživanja Peter Bičkei ostao po strani, baš kao Ilona Ačadi, prilikom stvaranja udruženja 1923. godine u kome je on igrao sličnu ulogu. Verovatno zahvaljujući takvom svom članstvu, Ilona Ačadi 1939. godine, u manjoj grupi jugoslovenskih slikara, učestvuje na međunarodnoj izložbi u Firenci, sa slikom „Besplatna publika”.¹⁶³ „Slika je predstavljala decu koja prate utakmicu kroz daščanu ogradu i dobila je

¹⁵⁷ Virág G. 1993. str. 74.

¹⁵⁸ Ove podatke uzimamo kao verodostojne, kao i svi prethodni pisci koji su ih slično nama, preuzeli iz teksta Jožefa Ipača publikovanog 1973. str. 15.

¹⁵⁹ Knežević, M. V. 1933. str. 342.

¹⁶⁰ Geréb K. 1932.

¹⁶¹ Gajdos T. 1995. str. 187.

¹⁶² Gajdos T. 1995. str. 187–8.

¹⁶³ Fehér F. 1985.

nagradu, zbog čega je otkupljena od strane Bačke Topole za 24000 dinara" – priseća se Marta Hagen.¹⁶⁴ Po popisu umetničkih dela na području Bačke, 1986. godine, delo se zaista nalazilo u svojoj grad, tačnije u zbirci likovne kolonije,¹⁶⁵ ali je mi, za potrebe izložbe, nismo našli. Posle Drugog svetskog rata, Ilona Ačadi je živela od penzije, po sećanju savremenika, dobivene tako što je Jožef Ač sa jednim od kolega, svedočio da je ona slikar.¹⁶⁶ Pri tome je i dalje držala privatne časove klavira (i slikanja), a da se bavila muzikom i u vidu komponovanja, uz korišćenje narodnih motiva, navodi monografija Bačke Topole.¹⁶⁷ „Poslednji put je izlagala 1963. godine" – piše Jožef Ipač 1973. godine i dodaje: „Danas, u 86. godini, čila je i zdrava".¹⁶⁸ Iste godine je bila predstavljena sa dva rada - „Portet moje majke", „Pranje glave",¹⁶⁹ na izložbi „Likovno stvaralaštvo Mađara u Vojvodini 1830–1930" u subotičkom Gradskom muzeju, ali tada njeni radovi nisu postali deo muzejske zbirke. Godine 1985, prilikom publikovanja knjige o Peteru Kukacu Nađapatiju, u svojim osvrtima dva književnika Ferenc Feher¹⁷⁰ i Oto Tolnai¹⁷¹ ne zaboravljaju spomenuti Ilonu Ačadi i predlažu sakupljanje i postavljanje njenih slika u sklopu jedne stalne zavičajne galerije. Ferenc Feher tada kaže kako je ona već preminula i nabroja niz njenih ranijih dela, koje je zapisao u razgovoru sa njom: „Kameni zid" - topolski motiv, nekadašnje vlasništvo Bele Beka, usmrćenog prilikom proterivanja Jevreja, „Kupači", „Detalj jezera", „Na kraju sela", „Vezači snopova na žetvi", „Pred mlinom". Pošto se nikada nije udavala, Ilona Ačadi je sahranjena u porodičnu grobnicu Farnek na topolskom Zapadnom groblju (prema Moravici), gde su sahranjeni i njena sestra Margita (1878–1951),¹⁷² udata Farnek i majka Eleonora Ačadi, rođ. Perlaki (1856–1924).¹⁷³ Nadgrobni spomenik predstavlja jedan od

¹⁶⁴ Razgovor sa Martom Hagen vođen juna 2002. u Bačkoj Topoli, Sportska ulica br. 2. Bila je veoma popularan pedagog, a 25 godina stanovala je sa Ilonom Ačadi.

¹⁶⁵ Grupa autora, 1986. str. 13.

¹⁶⁶ Sećanje Marte Hagen.

¹⁶⁷ Virag G. 2001. str. 160.

¹⁶⁸ Ipač J. 1973.

¹⁶⁹ Sliku „Pranje kose" izloženu na izložbi u Subotici 1973. godine, danas čuva Marta Hagen.

¹⁷⁰ Fehér Ferenc, 1985.

¹⁷¹ Tolnai Ottó, 1992. str. 43.

¹⁷² Fotografija Margite Farnek, rođene Ačadi se nalazi u knjizi "Bácska társadalmi élete" objavljenoj u Budimpešti, sa drugih hiljadu portreta Bačvana i Bačvanki. Njeno ime kao darodavca je zabeleženo sa imenom njenog supruga Deže Farneka na jednom od vitraža koji su darovali 1907. godine u rimokatoličkoj crkvi, građenoj 1904. u Bačkoj Topoli.

¹⁷³ Otac, Bela Ačadi najverovatnije nije sahranjen u Topoli, jer su mu ćerke i žena sahranjene u porodičnu grobnicu Farnek, porodice u koju se ćerka Margita udala. Na toj grobnici postoje datumi rođenja i smrti svih njih, osim Iloninog, a ime njegove udove je ispisano: "őzv. Acsády Béláné szül. Perlaky Eleonóra".

najimpozantnijih i najlepših u Bačkoj Topoli, a pri tome, kao uspomena na Ilonu Ačadi, zaslužuje zaštitu nadležnog zavoda za zaštitu spomenika (slika 13-a).

Na izložbi stalne zavičajne postavke muzeja u Bačkoj Topoli, Ilona Ačadi je predstavljena samo sa jednom slikom i to iz vremena socijalizma. Slika predstavlja dokumenat tog vremena i način obrazovanja žena koji se sprovodio posle rata. Na njoj se oseća slabljenje tehnike učene u slikarskoj školi, a stiće se utisak slikarstva najvnog manira. Nadamo se da će se tokom vremena steći uslovi za otkup slika Ilone Ačadi i iz ranijeg perioda, te da će se prikupljanjem građe za samostalnu posthumnu izložbu, steći potpuniji uvid u njeno stvaralaštvo. Tim pre što je Topolčani još pamte i smatraju svojom slikarkom (slika 13-b).

STIPAN KOPILOVIĆ (Bajmok, 24. mart 1877–Bačka Topola, 13. mart 1924) je jedan od prvih slikara impresionista naših krajeva i jedna od najsnažnijih ličnosti subotičke i topolske likovne scene u prve dve decenije XX veka – kaže istoričar umetnosti Bela Duranci, monograf ovog dugo nepoznatog stvaraoca, krnjeg likovnog opusa. Rođen je u Bajmoku, gde ga je kao berberina koji izuzetno dobro crta, otkrio mušterija i preporučio ga **Gustavu Moreliju** (1848–1909), profesoru Škole za primenjene umetnosti u Budimpešti. Tako je Stipan Kopilović evidentiran u toj školi 1900–1902. kao student umetničkog rezbarstva. Školske 1902–3. godine je upisan u klasu profesora **Petera Hana** (Hahn) na Akademiji u Minhenu i studira grafiku, ali odlazi i u privatne škole **Šimona Hološija** (1857–1918) i **Antona Ažbea** (1862–1905). Leto 1904. provodi u Bajmoku i slika oltarnu palu – kopiju Rubensovog dela „Razapeti Hrist“, kao i jednu fresku. Tada u subotičkom listu „Bačorsag“ izlazi članak pod naslovom „Kopilović Istvan. Umetnik nastao od berbera“¹⁷⁴ Po oskudnoj dokumentaciji, u proleće 1908. je stanovnik Pariza, pa preko Firence odlazi u Rim. Najavljuje izložbu u Subotici u jesen 1908. godine koja nije održana. Znamo da je leta 1908. oslikao četiri slike na plafonu dograđenog dela rimokatoličke crkve u Bajmoku. Po izbijanju Prvog svetskog rata, slično mnogim drugim umetnicima, odlazi na front i biva ranjen. Nakon odlaska iz peštanske bolnice, ženi se i osniva porodicu u Budimpešti. Učesnik je Komune 1919. godine, te da bi izbegao „eli teror“ prelazi u Suboticu. Uz pomoć prijatelja dobija mesto šefa ispostave socijalnog osiguranja u Bačkoj Topoli i službeni stan.¹⁷⁵ Uz službu intenzivno slika i okuplja likovne stvaraoce. Sa kolegama pokreće ideju za osnivanje umetničke kolonije u Bačkoj Topoli: leta 1922. godine u Ziči parku slika

¹⁷⁴ Schöber B. 1904.

¹⁷⁵ Duranci, B. 1990. str. 42.

sa **Karlom Baranjijem** (1894–1978) i **Arpadom G. Balažom** (1887–1981). „Arpad G. Balaž je pamtio i opisao sliku koju je tada radio Kopilović. Imao je mnogo lepih reči o slikarevom talentu, njegovom ekspresivnom gestu i jakim bojama, čudeći se stalno da je „takav temperament izvirao iz inače mirnog, ne baš visokog, iznenađujuće čutljivog umetnika“. Često je naglašavao kontrast: „Mi smo bili onako boemski vedri i rasparčani, on strog, svetski „gospodin“ u selu, koji nikada nije učestvovao u kafanskim sedeljkama; ne bi se moglo reći da je bio društven“. ¹⁷⁶ Stipan Kopilović 1923. godine u Subotici učestvuje u osnivanju Udruženja vojvođanskih likovnih umetnika, izlaže sa njim septembra 1923. godine u Subotici, povodom zemaljskog kongresa lekara, a potom i na svim izložbama udruženja sve do svoje smrti 1924. godine (vidi adekvatan deo Bičkejeve biografije). „Umro je kao nastavnik crtanja Građanske škole u Bačkoj Topoli“ – beleži njegov savremenik, Subotičanin, **Blaško H. Vojnić**. ¹⁷⁷ Stipan Kopilović je sahranjen na Istočnom groblju u Bačkoj Topoli, ali to malo ko danas zna, kao što je čitav njegov život i nakon dugotrajnog istraživanja, pun nepoznanica. U vreme realizovanja monografije je približno lociran grob i nađen tačan datum sahrane. ¹⁷⁸ Njegova dela je posthumno izložio 1932. godine dr Jovan Milekić, na Izložbi bačkih umetnika. Te slike su kao deo njegove zbirke dospale u subotički muzej, a vredan deo čuva i zavičajna zbirka dr Vinka Perčića u Subotici. Dve slike iz Perčićeve zbirke, „Predeo kod Bačke Topole“ i „Dva jablana“, govore da se Kopilović obreo u Topoli još 1909. godine. ¹⁷⁹

Na stalnoj postavci muzeja u Bačkoj Topoli su izložene dve slike Stipana Kopilovića, koje se odnose na Bačku Topolu, a okolnosti nastanka jedne od njih su opisane i u monografiji o slikaru. ¹⁸⁰ To je slika koja predstavlja rimokatoličku crkvu gledanu iz parka Ziči, tačnije sa obale malog jezera u parku, čije plavetnilo se nazire u desnom delu donje ivice slike. Jezera više nema, zatrpano je i izbetonirano, a na njegovom mestu se danas nalazi tenisko igralište (slike 14, 15).

JOŽEF AČ (Topola, 14. oktobar 1914–Novi Sad, 3. april 1990) slikar, pedagog, likovni kritičar i hroničar, osnivač i vođa likovnih kolonija, jedan od kame-
na temeljaca vojvođanske posleratne likovne scene. Njegovu svestranu ličnost i stvaralaštvo, teško je opisati u nekoliko rečenica, ali nam kao dobar izvor mogu

¹⁷⁶ Duranci, B. 1990. str. 43–44.

¹⁷⁷ Vojnić Hajduk B. 1952. str. 101.

¹⁷⁸ Duranci, B. 1990. str. 69.

¹⁷⁹ Duranci, B. 1996. str. 44–45.

¹⁸⁰ Duranci, B. 1990. str. 44.

poslužiti monografije nastale još za njegova života, od autora kao što su istoričar umetnosti **Miloš Arsić**,¹⁸¹ ili književnik **Janoš Herceg**, pesnik **Janoš Siveri** i istoričar umetnosti **Sava Stepanov**.¹⁸² Povodom njegove velike retrospektive u Novom Sadu, koja je imala kao prilog navedene publikacije, pisali su mnogi, a među njima i književnik **Oto Tolnai**.¹⁸³ No, kako to biva u slučaju ovako svestranog i plodnog umetnika, koji pri tome i dalje stvarajući nadživljava svoje „svedene račune“, ostalo je još nekoliko neobrađenih mesta njegovog opusa i života. Jednu od belih mrlja je pokušala osvetliti studija pisana povodom pedeset godina od osnivanja likovne kolonije u Senti, gde je Ač sve do svoje smrti bio aktivno prisutan sprovodeći svoje ideje, kao što je na primer bila programska umetnost.¹⁸⁴ Ono što je interesantno ali i prosto prirodno kod ovog Vojvođanina velikog volumena aktivnosti, koji je sve vreme želeo stvoriti vojvođansku umetnost je da ga svojim smatraju tri grada: Bačka Topola, Senta i Novi Sad. Naravno, ne slučajno jer je permanentno (i najviše) delovao baš u njima i iz njih. U njih se vraćao kao svojoj kući – u Bačku Topolu, jer se tamo rodio i odrastao, a 1953. godine pokrenuo likovnu koloniju; u Sentu, jer se oženio Senčankom, te je živio tamo takođe u više navrata i tu osnovao 1952. godine prvu posleratnu jugoslovensku likovnu koloniju; u Novi Sad, jer su ga tamo vezivala radna mesta, atelje, porodični dom i kolege. Ta veza se vidi i iz dela nagrada dodeljenih Aču: Nagrada za slikarstvo grada Sente i nagrada novosadske izdavačke kuće *Forum* (1960), Srebrna medalja grada Sente (1966), Oktobarska nagrada Novog Sada (1969), nagrada Nađapati Kukac Peter u Topoli (1973).¹⁸⁵ Međutim, pošto od njih, do sada jedino Bačka Topola nije imala instituciju koja će beležiti i obrađivati svoju likovnu prošlost i sve što je za nju vezano, jedino je opstala želja da se osnuje galerija Jožefa Ača ili bar spomen soba. Nama je preostalo nadoknađivanje zaostalih dugova i beleženje sećanja i dokumenata obostrano negovane veze između Jožefa Ača i njegovog rodnog grada. U sledećem tekstu se osvrćemo na tu vezu, gledajući je iz ptičje perspektive u početnoj fazi, do početka delovanja kolonije. Osvrnemo li se na ostale delove ovog teksta, susrešćemo Ačovo ime često i neizostavno.

Jožef Ač je rođen u Bačkoj Topoli, u početnoj godini Prvog svetskog rata. Osnovnu školu je takođe pohađao u njoj. Kako sam izjavljuje prilikom

¹⁸¹ Arsić, M. 1986. Studiozno urađen katalog retrospektivne izložbe Jožefa Ača u Galeriji savremene likovne umetnosti u Novom Sadu, čiju posebnu vrednost sačinjava bibliografija njegovih brojnih tekstova.

¹⁸² Herceg J - Siveri J - Stepanov S. 1986.

¹⁸³ Tolnai O. 1992. str. 74.

¹⁸⁴ Ninkov Kovačev, O. 2002-B.

¹⁸⁵ Spisak nagrada vidi: Arsić, M. 1986. str. 43.

dodele „Nadapati” nagrade: „Bilo je nešto odlučujuće, ili barem obeležavajuće u tome što mi je otac bio bravar, pa sam pre upoznao žetelicu i voz, nego prirod... Dinamika tehničkog kretanja, stalno traženje antipoda statičkih stanja i u svemu ovome trijumf misaonih i logičkih veza, na kraju krajeva samo likovno uobličavanje iracionalnog – bilo je od samog početka deo mog umetničkog interesovanja”.¹⁸⁶ Privatne časove crtanja počinje pohađati u vreme školovanja u subotičkoj gimnaziji. Odlazi kod profesora crtanja **Andrije Kulundžića**,¹⁸⁷ od koga dobija osnovne pouke u savladavanju klasičnih kanona crtanja, kao i slikara **Dragana Berakovića-Baje**,¹⁸⁸ koji ga upoznaje sa kubizmom „donesenim” iz pariske škole A. Lota. Godine 1934. se upisuje na Umetničku školu u Beogradu. Profesori su mu **Beta Vukanović**, **Ljuba Ivanović**, **Ivan Radović**, **Nikola Bešević**. Škola je za Ača predstavljala izvesno razočarenje zbog svoje zastarele koncepcije u duhu akademskog realizma i sa samo malo slikanja u pleneru.¹⁸⁹ Kasnije će, kako sam kaže, tamo stečena znanja morati da zaboravi.¹⁹⁰ U Beogradu ponovo sreće svog profesora Dragana Berakovića – Baju, koji je u subotičkoj gimnaziji predavao do 1933, a prešavši u Beograd, postao član grupe „Život”. Ač se, međutim, nije mnogo zainteresovao za rad te agilne grupe i njenih ideja socijalne umetnosti, nego se poveo idejama, to jest literaturom beogradskih nadrealista – u tom trenutku nimalo bliskih dogmatskoj umetnosti socijalističkog realizma. To je, po istoričaru umetnosti Milošu Arsiću, uticalo na ceo njegov životni stav o primarnosti moralnog čina umetnosti, insistiranje na društveno-angažovanom karakretu celine i sprovođenje sistema programskog i angažovanog smisla umetničke akcije.¹⁹¹ Po završetku Umetničke škole, 1938. Ač se upisuje na beogradsku Akademiju likovnih umetnosti, u klasi profesora **Mila Milunovića** (1897–1967). Ač je aktivan u naprednom omladinskom društvu „Boljai Farkas” u Beogradu i Omladinskom pokretu u Vojvodini (OMPOK) pa iste godine, još uvek kao Topolčanin (kao i **Đorđe Bošan**), učestvuje na kolektivnoj izložbi u subotičkom Nepkeru i dobija svoju prvu

¹⁸⁶ Feher F. 1973.

¹⁸⁷ Andrija Kulundžić, slikar (Subotica, 1897–1967). Studirao u Budimpešti na Višoj školi umetničkog zanata. Bio nastavnik crtanja u subotičkoj Gimnaziji od 1920. do 1931. godine. Vidi opširnije: Gajdos T. 1977, 1995.

¹⁸⁸ Dragan Beraković Baja, slikar, pedagog. Pohađao Umetničku školu u Beogradu i Zagrebu, studije nastavio u Beču i Berlinu. Boravio u Ateljeu A. Lota u Parizu i tu upoznao kubizam. Član grupe „Život” i suosnivač „Salona nezavisnih” u Beogradu. Profesor Gimnazije u Subotici od 1929. do 1933. godine.

¹⁸⁹ Ač, J. 1972; Arsić, M. 1996. str. 8.

¹⁹⁰ Kerekes L. 1982, str. 1276–1285.

¹⁹¹ Arsić, M. 1986. str. 8–9.

nagradu, nagradu lista „Bačmeđei Naplo” (Bácsmegyei Napló).¹⁹² Izložbu, su pratila i dva predavanja, od kojih je jedno držao Emil Štern, a drugo upravo Ač. Naziv njegovog predavanja je bio Moderna likovna umetnost, a održano je 10. oktobra u izložbenom prostoru.¹⁹³ Po izbijanju rata 1941. odlazi u svoju rodnu Bačku Topolu. Od septembra radi kao profesor crtanja, prvo u novosadskoj Gimnaziji, potom u Senti gde ostaje do 1945. Tada prelazi opet na kratko u Bačku Topolu, za upravnika niže gimnazije. Tokom tih godina i dalje stvara i izlaže pretežno na izložbama svoga udruženja, sa stvarocima kao što su **Peter Bičkei**, **Ištvan Kiš Zombori**, zatim Arpad G. Balaž, Karolj Baranji, Šandor Čavoši, Balaž Diosegi, Lukač Đelmiš, Ištvan Hudik, Lajoš Hušvet, Janoš Jakobčič, Šandor Olah, Jene Servanski, Ilona Vereb, Geza Lajoš Vinkler, i pokojni Bela Farkaš; 1941, 1942. u Novom Sadu na izložbi udruženja (Délvidéki szépművés céh kiállítása), 1942. u Budimpešti (A Magyar művészetért képzőművészeti kiállítás), u kupalištu na Paliću (Délvidéki szépművés céh palfürdői kiállítása), 1943. u Budimpešti (Délvidéki szépművés céh kiállítása) i 1944. u segedinskom Gradskom muzeju (Délvidéki Szellemi Találkozó Szegeden).¹⁹⁴ Prilikom promotivne izložbe udruženja, decembra 1941. novinski osvrt svrstava Ača u mlađu generaciju i govori o njegovim slikama: „...dela odražavaju uticaj francuske škole, nastala su efektom mrlja i tvrdim osećajem za stvarnost”.¹⁹⁵ O tim izložbama je pisao i časopis za književnost „Kalanda” (Kalangya), osnovan 1932, koji je od 1941. do 1944. izlazio u Somboru.¹⁹⁶ Tadašnji glavni urednik, književnik **Janoš Herczeg** (1909–1995) će o Aču mnogo kasnije pisati ličnim tonom: „Jožef Ač mi se pojavljuje iz ratne „Kalande”. Naravno, mlad, iz daljine četiri decenije...u mojoj mašti dalje slikajući domaće pejzaže i ljude, u Senti sa njenim specifičnim ambijentom i Tisom, takođe Topolu, njen narod sa uspomenom štrajka risara, povorkom kubikaša nekad do Pešte, nekad do Beograda, a možda radi kontrasta i nedeljnu gospodu oko Ziči parka, i dame ispod suncobrana, gospoda, nekada na konjima, s polucilindrom na glavi, kao što je Ištvan Vidaković, smenjeni direktor banke pod optužbom časti mogao imati pravo: „Živeti vredi radi umetnosti, konja i žena!”¹⁹⁷ Poetsko viđenje fascinantno podseća na detalj gorepomenutog triptiha Bele Farkaša (!), što nesumnjivo govori o istom vrelu doživljaja i duha mesta koji je zračio kroz

¹⁹² Arsić, M. 1986. str. 43.

¹⁹³ Katalog izložbe.

¹⁹⁴ Ove izložbe su navedene u spisku grupnih izložbi. Arsić, M. 1986. str. 45.

¹⁹⁵ Sz. E. 1941. str. 16.

¹⁹⁶ Geroid L. 2001. str. 143–144.

¹⁹⁷ Herczeg J. 1985. str. 1679.

mnoge godine... Jožef Ač je odrastao u tom okruženju koje je tokom vremena i sam nadograđivao. Naime, 1952. osniva likovnu koloniju u Senti – gde nakon rata kratko živi, a sledeće učestvuje u osnivanju kolonije u Bačkoj Topli. Obe posećuje i idejno obogaćuje do kraja svog života. Obe još postoje i čine jednu od odrednica dva naselja (slike 16–18).

DORĐE BOŠAN (Subotica, 17. oktobar 1918–Beograd, 23. septembar 1984) slikar, profesor Akademije likovne umetnosti u Beogradu, rođen je u Subotici za koju se vezivao od mladalačkih dana. Anali istorije umetnosti, koji su podosta toga zabeležili o njegovom životu,¹⁹⁸ ne spominju da se od prvog momenta vezivao i za Topolu. Naime, dok je Đorđe Bošan po majčinoj liniji bio unuk subotičkog pisca i bibliofila Isidora Milka, po očevoj liniji je poticao iz porodice Bošan iz Topole.¹⁹⁹ To objašnjava činjenicu da je 1938. godine, na subotičkoj izložbi pod nazivom „Izložba mladih likovnih umetnika jugoslovenskih Mađara” (A Jugoszláviai Fiatal Magyar Képzőművészek Kiállítása) priređenoj u Nepekeru, u okrilju Mađarske čitaonice (Magyar olvasókör), u organizaciji levičarski orijentisanih mladih oko časopisa Hid, Đorđe Bošan izlagao kao Topolčanin – baš kao i Jožef Ač (1914–1990).²⁰⁰ Znači da je i živeo podosta vremena u Bačkoj Topoli. To potvrđuje i Aleksa Čelebonović, autor monografije, kada kaže da je porodica Bošan, u vremenu dok je Đorđe pohađao subotičku gimnaziju, živela u Bačkoj Topoli²⁰¹ (slika 19-b). Na izložbi je, slično Aču i Handi, Bošan učestvovao već kao student, jer je nakon završene gimnazije 1936. godine, prešao u Beograd, u Umetničku školu kod **Bete Vukanović** (1872–1972). Do tog prelaska je, sredinom 30-tih godina, radio ilustracije za časopis Hid i karikature za list „Grimas” (Grimasz). Tako je na primer, bio autor i naslova popularnih tekstova o Pištiki, liku kojeg je osmislio književnik i urednik Laslo Gal.²⁰² Došavši u Beograd, pored škole je pohađao kurs večernjeg crtanja na Kolarčevom univerzitetu, koji je vodio **Petar Dobrović** (1890–1942). Godine 1937. se upisao na Akademiju, gde mu je profesor bio **Jerolim Miše** (1890–1970).

Iz kataloga subotičke izložbe 1938. godine vidimo da je Đorđe Bošan izložio

¹⁹⁸ Čelebonović, A. 1986; Ana Baranji, Tekst kataloga retrospektivne izložbe u subotičkom Gradskom muzeju. Gradski muzej Subotica, 1987.

¹⁹⁹ Na podatak mi je skrenuo pažnju Tibor Derman, prilikom izložbe subotičkog Gradskog muzeja „Čeka-jući stalnu postavku...”, gde je među umetničkim delima iz muzejskog fonda bilo izloženo i nekoliko slika Đorđa Bošana. Ovim putem mu se zahvaljujem.

²⁰⁰ Katalog izložbe.

²⁰¹ Čelebonović, A. 1986. str. 7.

²⁰² Humorlexikon, 2001. str. 46.

četiri uljane slike i pet crteža tušem, ali je važno pročitati i deo uvodnog teksta kataloga: „...Od rečitih, socijalnih dela Bandija Hande do otvoreno socijalnih dela, sa novom tematikom Đerđa Bošana je dug put i postoji mnogo varijanti. Bošanova izložena dela, kompozicije od drva za ogrev i papirnih otpadaka znače smeli raskid sa prošlošću. Oni su možda u očima laika čudni i nerazumljivi, ali pokazuju put u budućnost kako za čoveka tako i za društvo. Bošan, koji udružuje najbeznačajnije upotrebne predmete, najbezbojnije moguće teme u samostalne umetničke kompozicije, želi da nas upozori na to da prekinemo sa praznim tradicijama i da ne žudimo za snovima, već da se okrenemo prema očiglednima ali izuzetnim realnostima života. Sa društvenog aspekta ova ostvarenja shvatamo kao predlog, da svoj pogled skrenemo na najbeznačajnije jedinice, na najniže klase”.²⁰³ Ovi redovi Šandora Čapoa²⁰⁴ otkrivaju nam sadržajnu bliskost kašakovskoj struji modernizma, aktivizam koji je u datom periodu sledio i Bošanov profesor **Petar Dobrović**. Dobrović je kao rođeni Pečujac i umetnik školovan na peštanskoj akademiji, ali i u koloniji avangardnog duha u Kečkemetu, „bio član, pa i istaknuta individualnost u pokretu aktivista, koji je vodio Lajoš Kašak”.²⁰⁵ Zbog udela u pobuni pešadijske jedinice prelazi, kao i mnogi drugi, u jesen 1918. u ove krajeve, tačnije u Novi Sad, a kasnije u Beograd. Na svoje učenike je imao veliki uticaj - npr. Andraš Handa će nalik njegovom kursu i načinu rada pokrenuti figuralni kurs u Subotici, koji će utemeljiti prva posleratna događanja, to jest čitavu generaciju ovdašnjih umetnika. Studiranje Đorđa Bošana prekinuo je Drugi svetski rat, koji on proživljava kroz progon Jevreja. Đorđe se neko vreme krio u Vojvodini, a zatim se cela porodica prebacila u Peštu, gde su prilike bile nešto bolje, ali su ga ipak početkom 1943. godine uhapsili i poslali na prisilni rad.²⁰⁶ To je ostavilo trajne posledice na dušu i zdravlje mladog čoveka, a dotadašnji likovni radovi se gube u nepovrat. Studije ipak nastavlja, na beogradskoj akademiji u klasi **Đorđa Andrejevića Kuna** (1904–1964), pa **Petra Lubarde** (1907–1974), a po završetku pohađa specijalan tečaj kod **Ljube Babića** (1890–1974) u Zagrebu i **Marka Čelebonovića** (1902–1986) u Beogradu 1947–48. godine. Sa takvom temeljnom spremom, Bošan je otpočeo svoju stvaralačku karijeru, kojom se svrstava među istaknute jugoslovenske slikare, sve vreme delujući i kao pedagog – prvo kao nastavnik na Gradskom kursu crtanja i vajanja, a zatim na Akademiji u Beogradu.²⁰⁷ Na poziv

²⁰³ Csapó S. 1938.

²⁰⁴ Uvodni tekst kataloga je pisao Šandor Čapo, organizator, propagator i menadžer čitave izložbe.

²⁰⁵ Várkonyi Gy. 1990. str. 15.

²⁰⁶ Čelebonović, A. 1986. str. 9.

²⁰⁷ Čelebonović, A. 1986. str. 12.

Jožefa Ača učetvuje na prvom sazivu prve kontinuirane posleratne likovne kolonije u Jugoslaviji, 1952. u Senti, a za dve godine i na drugom sazivu kolonije u Bačkoj Topoli. Tako se u Bačkoj Topoli prisustvo Đorđa Bošana vodilo u svojstvu učesnika kolonije. Monografija o njemu ne spominje izložbu 1938. u Subotici. Spisak izložbi počinje sa 1947. godinom. Topolčani su se, gledajući likovnu postavku novoformiranog topolskog muzeja, sumnjičavo pitali: otkud Bošan u zavičajnom delu? Zaboravilo se da je Đorđe Bošan porodičnim korenima vezan i za Topolu i da je ovaj gradić dobro poznao i prije nego što je učestvovao u ovdašnjoj koloniji. Imali smo obavezu da ga izložimo i zbog legata od dvadeset i šest vrednih dela slikarevog opusa, koje je umetnikova udovica, **Nada Bošan** poklonila subotičkom Gradskom muzeju, od kojih je sada prikazana slika iz 1972. godine sa simboličnim nazivom „Osnivači grada” (slika 19-a).

Iste godine, znači 1954, kada je prvi put učestvovao na koloniji Bačka Topola, u Subotici je sa samostalnom izložbom (sa Anom Bešlić), 19. septembra otvorio prvu namenski oblikovanu izložbenu salu u Subotici.²⁰⁸

„**ZOMBORI**” **KIŠ IŠTVAN** (Sombor, 1. septembar 1902–1953) je slikar dobrih kvaliteta, čije delo i život su ostali jedva zabeleženi i skoro potpuno nepoznati kod nas, a prilikom terenskog rada u Topoli naišli smo na starije Topolčane, koji ga se još sećaju. Ipak, tu i tamo po Vojvodini se nađe po koja njegova slika: topografija Sombora beleži jedan njegov portret iz 1942,²⁰⁹ zbirka slika pravoslavne crkvene opštine crkve Svetog Vaznesenja u Subotici čuva portret Jovana Manojlovića, rad Zombori Kiš „Stevana” iz 1939,²¹⁰ u zbirci subotičkog Gradskog muzeja se nalaze dva njegova portreta.²¹¹ Pošto su mu dela dospela i u vlasništvo velikih javnih zbirki u Budimpešti, mađarski umetnički leksikon publikovan 1966. godine ga pominje: „Kiš Istvan (Sombor, 1. septembar 1902–Ciriš, 1953) slikar i vajar plaketa. Nije kontinuirano pohadao umetničke škole, saznanja je sticao samostalno. Delovao je u prvom redu, na polju slikarstva i izrade plaketa. Dela mu se nalaze u Nacionalnoj galeriji i Nacionalnom muzeju”.²¹² Subotički Gradski muzej se osvrće na njega tokom

²⁰⁸ Duranci, B. 1996. str. 52.

²⁰⁹ Vasić, P. 1984. str. 220.

²¹⁰ Portret Jovana Manojlovića, 77x57 cm, ulje na platnu, sign dole levo: Zombori Kiš Stevan 1939. Invenatrski br. 5/49.

²¹¹ Dva dela „Zombori” Kiš Istvana u zbirci subotičkog Gradskog muzeja su: Autoportret, koji je sada deo izložbe u Topoli i publikovan je uz ovaj tekst; Ženski portret, 50x40 cm, ulje na platnu.

²¹² Művészeti lexikon, 1966. str. 643.

realizacije izložbe „Likovno stvaralaštvo Mađara u Vojvodini 1830–1930“. Među pisanom dokumentacijom autora izložbe Bele Durancija i njegovog saradnika, kolekcionara Geze Vojnića, nalazimo dopisivanje sa dr Kiš Basta Klarom iz Zagreba, slikarevom nećakom. Ona je poklonila muzeju dve slike svoga strica i zabeležila svoja sećanja na njega. Pošto njeno pismo daje najkompletnije podatke koje smo do sada našli o autoru, objavljujemo ga u celosti – sa napomenom o mogućim netačnostima u datumima (naročito je očita diferencija u datumima rođenja i mestom smrti).

“Kiš Ištvan je rođen u Somboru kao šesto dete imućnih roditelja, od oca Kiš Šandora i majke nemeš Vidaković Marije iz Svetozara Miletića. Rođen je 1905. (ali nisam sasvim sigurna, moraću proveriti u matičnim knjigama u Somboru). Kako su se roditelji posle nekoliko godina braka iza rođenja zadnjeg deteta rastali, Ištvan je ostao kod oca u Somboru sa dva starija brata, a tri sestre su pripale majci koja živela u Miletiću. Verovatno je i to delovalo na mladog dečaka, koji je bio pun volje i ambicije, ali i nemirnog duha. Otac ga je želeo zadržati kod kuće, ali je on posle završenog školovanja u Somboru posle Prvog svetskog rata otišao u Budimpeštu i počeo studirati i baviti se prvo kiparstvom, a posle slikarstvom. Tako već 1926. prilikom posete Bačkoj u Senti izrađuje plakete od gipsa. Za vreme stare Jugoslavije je odlazio u posetu Somboru kao portre-slikar, izrađivao slike prijatelja, znanaca i rođaka i posvetio se kompletno tom umetničkom pozivu. Slike su mu bile izražajne i verne modelima, skladnih boja, uglavnom prirodnih formata.

Za vreme Drugog svetskog rata ponovo dolazi u Bačku i između 1941–1945. radi i živi u Subotici i Topoli. Od 1945. odlazi u Opatiju gde ima plodan rad i stalnu izložbu slika u svom ateljeu na Kvarnerskoj obali. Puno je slikao strance koji su dolazili kao turisti u Opatiju i tako su mu porterti došli u razne zemlje Evrope. Od 1948. odlazi stalno iz Jugoslavije i nastanjuje se u Švicarskoj, u Cirihi, gde radi i živi. Postigao je značajno ime kao portre slikar i imao je jako pohvalne kritike u novinama posle samostalnih izložbi koje je imao u Lucernu i Frajburgu. U to vreme, odnosno 1952. sam imala zadnji susret sa svojim stricem Kiš Ištvanom u Cirihi (tamo mi je učinio drugi portret koji ću verovatno isto jednom darovati Muzeju u Subotici). 1953 odlazi u Južnu Ameriku i nastanjuje se u Riu. Iza toga sam još par godina dobila vesti, međutim neslužbeno sam doznala da je tamo stradao. Unatoč službenog traženja to nikada nisam dobila potvrđeno.

Ženio se dva puta, u braku je oba puta bio kratko vreme, dece nije imao. Slikao je puno i neumorno, svoje portrete je volio i trudio se uvek da ih usavrši. Slikanje je ispunjavalo ceo njegov život.

Iz sećanja na strica, Dr. Kiš B. Klara”

Ovo pismo poslato iz Zagreba 1973. može da se kompletira drugim

kraćim, u kome se dodaje: „...Moj stric se potpisivao na mnoge slike kao Zombori Kiss Istvan iz razloga što je Kiss jako popularno ime i mnogi ga nose. Tako je stric svoje umetničko ime proširio, a tako ga znaju i vani...”

Kako Topolčani kažu, Zombori Kiš Istvan je živio u Bačkoj Topoli početkom četrdesetih godina XX veka. Bio je oženjen Topolčankom izuzetne lepote, od koje se ubrzo rastao. Imao je puno porudžbi portreta.²¹³ S druge strane, znamo da je tih godina i izlagao sa „Umetničkim esnafom” (Szépműves céh) 1941. godine u Novom Sadu, sa **Jožefom Ačom**, **Peterom Bičkeijem** i ostalim gore navedenim stvaraocima. Novinski osvrt decembra 1941. beleži da su mu izloženi portreti veoma izražajni, te da njegov autoportret odražava snažnu sposobnost oslikavanja karaktera, poluprofil figure pokazuje tačno poznavanje zakona mekih svetlosnih efekata.²¹⁴ Portret je bio izložen među gusto poredanim drugim eksponatima, kako se to vidi sa fotografije objavljene uz jedan drugi tekst o izložbi²¹⁵ (slika 20-a). Slika se kao vlasništvo muzeja, prvi put sada iznosi u javnost, za ovu priliku u restauriranom stanju. Ona će ubediti svakog svog gledaoca da se radi o veštom i ponosnom stvaraocu. Možda će izložba muzeja u Topoli biti povod da se razotkrije još jedan slikar koji je stvarao na ovim prostorima, a nije se dugo vezivao ni za jedno mesto (slika 20-b).

JOŽEF ŠTRAUB (Krušić, 1928–Bačka Topola, 1987) slikar, pedagog. Građansku školu je pohađao u Osijeku, a gimnaziju u Somboru – gde je znatan uticaj na njega ostavio profesor crtanja **Laslo Čeh**. Posle rata radi kao poštanski službenik. Godine 1949. diplomira u Učiteljskoj školi u Subotici, gde mu likovna znanja predaje profesor **Đula Anika**. Godine 1947. slika prvi rad u ulju. Potom, zajedno radi i slika sa subotičkim slikarem **Palom Petrikom** na omladinskoj pruzi Šamac–Sarajevo. Crta karikature i portrete. Postaje učitelj u Malom Idošu, a od 1952. godine je direktor škole u Bajši. Godine 1957. se nastanjuje u Bačkoj Topoli i tu upoznaje svoga šefa u službi, **Imrea Devića**, velikog prijatelja umetnosti, koji je uticao na njega. Upoznaje i rad Umetničke kolonije – na kojoj učestvuje povremeno tek od 1972. godine. U periodu od 1957–1960. je prosvetni inspektor za likovno vaspitanje sreza Bačka Topola. Godine 1958. postaje član Udruženja likovnih pedagoga Vojvodine. Godine 1960. okuplja slikare amatere u Bačkoj Topoli i oživljava ovaj vid delatnosti. Nakon toga je tri godine tehnički upravnik Kulturno-propagandnog centra, od 1968. pak organizator i izvođač radova propagandno-reklamnog odseka Radničkog univerziteta u

²¹³ Kazivanje Ilone i Gizele Šiška, žitelja Bačke Topole.

²¹⁴ Sz. E. 1941. str. 16.

²¹⁵ Bisztray Gy. 1942. str. 9.

Bačkoj Topoli. Izlaže na više kolektivnih izložbi i nekoliko samostalnih izložbi, pretežno u Topoli i okolnim manjim naseljima, ali i u Nišu i Novom Sadu. Godine 1972. priređuje u Bačkoj Topoli samostalnu izložbu čiji katalog donosi najpotpunije podatke iz njegove biografije, koje i mi ovde navodimo.²¹⁶ Godine 1969. je nagrađen Oktobarskom nagradom Bačke Topole. U dvorištu firme „Topola univerzal” podignuta je bista Jožefu Štraubu, čiji autor je vajar **Dušan Rajšić**, livac Zoran Kuzmanović iz Smedereva, a postolje je izradio topolski kamenorezac **Karolj Veres**²¹⁷ (slika 21).

19-b.

²¹⁶ Četvrt veka likovnog stvaralaštva Jožefa Štrauba 1947–1972. Straub József negyedévszázados alkotómunkája. Izložba je priređena u foajeu pozorišta Bačka Topola 2. IV–10. IV 1972.

²¹⁷ Cservenák P. - Nagy T. 2002. str. 68.

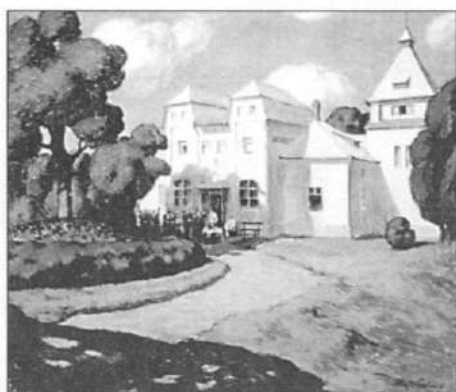

1.	2-a.
2-b.	3.

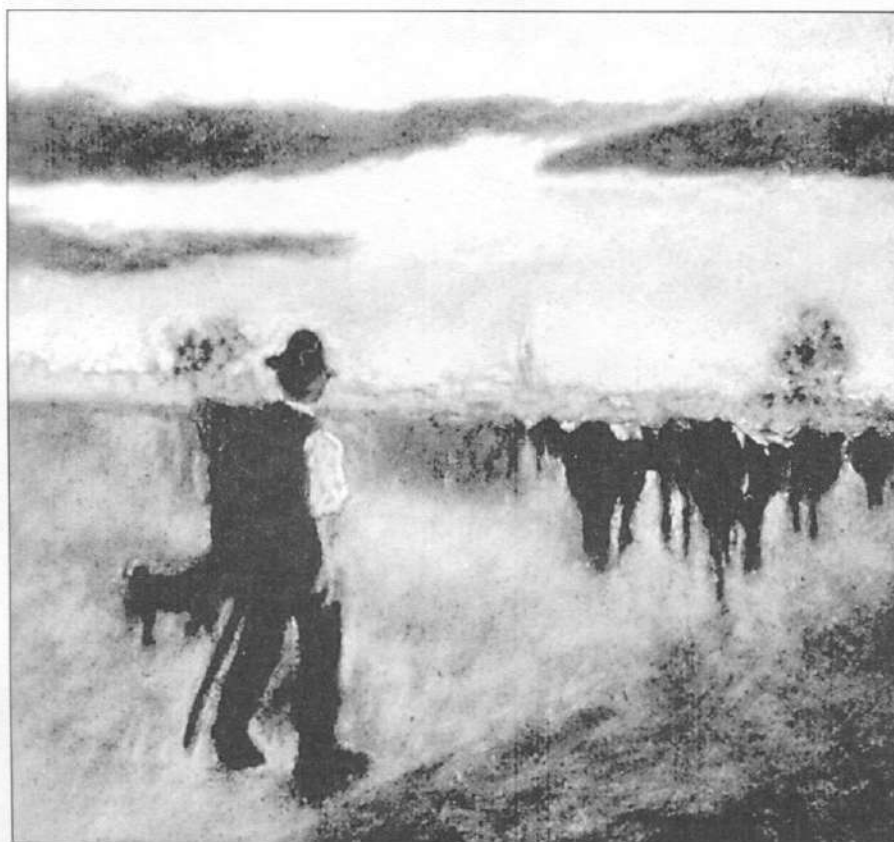

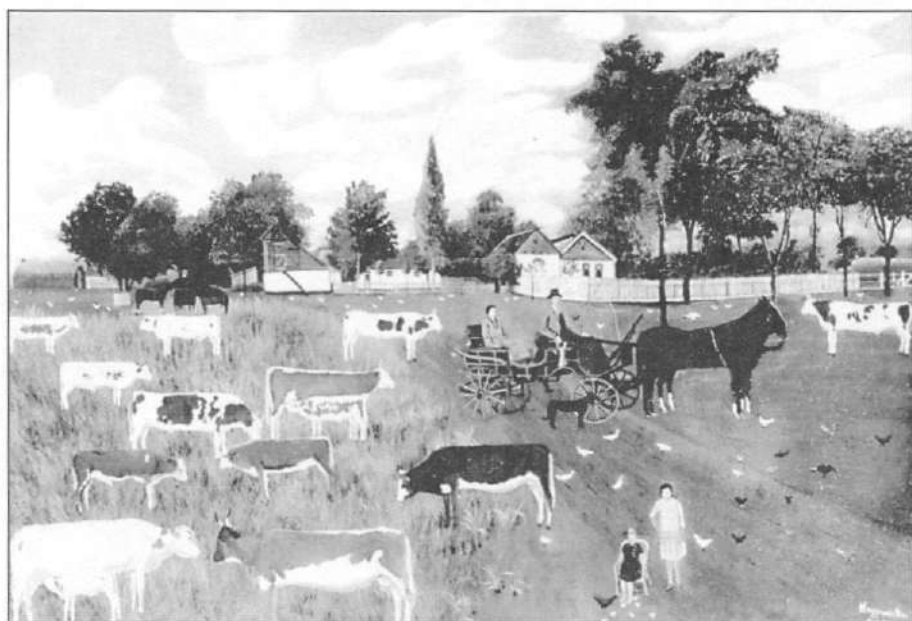
13-a.	4.
6.	5.
	7.

9.	10.
8.	

11.

12.

14.

15.

16.

18.

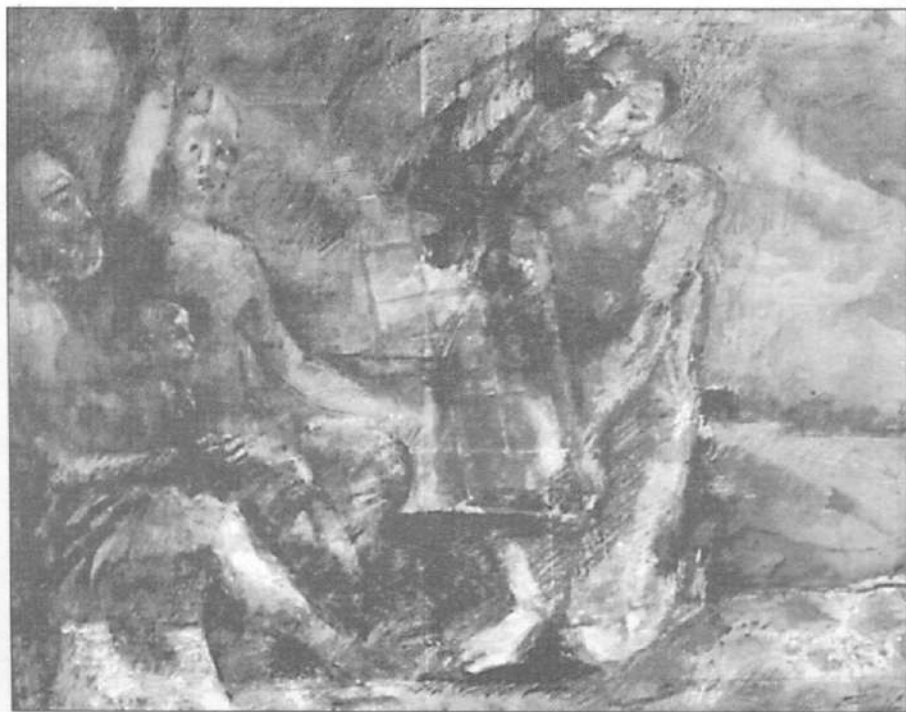

20-a.

20-b.

19-a.

SPISAK SLIKA/ KÉPJEGYZÉK

1. Spomenik posvećen baronu baronu Ferencu Kraju - báró Kray Ferenc emlékszóbra, 1805.

2-a. M. Hirsch: Portret grofa Janoša Nepomuka Zičija - gróf Zichy Nepomuki János arcképe. Ulje-platno / olaj-vászon, 150 x 101,5 cm, sign/jelzés dd/jl: Hirsch M

2-b. Detalj grba Zičijevih - A Zichy család címerének részlete.

3. Teles Ede - Pogány Mór: Spomenik dr. Hadžiju - Dr. Hadzsy emlékműve. Dvorište Doma zdravlja dr Hadži Janoš u Bačkoj Topoli - a topolyai dr. Hadzsi János Egészségház udvara

4. Pechán József: Gospodin lumpuje - Az úr mulat, Zobnatica c. 1914. ulje-platno / olaj-vászon, 104 x 120 cm, sign/jelzés dd/jl: Pechán József

5. Farkas Béla: Car Jovan Nenad - Jovan Nenad Cár, 1927, detalj - részlet

6. Balázs G. Árpád: Portret Petera Bičkejia - Bicskei Péter arcképe, 1927. objavljen u knjizi Vojvođanska Galerija - megjelent a Vajdasági Galéria c.könyvben Minerva, Subotica 1927.

Peter Bičkeji - Bicskei Péter

7. Topola iz vizure jezera / Topolya a tó felől, 1939. pastel - pasztell, 24 x 30 cm, sign/jelzés dd/jl: Bicskey Péter 1939

8. Goveđe stado / Gulya, 1941. pastel - pasztell, 22 x 22,5 cm, sign/jelzés dd/jl: Bicskey Péter 1941

9. Park "Ziči" / Zichy park, 1942. pastel - pasztell, 24 x 30 cm, sign/jelzés dd/jl: Bicskey Péter 1942

10. Krivaja / Bácsér pastel - pasztell, 24 x 31 cm, sign/jelzés dd/jl: Bicskey Péter

Peter Nađapati Kukac - Nagypáti Kukac Péter

11. Seosko gazdinstvo - Parasztagazdaság, 1930. ulje-karton / olaj-karton, 68 x 98 cm, sign/ jelzés dd/jl: Nagypáthy Péter 930. IX 12..

12. Porodica kraj salaša / Parasztesalád ulje-karton / olaj-karton, 54,5 x 67,8 cm, sign / jelzés dd/jl: Nagypáti P NP

Ilona Ačadi - Acsádi Ilona

13-a. Nadgrobní spomenik porodice Farnek - A Fárnek család sírboltja

13-b. Kurs šivenja - Varrótanfolyam, 1957. ulje-platno / olaj-vászon, 65 x 85 cm, sign/jelzés dl/bl: Acsády 1957.

Stipan Kopilović

14. Bačkatopolski park i crkva - A topolyai park és templom, 1922. karton-ulje / olaj-karton 49 x 59,5 cm, sign/jelzés dd/jl: Stevan Kopilović

15. Topola zimi - Topolya télen, 1922/3. karton-ulje / olaj-karton 50 x 61 cm,

sign/jelzés dd/jl: Stevan Kopilović

Jožef Ač - Ács József

16. Nacrt za korice knjige o Petefi brigadi - A Petőfi brigád c. könyv borítótérve ulje-karton/olaj-karton, 29,5 x 40,5 cm. Poklon muzeju od Pala Červenaka - Cservenák Pál ajándéka.

17. Pastir ispod auto-oblaka / Juhász az autó-felhő alatt, oko 1971.körül kolaž/kollázs, 70 x 50 cm, sign/jelzés dl/bl: Ács

18. Omaž Frnacu Marku/ Hommage á Franz Marc, 1985. akril-karton, 50 x 70,5 cm, sign/jelzés dd/jl: 85 Ács

Đorđe Bošan - Boschán György

19. Osnivači grada - Városlapítók, 1972. ulje-karton/ olaj-vászon, 56 x 46 cm, sign/jelzés dd/jl: Đ. Bošan 72

19-b. Porodica Bošan - A Boschán család

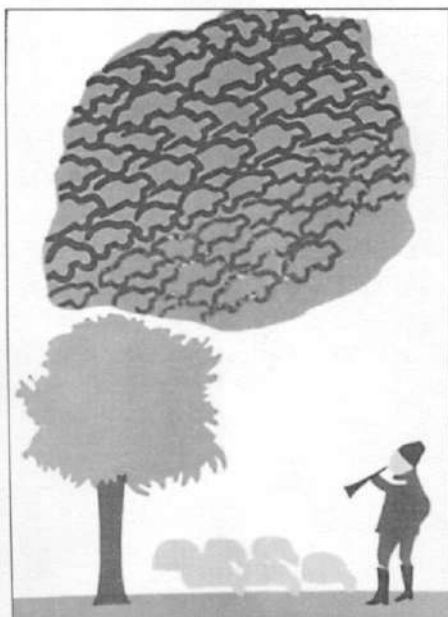
Ištvan Kiš Zombori - Zombori Kiss István

20-a. Promotivna izložba "A Délvidéki Szépművészeti Céh" bemutatkozó kiállítása, 1942.

20-b. Autoportret - Önarckép, 1940. ulje-platno/olaj-vászon, 79 x 63,5 cm, sign/jelzés dl/bl: Zombori Kiss István, Bp. 1940. II

Jožef Štraub - Straub József:

21. Kukuruza - Kukoricás, 1981. ulje-platno / olaj-vászon, 100 x 70 cm, sign/jelzés dd/jl: Straub 981.

17.

21.

Topolya képzőművészeti életének rövid áttekintése 1953-ig, különös tekintettel a Topolyai Múzeum első helytörténeti képzőművészeti gyűjteményének kiállítására

Topolya képzőművészeti életéről eddig kevés tanulmányt írtak, ezeknek is csak egy része vette figyelembe a szakmai szempontokat, ennek nyilván az az oka, hogy a kisváros nem volt képzőművészeti központ. A képzőművészeti alkotótevékenység azonban nem teljesen ismeretlen a városban, különösen, ha az építészetet vesszük figyelembe, valamint az 1800 utáni időszakot, amikor Topolya mint kamarai falu királyi adományként Kray Pál (1735–1804) birtokává vált, illetve az 1806 utáni időszakot, amikor Kray Pál Ferenc nevű fiának (1769–1905) közbenjárására Topolya mezővárosi címet kapott. Ekkor ugyanis a helység minden szempontból fejlődésnek indult, a helyi iparos réteg megerősödését pedig az 1815-ben megszerzett szabadalmi jog is bizonyítja. Arányában tekintve a környezet képzőművészeti szemlélete még sokáig a néprajzi anyaghoz kötődik, a művészettörténet szemszögéből pedig a szakrális megjelenítésekre szorítkozik valamint a Kray család kastélyára, amelyet 1800–02-ben építettek. A kastély építéséről Kray Ferenc és felesége levelezéséből értesülünk.¹ A Monarchia déli részének más falvaihoz hasonlóan a kastély itt is központi helyen, a templom mellett áll.² Az amiben különbözött a többiétől, sőt még példát is mutatott a többi bácskai nagybirtokosnak, az a gyönyörű kert és park, amely a Kray család nőtagjait dicséri. Kray Ferenc báró feleségének, a fiatalon özvegyé vált Gessel Borbálának sikerült fenntartani a birtok rendjét – díszfákat is ültetett, például libanoni cédrusokat, amelyeket sajnos az 1848-as harcok során kivágtak.³ Fiuk, báró Kray Nepomuki János (1803–1852) telivéreket, kutyákat és galambokat tenyésztett, felesége, báró Wenkheim Mária pedig folytatta a park szépítését egészen gyermekük 1846-ban⁴ bekövetkezett haláláig. A park angol stílusú,⁵ modern park volt, amely Európában a XIX. század elején vált divatossá.⁶ A főkertész vagy kerttervező

¹ Harkai I., 2001, 128. o.

² Harkai I., 1991, 22. o.

³ Csuka Z., 1944

⁴ Virág G., 1994, 7. o.

⁵ Dr. Borovszky S., 1909, 169–171. o.

⁶ Az angolkert, szemben a nyírott franciakerttel, a szabad természetet igyekszik utánózni. A XIX. században Európa-szerte vált általánossá. Magyarországi propagátorai közé tartozott Kazinczy Ferenc is. Művészeti lexikon, 1965, 75. o.

nevét, aki botanikai és művészeti ismereteivel segítette a bárónőket, talán meg lehetne találni Topolya versbe szedett XIX. század elején írott krónikájában.⁷ A park, pontosabban annak maradványa, régóta vár szakmai földolgozására és följújtására. A parkon és a kastélyon kívül a Kray család emlékét őrzi a klasszicista stílusú, 1805-ben Kray Ferencnek szentelt szobor, amely ma a római katolikus templomban található (1. kép) Hirsch M.⁸ gróf Zichy Nepomuki Jánost⁹ ábrázoló festményével együtt (2-a, b. kép).

Topolya szakrális képzőművészetének története azzal az imaházzal kezdődik, amelyet közvetlenül a lakosság betelepülése után, 1750-ben építettek.¹⁰ Az istentiszteleteket elsősorban a szabadkai ferencesek tartották, a korábbi gyakorlatot követve, egészen 1758-ig. Ugyanis a topolyai egyház, a kanizsaihoz és zentaihoz hasonlóan, a szabadkai adminisztratura leányegháza volt létezésének első néhány évében.¹¹ Ekkor a kalocsai érsek kinevezte az első topolyai plébánost, a plébánia pedig 1786-ban vált önállóvá.¹² Az első templom terv alapján épült 1761–62-ben,¹³ és a Sárlos Boldogasszonynak szentelték, akinek ünnepe július 2-án van, az aratás hagyományos kezdésének napján.¹⁴ A szakralizációs folyamat részeként 1797-ben a helység fölötti dombon fölemeltetett a Golgota-szoborcsoport. A lakosság összetételének megváltozására utal az első zsinagóga építése 1840-ben.¹⁵ A század hatvanas éveiben (1869-ben) Zichy gróf anyagi támogatásával a kastély közvetlen közelében

⁷ Topolya Mezőváros Históriaja, 1992

⁸ Kevésbé ismert festő. Olivera Milanović-Jović a Vajdasági Múzeumok Munkáiból (26.195) idézi az adatot, mely szerint Hirsch Teodor 1868-ban egy céltáblát festett.

⁹ Olivera Milanović-Jović (lásd: Topolya, 1989, 95. o.) szerint valamelyik Kray uraságot ábrázolja a kép, azonban a fakenen található Zichy-címer valamint az a tény, hogy gróf Zichy részt vett a templom építésében, arra utal, hogy a kép gróf Zichy Nepomuki Jánost ábrázolja.

¹⁰ Topolya nevű helységet első ízben egy török időkből származó dokumentum, a Kalocsai Érsekség 1543-ban készült adóösszeírása említi. [Dr. Győre Kornél - Dr. Pavle Tomić - Ipacs József, 1985, 141. o.] A török idők után 1750-ben történt meg az első betelepítés, amikor Zomborban gróf Grassalkovics Antal kamarai elnök utasította Csizovszky Ferencet, hogy hajtsa végre a topolyai pusztá betelepítését. Grassalkovics levele a Vajdasági Levéltárban található, Karlóca, BB Érsekségi iratok, 75-ös szám. [Harkai, I. 1991, 98.] Csizovszky ekkor egy kétszáz magyar és szlovák családból álló csoportot hozott. A magyarok és szlovákok következő nagy hulláma 1762–68-ban érkezett, majd 1771-ben és 1774-ben. A század végén megérkeztek a német telepesek is. [Dr. Győre Kornél - Dr. Pavle Tomić-Ipacs József, 1985, 146. o.]

¹¹ Gyetvai P., 1992, 360, 366, 374. o.

¹² Virág G., 1994, 4. o. A topolyai egyházközség plébánosainak névsora a 8. oldalon található.

¹³ Harkai I., 1991, 12 o. Mivel Harkai Imre építész könyve ellenőrzött, archívumból származó és más releváns adatokon nyugszik, tanulmányomban az építészettel illetően erre a könyvre támaszkodtam a leginkább.

¹⁴ Virág G., 1994, 4. o.

¹⁵ Harkai I., 1991, 23. o.

főlépült a női zárdai iskola is, ami 1885-ben több zárdahelyiséggel és óvodával bővült.¹⁶ A város egyik legszebben gondozott téregyüttesét több mint száz év után rombolták le, a szocializmus idején. Helye ma is üresen tátong. A közelében állították fel a kiegyezés után, 1872-ben a Szentháromság-szobrot.¹⁷ Ez szintén nem létezik már, mint ahogy az 1878-ban¹⁸ a Golgota-szoborcsoport köré állított kálváriastáció képei sem, amelyeket **Jakobey Károly** (1825–1891)¹⁹ festett. Elképzelhető, hogy Jakobey 1871-ből származó Szeplőtelen Szűz – Virgo Immaculata, a szabadkai Múzeum tulajdonát képező oltárképe a topolyaiak számára készült.²⁰ Figyelembe kell venni, hogy az általános fejlődéshez nagyban hozzájárult a vasút kiépítése, amely 1883-tól kötötte össze Topolyát a Szabadka–Újvidék, majd később a Budapest–Belgrád vasútvonal mentén elhelyezkedő településekkel. (Szabadkával való kapcsolata ekkoriban nagyon megerősödik.) A fejlődés és természetesen a gazdagodás jele az ugyanebben az évben felépült tornyos városháza,²¹ egy városszépítő bizottság²² létrehozása, az első téglagyár²³ létrejötte, és a katolikus templom belsejének 1888-ban történő följújtása. A mennyezeti freskók és az 1855-ben **Barabás Miklós** (1810–1898)²⁴ által festett három nagy oltárkép²⁵ restaurálását **Römann János** végezte, aki

¹⁶ Virág G., 1994, 7. o.

¹⁷ A Szentháromság-szobrot a Pannónia Szálló építésekor helyezték át eredeti helyéről a Kálvária-dombra. Az áthelyezés utáni éjszakán ismeretlen tettesek annyira megcsonkították, hogy már nem volt értelme újból felállítani. [Cservénák P. – Nagy T. 2002, 30–31. o.]

¹⁸ Harkai I., 1991, 33., 106. o.

¹⁹ Ezt az adatot bizonyos pontatlansággal közli Kiss Lajos (1943, a 31. oldalon). Jakobey Károlyt topolyai származásának tünteti fel, holott Kulán született. Lásd: Művészeti lexikon II., Bp., 1966

²⁰ A kép megjelent a szabadkai Múzeum évkönyvének első számában, valamint a Sacra Conversazione kiállítás katalógusában. A Múzeumba a Vojnić-hagyaték részeként került.

²¹ Harkai I., 1991, 32. o. A városháza helyén ma az Izbor áruháza áll.

²² Harkai I., 1991, 30. o.

²³ Harkai I., 1991, 46. o.

²⁴ Barabás Miklós (Márkusfalva, 1810 – Budapest, 1898) festő és grafikus. A művészi technikákat a bécsi akadémián, Olaszországban és Kolozsvárott sajátította el. 1835-től kisebb megszakításokkal Pesten élt, s nagy része volt abban, hogy Pest művészeti központtá válhatott. Bajza Józseftől Széchenyi Istvánig mindenki összefogott annak érdekében, hogy Barabást munkával lássa el. Ő az első és sokáig egyetlen magyar művész, aki művészetéből meg tudott élni. Kiváló portréfestő, tájképfestő és akvarellista volt. Akvarelljei között külön helyen szerepel a Lánchíd alapkövetételét bemutató 1842-ből származó műve, amely egy aktuális eseményt emelt a történelmi festészet magaslatára. Az oltárképfestészet számára idegen volt, mégis vallásos időszakában – az abszolutizmus éveiben – vállalt ilyen megrendelést is. [Művészeti lexikon, 1965, 156–7. old.] Ebben a válságos időszakban festette a topolyai oltárképeket is.

²⁵ Harkai I., 1991, 14. o.

emellett, egy reneszánsz festmény alapján, Szűz Mária és Szent Erzsébet találkozása témával egy új képet is festett a templom számára.²⁶ A század nyolcvanas éveiben Topolyán élt és dolgozott **Kovács Antal**²⁷ festő is, akitől sajnos ez ideig nem sikerült helyben megőrzött festményt találni. Az 1887–1900-ig terjedő időszakban Topolyán számos szakrális szobor²⁸ és feszület²⁹ került elhelyezésre – ilyen például Szent Flórián szobra, amely kihelyezésének pontos dátumát nem tudjuk,³⁰ de valószínűleg a tűzoltóotthon 1887-es építéséhez kötődik,³¹ vagy a Szeplőtelenül fogantatott Szent Szűz 1893-ban közvetlenül a templom mellett fölállított szobra. Ezen folyamat végén, 1898-ban a Kálvária szoborcsoportja mellett fölépült egy neogótikus stílusú kápolna, **Fazekas Lajos**³² építész tervei alapján. Közvetlenül előtte, 1896-ig Szabadkán két nagyobb, neogótikus stílusú templom is épült: a zentai úti Szent György- és a topolyai úti Szent Rókus-templom, de velük kapcsolatban Fazekas Lajos neve az eddigi publikációk egyikében sem merült fel.³³

A világi képzőművészet fejlődése is a XIX. század nyolcvanas éveinek végén gyorsult föl, amikor a templombelső fölújításának évében egy iparos iskola létesült. Benne törvény által előírtan magas óraszámú kötelező volt a rajzolás oktatása. A tantárgyat 1905-ig laikusok tanították. Akkor kapcsolódik be két tanár, Molnár Mihály és Hajnal Dániel személyében. Az első szakképzett, ráadásul topolyai festő-pedagógus 1916-ban szerződött az iskolához.³⁴ **Bicskei Péter** Dávodról került vissza Topolyára tanítónak. 1908-ban **Molnár Mihállyal** állított ki először szülővárosában. A kiállítás öt nyári napon át tartott, és a város eddig elsőnek jegyzett képzőművészeti tárlata. Irodalmi és zenei esttel zárult, amelyen, sajnos a szervező, Molnár tanító úr, aki egyébként a program szerint zenélt is volna, nem tudott részt venni kimerültségére hivatkozva.³⁵ Bicskeinek

²⁶ Az oltárképet Papp Korhecz Zsuzsanna restaurálta 1995-ben. Munkája során megállapította, hogy Römann Mariotto Albertinelli 1503-ból származó Vízitáció képét vette festménye alapjául.

²⁷ „Kovács Antal 1882-ben kiállított a pesti Műcsarnokban.” [Dr. Szabó Ákos - Kállai Tibor, 1997, I., 498.]

²⁸ A topolyai szobrokról és emléktáblákról lásd: Cservenák - Nagy, 2002

²⁹ A topolyai keresztekről lásd: Kocsis Antal - Nagy Tibor, 1994.

³⁰ Nem lehet tudni, mi történt és esetleg hol található a szobor, miután 1945-ben egy ember lovaskocsival ledöntötte a templom kertjében, ahová azután került, hogy 1936-ban lerombolták a régi tűzoltóotthont. [Cservenák P. - Nagy T., 2002, 33-4. o.]

³¹ Harkai I., 1991, 33. o.

³² Harkai I., 1991, 33. o.

³³ Lásd: Gajdos T., 1995, 29-32. o.

³⁴ Virág G., 1993, 814. o.

³⁵ A topolyai képkiallítás. Bács-Topolyai Hírlap 1908. augusztus 16., XIII. évf. 33. szám, 2. lap. Az adatért köszönet Cservenák Pálnak.

pedig a következő évben elindított polgári iskolában sem sikerült állást kapnia Topolyán. Erre csak 1911-ben került sor, s akkor telepedett le véglegesen. A polgári iskolába 1914-ben vették fel, és a XX. század húszas éveitől az első világháború előtt fellendülő helyi képzőművészeti élet meghatározó, központi alakjává vált. Az új, polgári társadalmi réteg kialakulását bizonyítja számos egyesület megalakulása, valamint az első világi jellegű köztéri emlékmű, a neves topolyai orvos, dr. Hadzsi János mellszobora. A művet ugyanis a helyi polgárok rendelték meg 1905-ben,³⁶ és 1908. szeptember 20-án avatták föl. Sok más köztéri szoborral ellentétben ez az alkotás még áll, igaz, nem az elsődleges helyén (3. kép). A mellszobor **Telcs Ede** (1872–1948)³⁷ szobrászművész műve, aki Szabadkán nőtt föl és járt gimnáziumba. Ezért a világszerte elért sikereit lelkesen üdvözte a szabadkai sajtó is, városbeliként tüntetve föl őt, mint például az 1902-beli *Szabadkai szobrász diadala* című³⁸ cikk is. A népszerű, a nép körében csak Sissinek becézett királyné szobrát Telcs egy évvel korábban, 1901-ben készítette Szabadka városának.³⁹ A szabadkai honvédlaktanya udvarán fölállított⁴⁰ emlékmű talapzatát Rintel Géza készítette, míg a Hadzsi János-mellszobrot **Pogány Mór** (1878–1942).⁴¹ Topolyán 1904-ben nagyméretű építkezések folytak: ekkor épült föl a Kaszinó Szálló, amelynek nagytermében színházi előadásokat tartottak, 1910-től pedig filmvetítéseket is,⁴² és elkezdődött egy új, impozáns, háromhajós és kereszthajós, nyugati toronypárosú katolikus templom építése is. A kiírt pályázaton a topolyaiak (mint a Kálvárián fölépített kápolna esetében) ismét a neogótikus stílusú tervet választották, ami teljes

³⁶ Cservénák P. - Nagy T., 2002, 13. o.

³⁷ Telcs Ede, Telsch (Baja, 1872 - Budapest, 1948): szobrász és éremművész. Kétéves korától a gimnázium befejezéséig élt Szabadkán. Első mestere a helybeli festő és műfaragó Szauer Károly, akinek tanácsára Bécsben folytatta tanulmányait. Ott Füger-aranyéremmel díjazták munkáját, amiután a bíres művészhez, Zumbuchoz került. Akkor a „Die Zwei Durstige” c. alkotásával kapott díjat. E műnek a gipsz másolata a szabadkai múzeumban található. [Lásd: Gajdos T., 1995, 3056. o.; Olga K. Ninkov, 2001, 249. o.] Telcs az éremművészet terén is jelentős eredményeket ért el. Hatással volt az új éremművészek nemzedékének kialakulására. Ismertebb köztéri szobrai Budapesten: Vörösmarty-emlékmű (1908-ban Kallós Edével), Szent László (1911), III. Károly a milleniumi emlékműn, a Zeneakadémia plasztikája, Munkácsy és Barabás Miklós síremléke, valamint a kecskeméti Kossuth-emlékmű. [Művészeti lexikon, 1965, 516. o.]

³⁸ Szabadkai szobrász diadala. Szabadka és Vidéke, 1902, február 16.

³⁹ Magyar L., 1994, 129-32. o.

⁴⁰ Erzsébet királyné szabadkai emlékművéről lásd: Olga K. Ninkov, 2002, 14-5., 23. o.

⁴¹ Pogány Mór (Nagyenyed, 1878 - Budapest, 1942): építész. 1907-ben a Baththyány-örökmécses pályázaton első díjat nyert. 1911-ben a Torinói Világkiállítás magyar pavilonjának tervezésében vett részt. Sok kivitelezett terve között kiemelkedik a párizsi Collegium Hungaricum, az Adria biztosító a Deák téren, és a Rudas fürdő helyreépítése. 1926-ban napvilágot látott rajzgyűjteményének kiadása Träume eines Baumeisters - Dreams of an architect címen. [Művészeti lexikon, 1967. o.]

⁴² Harkai L., 1991, 34. o.

mértékben beleillett az angolkpark hangulatába. Az új templom tervezője **Reichl Ferenc** (1869–1960),⁴³ a szecessziós építészet egyik neves képviselője, aki ezzel egy időben, 1904-ben építette saját szabadkai palotáját, a stílus egyik gyöngyszemét. A topolyai templom építését a már említett építőmester, **Fazekas Lajos**, a műszaki irányítást pedig **Molcer Sándor** végezte, aki az építkezés idejére Topolyára költözött.⁴⁴ A templom főoltárát a szecesszió historizáló szellemében **Dudits Andor** (1866–1944)⁴⁵ festette, akinek ezen kívül a déli vidékeken a millenáris kiállítás alkalmával a fiúmei városházán *A fiúmei podesta felolvassa Mária Terézia királynő adománylevelét* című képe található. Közvetlenül a topolyai oltár megfestése előtt Dudits 1902/3-ban a pesti Parlamenten dolgozott.⁴⁶ Az oltár faszerkezetét a tiroli **Stuflesser** cég készítette, amely valamivel korábban a két neogótikus szabadkai templomnak, a Szent György és a Szent Rókusnak adott el⁴⁷ 3 oltárt, szószéket és két szobrot, valamint a Szent Teréz-templom számára 24 szobrot és úrkoporsót, de a temesvári Miasszonyunk, a kassai Dóm részére is, valamint Újvidékre és Zentára is szállított termékeiből.⁴⁸ A templom üvegfestményeit **Mayböhm Károly** (1867–1944)⁴⁹ üvegfestő készítette, aki 1905-ben nyitotta meg műhelyét Budapesten. Bács-Bodrog vármegye 1909-es monográfiájában⁵⁰ dr. Borovszky Samu a Topolyáról szóló rövid, történelmi tényekre szorítkozó részben fontosnak érzi megemlíteni az első templom építésének időpontját, a templombelső fölújításának évét, és az – akkor még – új (1906-ban befejezett) topolyai templom építésének dátumát, a helység nevezetességeiként pedig a Kray-kastélyt, az angolkparkot és Hadzsi János mellszobrát⁵¹ említi. A monográfia megjelenési évének tavaszán Topolyán bemutatták a magyar festők árusítás-

⁴³ Reichl Ferenc szabadkai munkásságáról lásd: Kata Martinović Cvijin, 1985, 2002; Olga K. Ninkov 2002. Reichl szabadkai és vajdasági munkásságáról lásd: Duranci, B., 1983

⁴⁴ A templomépítés részleteiről lásd: Harkai I., 1991, 36-41. o.

⁴⁵ Dudits Andor (Budapest, 1866-1944): festő. Bécsben, Münchenben és Budapesten tanult. 1890-től a Műcsarnokban állított ki. Kezdetben zsánerképeket festett naturalista stílusban, 1895-től történelmi tárgyú képeket is fest. Falfestményei vannak az Országházban, a pécsi Egyetemen és az Országos Levéltárban. 1925-ben a Képzőművészeti Főiskola tanára lett. Néhány műve a Nemzeti Galériában található. [Művészeti lexikon, I. kötet, 1965, 568. o.]

⁴⁶ Saur Allgemeines Künstler-Lexikon. 2001, 248-9. o.

⁴⁷ Gajdos T., 1995, 30., 32. o.

⁴⁸ Hirdetmény. Szabadka és Vidéke, 1897. május 1., 3. o.

⁴⁹ Majoros (Mayböhm) Károly (1867-1944) Münchenben folytatott tanulmányokat, 1905-ben nyitotta meg üvegfestő műtermét Budapesten. Egy évig 1913-tól az Iparművészeti Iskolán üvegfestészetet tanított. (Mester Éva, 2000, 80. o.)

⁵⁰ Dr. Borovszky Samu, 1909, 169-71. o.

⁵¹ Dr. Hadzsi János mellszobra ma a róla elnevezett egészségház udvarán áll.

mértékben beleillett az angolpark hangulatába. Az új templom tervezője **Reichl Ferenc** (1869–1960),⁴³ a szecessziós építészet egyik neves képviselője, aki ezzel egy időben, 1904-ben építette saját szabadkai palotáját, a stílus egyik gyöngyszemét. A topolyai templom építését a már említett építőmester, **Fazekas Lajos**, a műszaki irányítást pedig **Molcer Sándor** végezte, aki az építkezés idejére Topolyára költözött.⁴⁴ A templom főoltárát a szecesszió historizáló szellemében **Dudits Andor** (1866–1944)⁴⁵ festette, akinek ezen kívül a déli vidékeken a millenáris kiállítás alkalmával a fiúmei városházán *A fiúmei podesta felolvassa Mária Terézia királynő adománylevelét* című képe található. Közvetlenül a topolyai oltár megfestése előtt Dudits 1902/3-ban a pesti Parlamenten dolgozott.⁴⁶ Az oltár faszerkezetét a tiroli **Stuflesser** cég készítette, amely valamivel korábban a két neogótikus szabadkai templomnak, a Szent György és a Szent Rókusnak adott el⁴⁷ 3 oltárt, szószéket és két szobrot, valamint a Szent Teréz-templom számára 24 szobrot és úrkoporsót, de a temesvári Miasszonyunk, a kassai Dóm részére is, valamint Újvidékre és Zentára is szállított termékeiből.⁴⁸ A templom üvegfestményeit **Mayböhm Károly** (1867–1944)⁴⁹ üvegfestő készítette, aki 1905-ben nyitotta meg műhelyét Budapesten. Bács-Bodrog vármegye 1909-es monográfiájában⁵⁰ dr. Borovszky Samu a Topolyáról szóló rövid, történelmi tényekre szorítkozó részben fontosnak érzi megemlíteni az első templom építésének időpontját, a templombelső fölújításának évét, és az – akkor még – új (1906-ban befejezett) topolyai templom építésének dátumát, a helység nevezetességeiként pedig a Kray-kastélyt, az angolparkot és Hadzsi János mellszobrát⁵¹ említi. A monográfia megjelenési évének tavaszán Topolyán bemutatták a magyar festők árusítás-

⁴³ Reichl Ferenc szabadkai munkásságáról lásd: Kata Martinović Cvijin, 1985, 2002; Olga K. Ninkov 2002. Reichl szabadkai és vajdasági munkásságáról lásd: Duranci, B., 1983

⁴⁴ A templomépítés részleteiről lásd: Harkai I., 1991, 36–41. o.

⁴⁵ Dudits Andor (Budapest, 1866–1944): festő. Bécsben, Münchenben és Budapesten tanult. 1890-től a Műcsarnokban állított ki. Kezdetben zsánerképeket festett naturalista stílusban, 1895-től történelmi tárgyú képeket is fest. Falfestményei vannak az Országházban, a pécsi Egyetemen és az Országos Levéltárban. 1925-ben a Képzőművészeti Főiskola tanára lett. Néhány műve a Nemzeti Galériában található. [Művészeti lexikon, I. kötet, 1965, 568. o.]

⁴⁶ Saur Allgemeines Künstler-Lexikon. 2001, 248–9. o.

⁴⁷ Gajdos T., 1995, 30., 32. o.

⁴⁸ Hirdetmény. Szabadka és Vidéke, 1897. május 1., 3. o.

⁴⁹ Majoros (Mayböhm) Károly (1867–1944) Münchenben folytatott tanulmányokat, 1905-ben nyitotta meg üvegfestő műtermét Budapesten. Egy évig 1913-tól az Iparművészeti Iskolán üvegfestészetet tanított. (Mester Éva, 2000, 80. o.)

⁵⁰ Dr. Borovszky Samu, 1909, 169–71. o.

⁵¹ Dr. Hadzsi János mellszobra ma a róla elnevezett egészségház udvarán áll.

sal egybekötött utazó tárlatát, olyan neves kiállítókkal, mint Rippl-Rónai József és Szinyei Merse Pál!⁵² Nyilván nem alaptalanul számítottak ezen település már létező közönség- és vásárló rétegére, ami miatt érdemes volt egy ilyen rendezvényt lebonyolítani. E polgári réteg fejlődésének tükrö a város építészetének fejlődése is: ebben az időben Topolya két főutcáján egyre-másra szaporodtak az új épületek. A villanyt már 1887-ben elkezdték vezetni, míg 1907-ben bevezették a telefont is.⁵³ Topolyát Moravicával 1904-től omnibuszjárat⁵⁴ kötötte össze, Szabadkával pedig a vasúton kívül egy régebbi kövesút is. 1911–12-ben a zombori **Fehér Jenő**⁵⁵ tervei alapján fölépítették a polgári iskolát. **Vadász Pál** (1874–1944)⁵⁶ mérnök vezetésével 1912-ben elkészült az utcák korszerű rendezési terve.⁵⁷ Egy többnyire agrárjellegű környezetben a helység egy korszerű városka jellegzetességeit mutatta. Ezt a polgáriasodott szellemet kívánta szolgálni a jónevű verbászi festő, **Pechán József** (1875–1922) is, aki 1913-ban megrendezte az első vajdasági modern kiállítást, saját önálló tárlatát hozva el Budapest után Verbászra, Palánkára, Topolyára és Zomborba.⁵⁸ Pechán festőiskolát kívánt alapítani amatőr érdeklődők számára Topolyán 1914-ben a Bács megyei Műkedvelő Festők és Képfaragók Egyesületével közreműködve.⁵⁹ Tervét az első világháború hiúsította meg. Itt-tartózkodásáról ad hírt a zobnaticai kastélyt ábrázoló festménye (4. kép). A kép ma a szabadkai Múzeum tulajdona, jelzés szerepel rajta, de keltezés nem. A művészettörténészek korábbi véleménye szerint 1919-ben keletkezett, ám szerintünk 1914 lehet a helyes dátum – annál is inkább, mert a mű stilisztikailag Pechán első világháború előtti, nagyméretű, sikeres kolorista alkotásaihoz tartozik.

Az első világháború után, a megváltozott társadalmi-politikai körülmények között Topolya új, szervezett képzőművészeti események helyszíne lett. A régi park és környéke ihlető védelmet biztosított. Ebben az időben Topolyán élt **Nagyapáti Kukac Péter**, tájunk első naiv festője is. A városka 1919-ben további két alkotóval gazdagodott: **Acsádi Ilona**

⁵² Művészeti kiállítás Topolyán. Bács megyei Napló, 1909. május 19., 3. o.

⁵³ Harkai I., 1991, 46. o.

⁵⁴ Harkai I., 1991, 34. o.

⁵⁵ Harkai I., 1991, 42. o.

⁵⁶ Vadász Pálról és szabadkai munkásságáról, ahová 1911-ben érkezett Bajáról (1913-ban épült Szabadkán a tervei alapján egy bérpalota), lásd a szabadkai Műemlékvédelmi Intézet munkatársának szövegét: Gordana Prčić Vujnović, 2002, 116–21. o.

⁵⁷ Harkai I., 1991, 31. o.

⁵⁸ Duranci, Bela művészettörténész véleménye. Pechán 1914-ban a háború miatt tért haza, korábban Münchenben, Budapesten, Párizsban és Nagyváradon tanult és dolgozott. Lásd: Duranci, B., 2002-A., 5. o.

⁵⁹ Ipacs J., 1973, 11. o.

(1887–1981), Topolya első női festője többéves távollét után költözött vissza szülőhelyére, és itt települt le **Stipan Kopilović** (1877–1924) is, a környék első, kivételes tehetségű impresszionistája, a korabeli szabadkai képzőművészeti élet egyik meghatározó egyénisége. Kopilović 1922 nyarán házigazdaként festett a topolyai parkban **Baranyi Károly** (1894–1978) szobrásszal és **Balázs G. Árpád** (1887–1981) grafikussal.⁶⁰ Egy művésztelep létrejöttének, és a művészek halaszthatatlanul fontos társulásának szükségességét vetették fel.⁶¹ Ötleik részben maradéktalanul megvalósultak, amikor 1923-ban Szabadkán létrejött a Vajdasági Képzőművészek Egyesülete, amelynek maguk is tagjai lettek. Az egyesületnek 1923-ban sikeres kiállítása volt Topolyán,⁶² miután a városi hivatalnokok is elfogadták a művésztelep gondolatát, és a tervek szerint a topolyai park hajdani raktárát alakították volna át lakássá és műteremmé két-három művész számára, valamint egy közös műtermet is létrehozta volna a tanulók részére.⁶³ A *Bácska Topola és Vidéke* c. lap⁶⁴ cikkeiben olvashatjuk, hogy a megváltozott országhatárok ellenére a topolyai művészek támogatásának ötletével a városka igyekszik azonosulni. A helyi hivatalnokok a művésztelep működésében látták a turizmus fellendítését: „azok a kiállítások, amelyek mindig is a legnagyobb és a legtisztább kultúrát mutatták be, a világra és az erkölcsökre nyitnak kitekintést, és ez a művésztelep Topolyát annyira ismertté teszi majd, mint amennyire ismert Barbizon vagy Nagybánya.” A turizmusról szóló ötletek nem voltak minden alap nélküliek, mert Topolya a két háború között „fürdővárossá” vált. Három nyilvános medencéje volt: 1904-től a Limbek, 1926-tól a Pataki és 1933-tól a Mijatov-féle „Vénusz”.⁶⁵ A művésztelep ötlete azonban csak ötlet maradt, egyesek szerint anyagi okokból, mások szerint az egyesület alapítóinak baloldali beállítottsága miatt.⁶⁶ Az alapítók egyike, Stipan Kopilović 1924-ben halt meg, és Topolyán temették el.

A 20-as évek elején felfedezték **Nagyapáti Kukac Pétert** (1908–1944). A napszámos fiát 1923-ban, a vagyonosabb polgárok jótékonyági megmozdulásaként, rövid időre iskoláztatják. Festészete ma értékes példája a korai naiv művészetnek. Munkássága a topolyai képzőművészeti hagyatékok legértékesebb és legismertebb része. Ugyanebben az időben, noha a művésztelep nem valósult

⁶⁰ Duranci, B., 1990, 44. o.

⁶¹ Duranci, B., 1990, 43. o.; 1989, 49. o.

⁶² Hírlap, 1923. november 24.

⁶³ Hírlap, 1923. december 22.

⁶⁴ Ipacs J., 1973, 12-4. o. Bácska Topola és Vidéke, 1924. március 23., április 13.

⁶⁵ Harkai I., 1991, 49., 108. o.

⁶⁶ Duranci, B., 1990, 51. o.

meg, a sors több szabadkai művészt sodor a városkába. **Farkas Béla** (1898–1942) életrajzának ismerői számára is meglepetés lehet, hogy 1925-ben egy rövid ideig ő is élt és dolgozott Topolyán. „... a tehetséges fiatal festőművész, vásznain kívül gyönyörű szakállával kelt széles körben feltűnést. Tanulmányait Budapesten, Nagybanján és Berlinben végezte, jelenleg Topolán él és egy új nagy képen dolgozik”⁶⁷ – írja a szabadkai színházi folyóirat novemberi száma. Az új, nagy kép minden bizonnyal a háromrészes *Jovan Nenad cár* című mű, Farkas Béla opuszának legnagyobb méretű képe lehet,⁶⁸ amelyet a szabadkai Jovan Nenad cár-emlékmű fölállításának alkalmából festett a művész. Noha a festmény szignójában 1927 szerepel, a festő monográfusa szerint 1926-ban⁶⁹ készült, adataink szerint elképzelhető, hogy a művész már az azt megelőző évben dolgozott a festményen, és éppen Topolyán. Ha figyelmesen megnézzük a háromrészes kép oldalsó részeit, balról tipikus, sárba merülő tájat láthatunk, a jobbon pedig egy több részből álló montázst, amelynek alsó részén krinolinós hölgyek és egy cilinderes úr üldögél, a topolyai angolpark zöldjéhez hasonló sűrű csaltiba ágyazva (5. kép). A festmény keletkezése korának politikai szelleméhez is kötődik, ahhoz az áramlathoz, amelynek részeként 1926. december elsején,⁷⁰ az egyesülés napján, Topolyán is lelepleztek egy Péter király-mellszobrot. Az alkotó **Frano Menegelo Dinčić** (1900–1986)⁷¹ terve alapján Samuilo B. Čičovski helyi ékszerész egy ezüst makettet is készített.⁷² A mellszobrot Bécsben öntötték bronzba. Magas aranyelováci kőtalapzaton állt a régi városháza előtt, a Szentháromság-szoborral szemben, amely az utca túloldalán volt. Ma már sem az épület, sem a két szobor nem létezik.⁷³ A kor néhány kiemelkedő alakját **Csuka Zoltán** és **Balázs G. Árpád** örököltette meg, kiadványában. A rövid szöveggel kísért grafikák 1927-ben jelentek meg a szabadkai Minerva Nyomda kiadásában *Vajdasági Galéria* címmel. A több mint háromszáz arckép között a következő topolyai személyiségekkel találkozunk:

⁶⁷ Vajdasági festők galériája Balázs G. Árpád rajzaival. Színházi Élet, 1925. XI. 8-14., 73. o.

⁶⁸ Farkas Béla: Jovan Nenad cár. Olaj vásznon, 180 x 127 cm, jelzés a jobb felső sarokban: Farkas 27. A szabadkai Városi Múzeum tulajdona.

⁶⁹ Duranci, B., 1999, 54. o.

⁷⁰ A leleplezés időpontja magán az emlékművön volt látható, amelyről fényképet készített a topolyai Fenyvesi nevű fotós. A fotót a Jugoszláv Levéltár és az újvidéki Vajdasági Múzeum Történelmi Részlege őrzi.

⁷¹ Dinčić Menegelo, Frano (Kotor, 1900 - Beograd, 1986) szobrász és éremművész. Bécsben és Prágában tanult, Belgrádban 1928-ban telepedett le. Leghíresebb műve a prágai vízierőmű bejáratánál található Nikola Tesla-emlékű. [Enciklopedija likovnih umetnosti, MCMLXII, Zagreb, 50. o.]

⁷² Rajčević, U., 2001, 59-60. o.

⁷³ A szobor 1941 áprilisában tűnt el [Cservénák P. - Nagy T., 2002. 35-6. o.].

Bicskey Péter – rajztanár (6. kép), Ribarov Vladimir – Topolya jegyzője, dr. Sztákcics Szvetozár – a Davidovics-féle Demokrata Párt járási elnöke, Mák Aladár – elemi iskolai igazgató, Barsi Viktor – római katolikus plébános, dr. Frank – Topolya legrégebb ügyvédje, a Magyar Párt ügyvezető elnöke, dr. Putnik József – ügyvéd, a Radikális Párt alelnöke, Kihut János – a Magyar Párt elnöke, Mihálovics Béla – nagykereskedő, Róth Antal – a Tóth és Társa Fakereskedelmi Rt. igazgatója. Az arcképeken kívül még Hotel-Polyák reklámja is szerepel.⁷⁴ A következő évben, 1928-ban **Frano Menegelo Dinčić** újabb pályatervet nyert, méghozzá az első világháborúban elesettekért kiírt emlékműpályázat két díját is, melyek közül az egyik Topolyára vonatkozott.⁷⁵

Ezekben az években Topolyán, ha ritkán is, de sor került egy-egy kiállításra, vagy – ami gyakoribb volt – a helyi művészek másutt vendégszerepettek. Ezenkívül évente kötelezően megtartották a polgári iskola tanulóinak kiállítását,⁷⁶ 1928-ban pedig megszervezték a Vajdasági Független Képzőművészeti Társaság harmadik kiállítását. Ezen a topolyai **Bicskei Péter** mellett, a szabadkai **Csincsák Elemér** (1893–1944) és a debütáló újvidéki **Müller Béla** mutatkozott be. 1932-ben Szabadkán, a bácskai művészek kiállításán, amelyre dr. Jovan Milekić, a Bácskai Múzeum igazgatója és ismert műgyűjtő védnöksége alatt került sor, a topolyai alkotók is szerepelnek. Köztük **Acsády Ilona**, aki ez után vált az akkor létrejött Vajdasági Képzőművészek Egyesületének tagjává. Valószínűleg ennek köszönhető, hogy 1939-ben a jugoszláv művészek kisebb csoportjának tagjaként kiállította Firenzében az *Ingyenes közönség* c. festményét, amellyel díjat is nyert.⁷⁷ Nyugdíjas rajztanárnőként vett részt 1936-ban Újvidéken, a Református Körben a *Jugoszláviai magyar műkedvelők* első kiállításán is, ahol a szépszámu kiállító között több topolyai is szerepelt. Ilyen volt a szintén nyugdíjas rajztanárnőként feltüntetett Bicskei Péter, és más topolyai illetőségű művész is, akiről ma már csak a kiállításról szóló újságcikkből értesülhetünk: **Földi Ferenc** – akit komoly szobrász tehetségnek neveznek, **Harsányi István**, **Nagy Ferenc** (mészáros), **Szuszulszki István** valamint a pacséri **Baranyi Lajos**.⁷⁸

Ebben az időben lassanként formálódni kezdett Szabadkán a világot és a művészetet új szemszögből látó fiatalok csoportja, akik a modern képzőművészet szószólói lettek, és akik között két topolyai is akad: **Ács József** (1914–1990) és **Boschán György** (1918–1984). Ők a második világháború után

⁷⁴ Csuka – Balázs G., 1927

⁷⁵ Rajčević, U., 2001, 67. o.

⁷⁶ Kiállításra készül a polgári iskola. Bácska Topola és Vidéke, 1924. április 13., 3. o.

⁷⁷ Fehér Ferenc, 1985

⁷⁸ Schulhoff J., 1936

a szélesebb képzőművészeti élet komoly tényezőivé váltak. Első közös szabadkai bemutatkozásukon, amelyre 1938-ban a *Népkörben* került sor, már látni lehet az új művészeti eszméket. Ács József a kiállításon a *Bácsmegyei Napló* különdíját is megkapta.⁷⁹

Időközben, 1932-ben Topolyán letették a pravoszláv imaház alapkövét. A templom megtervezésére három év múlva került sor. Az elkészült háromhajós templomot 1940-ben adták át az első világháború után betelepült hívőknek.⁸⁰ Szent Illés prófétának szentelték, akinek napját augusztus 2-án ünneplik. Az ikonosztázt Uroš Predić korábbi munkája alapján 1938–39-ben festette **Stefan Stefanović**.⁸¹ A *Keresztrefeszítés* és a *Krisztus mozgó ikonokat Jovan Klajić* festette 1855-ben. Egyesek szerint a templomból kerültek Topolyára.⁸² Az *utolsó vacsora* ikon **Pavle Čortanovački** műve 1856-ból,⁸³ a *Szent Miklós* pedig **Nikola Dimšić** 1872-ből.⁸⁴ Ahogyan az az újonnan épült templomok esetében gyakori, ezeket az ikonokat a szomszédos helységek templomaiból hozhatták át, vagy valamelyik hitközségi tag ajándékozta őket a templomnak – állítja az újvidéki műemlékvédelmi intézet művészettörténésze.⁸⁵ A pravoszláv templom átadásának évében, szeptember végén fejezték be a Kálvária helyreállítását is. A római katolikus közösség tagjai „a nagy fölújítások körében” döntöttek a helyreállítás mellett, a topolyai **Barna Lajos** szobrászt bízva meg a restaurátori munkák elvégzésével, akinek a festésben **Bicskei Péter** és **Ács József**⁸⁶ segítettek.

A negyvenes évek elején Topolyán élt és dolgozott **Zombori Kiss István** (1902–1953?), többnyire megrendelésre portrékat festett. A háború kitörése után, 1941-ben **Ács József** is szülővárosába, Topolyára érkezett, de szeptembertől már az újvidéki, majd a zentai gimnázium rajztanára lett. Zentán 1945-ig maradt. Ekkor rövid időre ismét Topolyára költözött, és az alsó gimnázium igazgatója lett. Ezekben az években Ács továbbra is az egyesület kiállításain mutatta be aktuális munkáit **Bicskei Péterrel** és **Zombori Kiss Istvánnal** együtt. Ugyanekkor, a zsidóüldözések miatt, **Boschán György** bujdosni kényszerült Vajdaság-szerte, majd családjával (19-b. kép) együtt Pestre költözött,

⁷⁹ Arsić, M., 1986, 43. o.

⁸⁰ Harkai I., 1991, 49. o.

⁸¹ Harkai I., 1991, 51. o.; Szerzőcsoport, 1986, 12. o.

⁸² Milanović-Jović, O., 1989, 96. o.

⁸³ Szerzőcsoport, 1986, 12. o.

⁸⁴ Milanović-Jović, O., 1989, 96. o.

⁸⁵ Milanović-Jović, O., 1989, 96. o.

⁸⁶ Bács Topolya és Vidéke, 1940. szeptember 22., 2. old.

ahol valamivel jobbák voltak a körülmények. 1943-ban mégis elfogták, és kényszermunkára küldték.⁸⁷ A korabeli hatalom ekkor emeltette az elesett hősök emlékművét, amely **Horvay János** (1873–1944)⁸⁸ pesti szobrász alkotása volt, és amelyet 1943. május 30-án avattak föl az akkori Hősök terén (a mai Vénusz fürdő területén). A háború után elásták, majd a medence építéskor kiemelték és más helyen ásták el újra.⁸⁹

A második világháború után az új társadalmi viszonyok között újra tárgyalások folytak a művésztelep létrehozásáról, ezúttal **Ács József** és **Dévícs Imre** kezdeményezésére.⁹⁰ Az ötlet már 1951-ben komolynak tűnt, de a sors másként alakította a dolgokat. Ács ismét Zentára költözött, Dévícsnek pedig be kellett vonulni sorkatonai szolgálatra. Amikor 1953-ban visszatért, Zentán már létezett, Topolyán pedig abban az évben jött létre a művésztelep.⁹¹ **Dévícs Imre** (1922–1971) Kishegyesen született, alig tizenkét kilométerre Topolyától, Újvidéken diplomál a Pedagógiai Főiskolán, valamint Pécsen járt jogi egyetemre. 1952 végén a topolyai kulturális és oktatási bizottság elnöke lett, egészen 1960-ig⁹² maradt ezen a tiszten. Ekkor a szabadkai Népszínház magyar társulatának igazgatója lett, és nem csak színházi, hanem képzőművészeti téren is kifejtette tevékenységét. Még topolyai tartózkodása alatt, 1958-ban keramikus művésztelepet szervezett Kishegyesen (amely ma az ő nevét viseli), 1962-től pedig a szabadkai Képzőművészeti Találkozó⁹³ ötletgazdájának számít. Ő lett az intézmény első igazgatója, valamint a kezdeményezője annak, hogy a szabadkai művészek műtermet kapjanak Grožnjanban. A képzőművészeti kérdések iránti fogékonysága saját érdeklődéséből fakad: 1952-ben a palicsi kiállításon amatőrként szerepelt, mint a topolyai amatőrök első embere.⁹⁴ Ezt a tisztséget később átadta Straub Józsefnek. A Topolyai Művésztelep monográfiájában, amely a tízéves évfordulóra jelent meg, Dévícs azt állítja, hogy „a művésztelep

⁸⁷ Čelebonović, A., 1986, 9. o.

⁸⁸ Horvay János (Pécs, 1873 - Budapest, 1944) szobrász. Az Iparművészeti Iskola után tanulmányt 1889-95 között Bécsben folytatott E. Hellmer és K. Zumbusch osztályában. Tanulmányutakat tett 1901-ben Franciaországba, majd Itáliába, 1928-ban Amerikába. 1897-től élt Budapesten. Több ismert köztéri emlékmű alkotója: Kossuth-szobor Cegléden, Budapesten és New Yorkban, Zsolnai-szobor Pécsen, Herman Ottó-, Beethoven- és Gárdonyi Géza-emlékmű Budapesten stb. [Művészeti lexikon, I. kötet, 1966, 420. o.]

⁸⁹ Cservenák P. - Nagy T., 2002, 37-9. o.

⁹⁰ Ipacs J., 1973, 19. o.

⁹¹ Ipacs J., 1973, 20. o.

⁹² Dévícs Imre életrajzi adatai a szabadkai Népszínház archívumából származnak.

⁹³ Duranci, B., 1989, 109. o.

⁹⁴ Lásd a Vajdasági magyar képzőművészek kiállítása c. katalógust - 1952, Palics.

ötlete Ács Józseftől származott”.⁹⁵ Dévics évekig vezette a Topolyai Művésztelepet, ő kezdeményezte a „kis szintézist”, prototípusa volt a sokoldalú, lelkes embernek, Duranci szavai szerint „a művésztelepek olyan szervezőinek egyike, amilyenek csak a mesében vannak”.⁹⁶ Mindezek után nyilvánvaló, hogy Ács és Dévics közösen hozták létre és működtették a Topolyai Művésztelepet, és ők alakították ki sajátosságait is, amelynek létrejöttével elkezdődött a város új képzőművészeti élete. Ez az új korszak azonban egy másik tanulmány tárgya lehetne.

E rövid és egyben első összefoglalóban bemutattam Topolya képzőművészeti életének eddig ismert és e munka során foltárt mozzanatait, valamint az azokat befolyásoló eseményeket. Az építészet, amely kutatásom leginkább látható részét képezi, már korábban alapos, szakszerű feldolgozást nyert. Hiszen, az épületek tartósabbnak bizonyultak, mint az iparművészeti és képzőművészeti műtárgyak. Mégis az idők során nagy mértékben sérültek, mint a városközpont értékes épületei és a Kray-kastély csodálatos parkja, ezért nehéz lenne rekonstruálni a helyi polgári élet valódi arcát és kulturális erejét. 2002-ben azonban a Kray-kastélyban a topolyai művésztelep galériájának „társbérlet-jeként” megnyílt a Topolyai Múzeum mint a szabadkai Városi Múzeum kihe-lyezett részlege. E szöveg írójának ez jó alkalom volt arra, hogy felhívja a figyelmet Topolya képzőművészeti hagyatékára, amely a Múzeum létrejötte előtt megírt monográfiában nem jelent meg külön fejezetként, és a Múzeum elsődleges koncepciójából is kimaradt. Szerencsére az ötlet megértésre talált, és végre megvalósulhatott sokak álma – sajnos a múzeumi anyagtól elszakítva, az épület földszintjén. Ez mégis lehetőséget teremtett arra, hogy az eddigi kutatá-sokat összefoglaljuk és kibővítsük, hogy az anyagot bemutassuk, és hogy ezzel kitöltsünk egy fehér foltot a kulturális hagyatékok térképén. Különösen azért fontos ez, mert Topolya képzőművészeti hagyatékát a szabadkai Városi Múzeum és a szabadkai Képzőművészeti Találkozó eddig csak részben gyűjtötte és mutat-ta be, de egészében ismeretlen maradt – noha Topolya identitásához talán jobban hozzátartozik a képzőművészet, mint más városokéhoz! Hiszen a jelen szöveg-ben részletesebben ismertetett művészekon kívül itt született, vagy ide települt több széles körben is ismert alkotó, mint például Németh Anna (1940), Csernik Attila (1941), Zsáki István (1942), Dudás Sándor (1948) vagy Penovác Endre (1956). Azután a város ötven éve házigazdája a Művésztelepnek, azaz a sok ide érkező vendégművésznek. Egyértelmű, hogy az 1750-től napjainkig terjedő

⁹⁵ Dévics I., 1962

⁹⁶ Duranci, B., 1989, 109-10. o.

időszaknak több fázisa volt, és mindegyiknek megvoltak a saját stilisztikai jellemzői. Ez a tanulmány egy fázist kíván megvilágítani, illetve megmagyarázni a Topolyai Múzeum jelenlegi, első állandó képzőművészeti kiállítását. A munkát az elkövetkező években az egyes alkotók ismertetésével és munkásságuk feldolgozásával kívánjuk folytatni, valamint az időszakok stilisztikai és műfaji feldolgozásával.

BICSKEI PÉTER (Topolya, 1885. június 27. – 1942. július 26.). Szegedi és bajai tanulmányai után tanítóképzőben diplomázott 1905. október 6-a és 1911. október 6-a között a bajai körzetben levő Dávodon (Magyarország) dolgozott.⁹⁷ Különböző források szerint többször megfordult Münchenben,⁹⁸ valamint a nagybányai⁹⁹ és a szolnoki művésztelepen – ez utóbbi helyen hosszabb ideig élt.¹⁰⁰ Szülővárosában 1908-ban állította ki munkáit **Molnár Mihály** rajztanár szervezésében és részvételével.¹⁰¹ Eddigi adataink szerint az volt Topolya első képzőművészeti kiállítása. A kiállításról hírt adó újságcikk a következő Bicskei képeket jegyzi: egy külföldi plébános arcképe, Pádovai Szent Antal (nagyformátumú kép), Ádám és Éva, Káin és Ábel, Krisztus Jákob kútjánál, Mózes, József élete (Munkácsy-kompozíció után) és egy tájkép. A választott képek túlsúlyából ítélve gondolhatjuk, hogy a közönség ízlése is behatárolta a kiállítás tartalmát. Bicskeit a következő évben mégsem vették fel a topolyai polgári iskolába, s majd csak 1911-ben talál itthon munkát. Amikor kinevezték a topolyai népiskola tanítójává,¹⁰² véglegesen letelepedett szülővárosában. 1914-ben rajztanári kinevezést kapott a helyi polgári iskolában, amelyet a XX. század első évtizedének végén¹⁰³ alapítottak, majd 1916-tól (1942-ben bekövetkezett) haláláig rajzot tanított az inasiskolában.¹⁰⁴ Pedagógiai munkája mellett Bicskei folyamatosan alkotott és részt vett a szélesebb környezetének képzőművészeti életében. Aktív tagja volt az 1923-ban Szabadkán megalakult Vajdasági Képzőművészet Egyesületének, **Oláh Sándor**, **Stipan Kopilović** és **Farkas Béla** mellett ő volt az egyik választóbizottsági tag.¹⁰⁵ Folyamatosan részt vett az

⁹⁷ A tanári személyzet listája 1941-44. Topolya Helytörténeti Archívuma. 4/2002. Ez úton szeretném megköszönni Cservénák Pál segítségét.

⁹⁸ József I., 1973, 16. o.

⁹⁹ Magyar Művészettörténeti Kutatóintézet, Szentiványi Gyula kézirata - Lexikon osztály.

¹⁰⁰ A Vajdasági magyar képzőművészek kiállítása. Katalógus. Palics, 1952, 6. o.

¹⁰¹ A topolyai képkiallítás. Bács-Topolyai Hírlap, 1908. augusztus 16., XIII. évf. 33. sz. 2. o.

¹⁰² Topolya Helytörténeti Archívuma. Oktatás 4/2002

¹⁰³ Virág G.: Az iskola. Kézirat. Topolya Helytörténeti Archívuma, 41. o.

¹⁰⁴ Virág G., 1993, 81. o.

egyesület által szervezett kiállításokon Vajdaság-szerte: 1923 áprilisában Kulán és Apatinban,¹⁰⁶ 1924 márciusában Szabadkán,¹⁰⁷ áprilisában Zomborban,¹⁰⁸ májusában Zrenjaninban,¹⁰⁹ augusztusában Verbászon – ahol testvére, Bicskei Mihály¹¹⁰ is a kiállítók között volt. Az egyesület az eddigi kutatások szerint 1925 nyaráig¹¹¹ működött. Bicskei részvétele a kiállításokon egyre ritkult, egészen 1928 áprilisáig. Ekkor Topolyán és Verbászon¹¹² mutatkozott be **Csincsák Elemér** (1893–1944) szabadkai és **Müller Béla** újvidéki festővel. Ez volt tulajdonképpen a Vajdasági Független Képzőművészeti Társaság harmadik kiállítása, amelyet 1923-ban a lázadó szellemű Csincsák Elemér alapított. Ő budapesti művészeti iskolái után rövid ideig rajztanárként dolgozott Topolyán,¹¹³ és valószínűleg ekkor vált Bicskei és a topolyaiak barátjává. A képzőművészeti kritikák a topolyai kiállítás alkalmával Bicskei munkáit mint a táj hiteles ábrázolásait említik meg.¹¹⁴ Még ugyanebben az évben Bicskei egy újabb kiállítást rendezett, ezúttal Beeskereken¹¹⁵ a zombori **Csávosi Sándorral** (1899–1941). Valamivel később, 1931-ben, részt vett a zrenjanini (beeskereki) művésztelep munkájában is.¹¹⁶ Ennek apropóján állapította meg 1952-ben **B. Szabó György**, hogy Bicskei Várkonyihoz hasonlóan azt a festészeti áramlatot képviseli, amelyben minden elcsendesül és az addigi eredmények keverednek az egyre növekvő dilettantizmussal – szemben a másik áramlattal, amelybe Pechán József és Farkas Béla tartoznak.¹¹⁷

Bicskei 1930-ban Zomborban állított ki, a zombori festők tárlatán,¹¹⁸ és képei eljutnak az ismert szabadkai műgyűjtő, **dr. Jovan Milekić** bankigazgató

¹⁰⁵ Hírlap, 1923. szeptember 15., november 24.

¹⁰⁶ Hírlap, 1923. december 12.

¹⁰⁷ Hírlap, 1924. március 19.

¹⁰⁸ Hírlap, 1924. április 26., 30.

¹⁰⁹ Hírlap, 1924. május 22.; Torontál, 1924. május 14.

¹¹⁰ Hírlap, 1924. augusztus 8., 19. o.

¹¹¹ Gulyás G., 2001, 79. o.

¹¹² Az adatot, hogy a kiállítás Verbászon (akkor Újverbásznak hívták) is szerepelt, bizonyítja a szabadkai Városi Múzeum művészeti gyűjteményében őrzött kiállítási plakát. Eszerint a kiállítást 1928. április 25-én nyitották meg a Kaszinó helyiségeiben, és a három festőn kívül két iparművész is kiállított: Bér Simon felesége és Limbek Ida.

¹¹³ Gajdos T., 1995, 316. o.

¹¹⁴ „A Függetlenek kiállítása Topolyán”. Hírlap, 1925. február 14.; „Három festő kiállítása a Topolán”. Napló, 1928. április 12.

¹¹⁵ Kalapis Z., 2002

¹¹⁶ B. Szabó György, 1952, 173. o.; Duranci, B., 1973, 25. o. (36. lábjegyzet)

¹¹⁷ A magyar képzőművészek palicsi kiállításának megnyitó szavából. B. Szabó György, 1988, 305. o.

¹¹⁸ Zombori festőművészek kiállítása. Új Hírek, Zombor, 1930. május 30.

gyűjteményébe is. Milekié a bácskai művészek alkotásait gyűjtötte, és gyűjteményét 1932-ben a szabadkai Városházán be is mutatta. **Geréb Klára** grafikus egy ekkoriban írt műkritikájában Bicskei tájképeit derűsnek minősítette.¹¹⁹ Ugyanezzel a jelzővel illették alkotásait az 1941-es újvidéki Szépműves Céh közös kiállításán: „Bicskei Péter két pasztellje derűs és fénnel teli”.¹²⁰ Amikor a rákövetkező évben meghalt, ennek a „képzőművészeti céhnek” az egyik legidősebb tagja volt.¹²¹ Ha magunk is megnézzük Bicskei Péter pasztelljeit, amelyeket leginkább a topolyai magánházak miniatűr gyűjteményei őriztek meg, egyetérthetünk a felsorolt véleményekkel, ahogyan azt **Bela Duranci** művészettörténész is tette, hozzátevé, hogy a festő impresszionista manírokat is hordozott magával.¹²² Amikor Bicskei Péter 1942 nyarán, szülővárosa búzamezőin felügyelve az aratást, elhalálozott, **Herceg János** (1909–1995) író ezt írta róla: „... Nem voltak nagyméretű munkái, a sok időt igénylő kompozíciókhoz sem elmélyülési kedve, sem elegendő művészi hite nem volt. Egy nagy bácskai faluban élte le életét, ahol mindenre nyílt lehetőség, csak a kibontakozásra nem. Így aztán most nem is arról kellene beszélnünk, hogy ki volt Bicskei Péter, hanem arról, ki lehetett volna, ha szerencsésebb körülmények közé kerül... Egységes, befejezett művészi munka nem kerülhetett ki a keze alól, de a szemlélőnek éreznie kellett azt a viaskodást, amelyet egy-egy képén az elnyomott, háttérbe szorított művészi akarat folytat a félreértés és kispolgári igény hatalmas erőivel. Bicskei 57 éves korában halt meg, ami azt jelenti, hogy legszebb éveit tönkretette a háború és a kisebbségi sors...”¹²³ Halála után valószínűleg csak a topolyaiak emlékeztek volna rá, ha nem lett volna az a két háború utáni kiállítás, amely által őt is bekapcsolták a nagy áttekintésekbe: 1952-ben a Vajdasági magyar képzőművészek palicsi tárlata és a Magyar képzőművészek alkotásai a Vajdaságban 1830–1930-ig című tárlat. Ez utóbbit Szabadkán rendezték meg 1973-ban, és alapkövét képezte az adott időszak vajdasági magyar képzőművészetét felvonultató galériának. Az igazsághoz tartozik azonban, hogy Bicskei képei ugyan helyet kaptak a kiállításokon, de a kísérő tanulmányokban róla nem írtak részletesebben, és a nyilvános gyűjteményekbe se kerültek be művei. Kisebb fordulópontot jelentett, amikor a szabadkai kiállítással egy időben, három évtizeddel a művész halála után **Ipaes József**¹²⁴ megállapította, hogy Bicskei műveinek a nagy része maradandó értéket

¹¹⁹ Geréb K., 1932

¹²⁰ Sz. E., 1941

¹²¹ Herceg J., 1942, 382. o.

¹²² Duranci, B., 2001, 39. o.

¹²³ Herceg J., 1942, 382. o.

¹²⁴ Ipaes József (1927) topolyai születésű, a szabadkai Pedagógiai Főiskolán szerzett oklevelet, történelmet tanított, aktív részese volt a politikai életnek.

képvisel: „Bicskey mestere volt a pasztellnek, igazi ismerője a topolyai couleur locale-nak. Meleg és élénk árnyalatokat használt. A képei szinte lángolnak. Témaválasztáskor egyaránt összpontosít az emberre, a tájra és az állatokra.”¹²⁵ Ipacs elsőként sorolta fel Bicskei alkotótevékenységének lényeges vonásait, s eközben csak azt nem fogalmazta meg meg, hogy Bicskei a szőlőnoki iskola képviselője. Az 1952-es palicsi kiállítás, pontosabban B. Szabó György, azonban újra felfedezte Bicskei hányatott sorsú tanítványát, **Nagyapáti Kukac Pétert**, aki ezt követően egyre nagyobb figyelmet kapott. Először Sáfrány Imre,¹²⁶ majd a Topolyához kötődő művészek szélesebb köre karolta fel: Ács József és Csernik Attila képzőművészek, valamint Juhász Erzsébet író. Nagyapátiról monográfia született, a Topolyai Művésztelep egy díjat nevezett el róla, Bicskeit pedig csak mint Nagyapáti tanítóját emlegették. Sajnos sem a tanítónak, sem a tanítványnak sehol nem voltak állandó jelleggel kiállítva művei a Topolyai Múzeum megalapításáig. Most, amikor sikerült kiharcolni, hogy mindkét alkotó az állandó gyűjtemény részét képezze, többhónapos terepen végzett kutatómunka után készülünk Bicskei Péter első önálló kiállításának megrendezésére. Csak reméljük, hogy a még hiányosnak tűnő részletek sikeresen összeállnak, és hogy a művészt új fényben tudjuk bemutatni, kiegészítve ezzel művészettörténetünk szélesebb palettáját.

A Topolyai Múzeum állandó kiállításán jelenleg négy Bicskei-kép látható, amelyek mindegyike méltóképpen képviseli a művészt: a stílusát, amely szorosan kötődik a századforduló művésztelepeinek hagyományaihoz (szabadtéri alkotás, a természetes fényhatások figyelembevétele, rózsaszín árnyalatok alkalmazása) és a témaválasztását, amely kifejezetten Topolyához köthető, és amelyben a környékre jellemző motívumok – a Zichy-park, a Bácsér, a legelő nyáj motívuma – is helyet kapnak (7–10. kép).

NAGYAPÁTI KUKAC PÉTER (Topolya, 1908. január 10. – 1944. február 7.). A Vajhegyen nőtt föl, a szőlősoron. Apja, az idősebb Péter, napszámos volt:¹²⁷ agyagot hordott a vályogfalak építéséhez.¹²⁸ A fiú tehetségét „Tóth úr, a fatelepes” fedezte föl, ő beszélte rá az apát, hogy a fiát irassa be a polgári iskolába¹²⁹ – valószínűleg kapcsolataival és anyagilag is támogatva a nincstelen családot. Amikor az iskola tanára, **Bicskei Péter** az iskolában kiállította a tizen-

¹²⁵ Ipacs J., 1973, 16. o.

¹²⁶ Sáfrány I., 1957, 1971

¹²⁷ Juhász E., 1985, 21. o.

¹²⁸ Ipacs J., 1973, 16. o.

¹²⁹ Hírlap, 1923. július 15.

három éves fiú rajzait, 1923. július 15-én a Hírlapban rövid cikk és interjú jelent meg.¹³⁰ Ez fölhevítette a figyelmet az ifjú tehetségre, és a szájhagyomány szerint a következő mecénása Kis Lajos földbirtokos lett. A helybeliek emlékei szerint ő fizette Nagypáti szabadkai útjait Oláh Sándor¹³¹ festőművészhez, valamint Olaszországi utazását is.¹³² Azt, hogy Nagypáti valóban elment-e erre a hosszú útra, nem lehet tudni biztosan, mint ahogy az sem biztos, hogy 1925-ben valóban befejezte a polgári iskola harmadik osztályát,¹³³ mivel az azévre szóló osztálynaplók már nem léteznek.¹³⁴ Annyi bizonyos, hogy az említett események a szabadkai székhelyű Vajdasági Képzőművészek Egyesülete megalapításának évében történtek, az egyesületi tagok nagy sikerű topolyai kiállítását követően, a topolyai parkban létesítendő művésztelep tervezésekor. Ezen történések fő résztvevői Bicskei Péter és Oláh Sándor voltak, és ezért elképzelhető, hogy a Nagypátiért folytatott harc az egyesület konkrét törekvéseivel összhangban történt. Másrészt, az akció a tehetősebb polgárok anyagi támogatását igényelte. A szociálisan veszélyeztetett helyzetű tehetségek fölkarolásának mozgalmában ez volt vidékünk első, széles körben ismert jótékonyági akciója. Hasonló módon fedezték fel és iskoláztatták 1933-ban **Hangya Andrást** (1912–1988) Szabadkán,¹³⁵ **Tóth Józsefet** (1916–1936) Zentán. Az anyagi támogatás Topolyán nem működött sokáig, mivel a védenc a szesz rabjává vált. A helybeliek úgy emlékeztek rá, mint aki nyomorban élt, mindig részeg volt és koszos. A földbirtokosoknak és a tanyasi gazdáknak festett, a gazdaságukat és családjuk portréit, és néha egy-egy tornácra is rákerült a képe. Gyakran festett megrendelésre különböző fényképek és képeslapok nyomán távoli, alpesi tájakat, nyaralókat, tavakat, erdőket, vadászjeleneteket. Így aztán munkásságának egy része kevésbé értékes, és pusztán megrendelőinek ízlésvilágát tükrözi, no meg önmaga egyéniségének föladását. Munkásságának értékes része azonban a naiv festészet csúcsát képezi. És míg kortársai, szomszédai benne nem a művészt látták, hanem egy szerencsétlen otthontalant, akinek a festés a mániája, addig **dr. Jovan Milekić** szabadkai műgyűjtő több képét megvásárolta, és így beillesztette alkotásait Bácskai Múzeumába, majd ki is állította őket 1932-ben, a szabadkai Városháza előcsarnokában. A háború után azonban a múzeum és a gyűjtemény

¹³⁰ „A tizenhárom éves topolyai rajzolótehetség. Hogyan lett a fuvaros fiúból polgárista?” Hírlap, 1923. július 15.

¹³¹ Juhász E., 1985, 25. o.

¹³² Sáfrány L., 1957, 1971, 112. o.

¹³³ Ipacs J., 1973, 16. o.

¹³⁴ Juhász E., 1985, 21. o.

¹³⁵ Gajdos T., 1970, 12-3. o.

már nem sokáig létezett, így Nagyapáti képei sem kerültek az őket megillető helyre.

Az „ügy” mégsem bukott meg teljesen. A háború utáni nemzedék egyik szellemi vezetője, a grafikus és teoretikus **B. Szabó György** (1920–1963), amikor 1952-ben megrendezte a magyar képzőművészek seregszemléjét, ismét felfedezte Nagyapátit, meglátta benne azt, amit Bicskei és a hozzá hasonlóan gondolkodók is láttak 1923-ban. Elsőként nevezte Nagyapátit naiv festőnek – ez a kifejezés időközben nyert létjogosultságot az európai művészet szóhasználatában. Nyilatkozataiban és szövegeiben fölhevítve a háború utáni nyilvánosság figyelmét Nagyapátira, és kiemelt helyre helyezte őt. „A Vajdaságban elhunyt festők közül Nagyapáti Kukac Péter alkotásait emelhetjük ki, aki a francia primitívekre emlékeztető látásmóddal ábrázolja a vajdasági tájat és a vajdasági embert” – írja.¹³⁶ B. Szabó György az elfeledett művészek közé sorolja Nagyapátit Pechán Józseffel, Farkas Bélával és Tóth Józseffel együtt, jó alkalomnak tartva a tárlatot e művészek munkáinak feldolgozására. Egyik nyilatkozatában konkrétan Nagyapáti műveinek gyűjtését és kiállítását ajánlotta.¹³⁷ Nem sokkal később a palicsi tárlat egyik résztvevője és a háború utáni topolyai művésztelep tagja, aki akkor egyben topolyai lakos volt, **Sáfrány Imre** (1928–1980), mintha ezt a tanácsot fogadta volna meg, amikor elindult az elfeledett festők nyomában. 1957-ben két írása jelent meg a *Híd* folyóiratban, az egyik Nagyapáti Kukac Péterrel, a másik Tóth Józseffel foglalkozott, majd 1958-ban egy újabb, amely Farkas Béláról szólt. Nagyapátinak szentelt írásban sok új részletet tárt föl, amelyet aztán a monográfia szerzői is felhasználtak, és azt is elárulta, hogy „a topolyai művésztelepen szándéka szerint hamarosan összeáll egy Nagyapáti-gyűjtemény, amelyből a művésztelep ötvenes évfordulóján kiállítást kívánnak rendezni”.¹³⁸ A kiállításra azoban csak 11 év múlva, 1968-ban került sor, létrehozói pedig az Április 20. Általános Iskola tanárai (Üveges Lenke, Rind Gizella, Kalmár Antal, Mernyák László) és diákjai voltak. A kiállítást ugyan csak három napig lehetett megtekinteni, de első alkalommal került sor Nagyapáti műveinek rendszerezésére, és a sajtóvisszhangja is jelentős volt. Így írhatott **Ács József** (1914–1990), a topolyai születésű festő és teoretikus a *Magyar Szó*

¹³⁶ Művésztalálkozó. Interjú B. Szabó Györggyel. 7 Nap, 1952. július 6., 4. old. Újabb megjelenés: B. Szabó György, 1989, 51. o. Szubjektív beszámoló a palicsi tárlatról. *Magyar Szó*, 1952. július 24., 4. o., augusztus 10., 6. o. Újabb megjelenés: B. Szabó György, 1989, 66. o.

¹³⁷ Képzőművészetünk a mérlegen. *Híd*, 1952, 7-8. szám. 478–84. o. Újabb megjelenés: B. Szabó György, 1989, 77. o.

¹³⁸ Sáfrány Imre, 1957

képzőművészeti kritikusaként végre Nagyapáti Péterről¹³⁹ annyi cikk után, amely közül több a kováčicai naiv művészekről szólt.¹⁴⁰ A naiv művészet ugyan-is egyre népszerűbb lett, és a kováčicai festők gyakran állítottak ki Újvidéken. A háromnapos topolyai kiállítás és Ács írásai után a közönségnek világosabbá vált Nagyapáti jelentősége. Ráadásul Ács József az egyik írásában megállapította, hogy ezt a rövid kiállítást egy nagyobbak kell követnie, amely alapját képezhetné egy Nagyapáti-monográfia megírásának.¹⁴¹ Amit pedig Ács kitalált, az többnyire meg is valósult, hiszen ő sok megmozdulásnak volt a mozgatórugója. Ezúttal is részt vett Nagyapáti következő, 1972-ben megvalósuló kiállításának előkészítésében, amelyhez végre katalógus is készült. Ács József ekkor gyakran írt a festőről a Magyar Szó hasábjain, hangsúlyozva, hogy Nagyapáti a mi első naiv festőnk.¹⁴² A következő lépésre 1973-ban került sor, a topolyai művésztelep húszéves évfordulója alkalmából. Topolya község képviselő-testülete és a Képes Ifjúság hetilap megalapították a Nagyapáti Kukac Péter-díjat, amelyet attól fogva a vajdasági születésű, vagy alkotásaival ide kötődő alkotóknak, képzőművészeti kritikusoknak, művésztelepeknek ítéltek oda. Ács József szerint, aki ennek a díjnak is a fő kezdeményezője volt, Vajdaságban szükség van a képzőművészeti kritika fejlesztésére, mert az szerte túlzottan irodalomcentrikus. Meggyőződése volt, hogy ez a díj hozzájárul majd a képzőművészeti kultúra fejlődéséhez. Jelentősége alapján a Forum Díjhoz hasonlítja, mivel a becsei és a zrenjanini művésztelepek díjait kizárólag a résztvevőknek ítéltek oda.¹⁴³ „A Nagyapáti-díjnak a legfontosabb vonása mégis szimbolikus értékében rejlik, a Nagyapáti által jelképezett művészsors, a közöny és a sorstragédia felszámolását jelenti, a továbbjutás lehetőségét és igényét jelképezi. Szakít a környezet érdektelenségével és a vidéki művész sorsának tragikusságával” – mondta többek között Ács, amikor Moják Arankával megosztva elsőként átvette a díjat.¹⁴⁴ Ettől a pillanattól fogva a nyolcvanas évek végéig Nagyapáti Kukac Péter alakja minden egyes díjátadáskor újra fölélélt.¹⁴⁵ A díj alapításától azonban egy évtizedre volt szükség egy könyv megszületéséig

¹³⁹ Ács J., 1968. április 21.; 1968. május 5.

¹⁴⁰ Lásd Ács írásainak bibliográfiáját Miloš Arsić Ács-monográfiájában, 1986

¹⁴¹ Ács J., 1968. május 5.

¹⁴² Ács J., 1972. május 31.; 1972. július 23

¹⁴³ Ács J., 1973. szeptember 4., 10. o.

¹⁴⁴ Fehér F., 1973. október 21.

¹⁴⁵ A díjat nem ítéltek oda minden évben, a művésztelepen őrzött lista sem teljes. 1973: Ács József és Moják Aranka; 1974: Baranyi Károly és Zlato; 1975: Sáfrány Imre és Karlavaris Bogumil; 1976: Pechán Béla és Baráth Ferenc 1977-79: - ; 1980: Csernik Attila, Torok Sándor és a pacséri Pedagógiai Gyermekművésztelep; 1981: Zsáki István; 1982: Đorđe Jović; 1983: Szajkó István; 1984: Petrik Pál; 1985: Tripolszky Géza és Slavko Matković; 1986: Bela Duranci; 1987: Németh Anna; 1988: - ; 1989: Maurits Ferenc.

– amely szintézise volt a Nagypáti-ról szerzett addigi tudásunknak. A festőt ugyan bevásárolták az 1973-ban a szabadkai Városi Múzeumban megrendezésre kerülő Magyar képzőművészek alkotásai a Vajdaságban 1830–1930 című kiállítás anyagába,¹⁴⁶ és így egy másik úton is legitimitást szerzett, noha ezúttal sem került sor festményeinek megvásárlására a Múzeum gyűjteménye részére. A festő posztumusz sorsát szerencsére továbbra is magukon viselték a topolyaiak: a Nagypáti-ról szóló könyv bevezetőjét a topolyai születésű **Juhász Erzsébet** (1947–1998) írta, a képek válogatását pedig a szintén topolyai származású **Csernik Attila** végezte. A kétnyelvű könyvet, amelyben először jelentek meg színes Nagypáti-reprodukciók 1985-ben adta ki az újvidéki Forum – ahol több képzőművész is dolgozott, így Ács és Csernik is. A könyvben **Fehér Ferenc** (1928–1989) költő 1972-ben írt verse, a *Nagypáti Kukac Péter átváltozása* is megjelent. Fehér Ferenc Nagyfényen született, az általános és a polgári iskolát pedig Topolyán végezte, így nem véletlenül érezte Nagypáti rokon léleknek. Cikkét írt a könyv megjelenésekor, majd az 1985-ös topolyai, retrospektívnek tervezett kiállítás megnyitásakor is. Észrevételezte, hogy Nagypáti-ból hamarosan turistaattrakciót fognak faragni, és fölhívta a közvélemény figyelmét a még mindig feldolgozatlan Bicskei Péter- és Acsádi Ilona-életművekre.¹⁴⁷ Hasonló módon reagált **Tolnai Ottó** író is: „... A régészek, ha értékes leletre bukkannak, és nincs kellő pénzük, ha nincs meg a kellő feltételük a feltáráshoz, szépen visszatemetnek mindent a földbe. Mi megbolygattuk most ezt az anyagot. Félek, ha az opust nem lehetséges egy képtárba, Nagypáti-képtárba átmenteni, kárt fogunk tenni benne. Mert – mondanom sem kell – az anyag megérdemelné egy képtárat. Ha nem, akkor gyűjtsük össze hozzá még tanára, mestere, Bicskei és a másik topolyai, Acsádi képeit – hárman már egészen biztosan megérdemelnék azt a bizonyos képtárat Topolyán.”¹⁴⁸ Ám most is sok időnek kellett elteltie, mire ismét történt valami ezen a téren. Időközben **Bela Duranci** művészettörténész így írt: „A festőt a könyv megjelenése után nem lehetett csak úgy levenni a vajdasági képzőművészeti élet tablójáról.” Ő maga Nagypáti Kukac Péter alakját és művészetét beleszötte a „helyi színekről” és a vajdasági képzőművészeti tér gyökereiről szóló szövegébe,¹⁴⁹ hogy jóval később úgy írjon róla, mint művésszé felnövő falusi gyerkőcről, összehasonlítva Nagypáti Pechán Józseffel és Stipan Kopilovićtyal,¹⁵⁰ vagy megemlítette őt a

¹⁴⁶ Duranci, B., 1973, 26. o., 31. o.

¹⁴⁷ Fehér F., 1985. február 16., 18. o.

¹⁴⁸ Tolnai Ottó 1992, 43. o.

¹⁴⁹ Duranci, B., 1986, 6. o., 1991

¹⁵⁰ Duranci, B., 2002-B, 81-6. o.

kerékpár motívumának vizsgálatakor a vajdasági képzőművészek műveiben.¹⁵¹ A következő nagy megemlékezésre a 2000/2001-es években került sor, amikor *Nagyapáti Kukac Péter mennybemenetele* címmel jugoszláv-magyar-francia koprodukcióban egy film készült a művésről. A film ősbemutatója Szabadkán 2001. január 5-én volt, amit több vetítés követett Vajdaság-szerte. A bemutató előtt a film szerepelt a Kisközösségi Televíziók és Alkotók Harmadik Fesztiválján, Budapesten. Itt elnyerte a Szóts Istvánról elnevezett fődíjat, ami a magyar sajtóban is nagy visszhangra talált.¹⁵² Azoknak a tétovázását, akik látták a filmet, talán az a tény oldhatja föl, hogy a film épp annyira – ha nem jobban – szól a film rendezőjéről és a forgatókönyv írójáról, **Bicskei Zoltánról**,¹⁵³ mint amennyire Nagyapáti Kukac Péterről. A rendező kanizsai lakos, és ez a helység sok mindenben hasonlít Topolyára: távol van a művészeti központoktól, lakói a háború idején, a gazdasági krízis és az általános értékvesztés közepette, a XX. század utolsó évtizedének elértéktelenedésekor és elszigetelődésekor kettőzötten élhették meg a pusztulást, valamint a pusztulás ellenére is tovább élő művészetet. Sáfvány elmélete, hogy „a művészet gyomnövény, amely akkor is nő, ha nem öntözik, ott is, ahol semmi más nincs”, beágyazódott ennek a filmnek a szövegébe. Sajnos, nem abban a közegben filmezték, ahol Nagyapáti mozgott, de ez is alátámasztja azt a véleményt, hogy Nagyapáti a bágyadt vidéki környezetben élő magányos farkasok szimbóluma, egy kreatív alkotó egyedi, poétikus világával. A másként látás képessége, a másféle élettempó és életforma Nagyapáti meg a rendező közös kiindulópontja. A különleges, sík, kissé száraz, kissé szomorkás vajdasági táj is az, amelynek erős vízszintese még a fű égnek meredő függőlegesének is más dimenziókat ad. A film a Vajdaságnak egy másik arcát a fű pozíciójából világítja meg. Láttatni kívánja a nehezen megérthető, lassított tempóban halad a tájon, és embereken – akik egyébként is nyugodtabbak, belenyugvóbbak, visszahúzódobbak, mint másutt. (Ezért, ha Nagyapátira azt mondták annak idején, vajdasági Rousseau, Bicskeire azt is mondhatnánk, amit a díj is jelez, hogy mindenképpen a Szóts István-, Huszárik Zoltán- és Sára Sándor-féle vonulathoz tartozik.) Nem véletlenül nyilatkozta Bicskei Nagyapátiról azt, hogy nem naiv, hanem metafizikus festő.¹⁵⁴ Ez után a film után fölmerült a kérdés: hol lehet megtekinteni eredetiben Nagyapáti Kukac Péter

¹⁵¹ Duranci, B., 2002-C, 5-8. o.

¹⁵² Schaffner E., 2001; L. G., 2002

¹⁵³ Bicskei Zoltán (Kanizsa, 1958), esszéíró, grafikus, kultúrszervező. A képző- és iparművészeti középiskolát 1976-ban fejezte be Budapesten, játéktervező-grafikai szakon, 1976-tól az Újvidéki Televíziónál dolgozott, 1979-88 között az Újvidéki, 1995-től a Kanizsai Jazznapok szervezője. Kanizsán él és dolgozik.

¹⁵⁴ L. G., 2002

alkotásait, hogy minderről magunk is meggyőződhetünk? Tudva azt, hogy képei sehol sincsenek kiállítva, a Múzeum létrehozásakor nem szalaszthattuk el az alkalmat, hogy ezt az állapotot megváltoztassuk. Most, hogy ez megvalósult, már biztos a folytatás is: egy kiállítást tervezünk, amely túllép majd a helyi kiállítótér keretein. Ekkor alkalom nyílik majd arra, hogy részletesebben megvizsgáljuk, bemutassuk és áttétintsük a topolyai talajból kinövő és ott gyökeret eresztő festőhöz kapcsolódó legendákat és a valóságot. Talán ekkor sor kerül majd arra, hogy a naiv festészeti gyűjteménnyel rendelkező múzeumok is fölfigyeljenek Nagypáti Kukac Péter alkotásaira (11–12. kép).

ACSÁDI ILONA (Bácsstopolya, 1887. február 23. – Bácsstopolya, 1981. szeptember 29.). A topolyai helytörténeti képzőművészeti gyűjtemény anyagában harmadikként említett művész egyben a helység első festőnője is. Életkorában és szociális helyzetében közelebb állt Bicskei Péterhez, mint annak tanítványához. Azonban a nők sorsa a XIX. és XX. század fordulóján, valamint a második világháború utáni denacionalizáció egészen más helyzetet teremtett a művésznő számára, mint amire az imént említett tények alapján számíthatnánk. Vagyonos családban született, ami egyben annyit is jelentett, hogy nem csak megismerni volt alkalma a képzőművészeti alkotásokat, hanem alkotóként is megpróbálkozhatott. Édesapja, Acsádi Béla Topolya leggazdagabb és legbefolyásosabb polgárai közé tartozott a századfordulón, így például tagja volt a helyi óvoda intézőbizottságának.¹⁵⁵ Ipacs József adatai alapján Acsádi Ilona nyugdíjas apjával 1906-tól Balatonbogláron élt. Itt ismerkedett meg **Katona Nándorral** (1864–1932), a neves tájképfestővel, akinek iskolájában képezte magát. Több évig voltak mesterei **Glatz Oszkár** (1872–1958) és **Rudnai Gyula** (1878–1957) festőművészek is. 1919-ben, a Tanácsköztársaság ideje alatt Acsádi Ilona hazatért Topolyára, és élete végéig ott élt.¹⁵⁶ Aktív szereplője lett a két háború közötti vajdasági képzőművészeti életnek. **Dr. Jovan Milekić** Bicskei és Nagypáti képei mellett Acsádi Ilona képeiből is vásárolt,¹⁵⁷ és kiállította őket a már említett, 1932-es szabadkai kiállításon. **Geréb Klára** (1897–1944) a kiállításról szóló cikkében azt írja, hogy Acsádi Ilona festményei nagy tehetségről tanúskodnak, és hogy a parkot ábrázoló képei levegősek és színpompásak, míg a *Vasárnapi iskola* c. festménye kiváló figurális érzékét bizonyítja.¹⁵⁸ A kiállítás katalógusa nem közöl adatokat a művészekről, de

¹⁵⁵ Virág G., 1993, 74. o.

¹⁵⁶ Ezeket az adatokat mi is hitelesnek tekintjük, mint annyi korábbi szerző, aki Ipacs József 1973-ban publikált szövegéből vette őket át. 15. o.

¹⁵⁷ Knežević, V. M., 1933, 342. o.

¹⁵⁸ Geréb K., 1932

föltüntetni a kiállított képek árát, így megtudhatjuk, hogy Acsádi egyik tájképét 1700 dinárra taksálja, egy másik kisebb festményét 200-ra, miközben Bicskei (minden valószínűség szerint kisméretű) képei 350-400 dinárba kerültek.¹⁵⁹ A kiállítást követően, október 16-án megalakul a Bácskai Művészek Egyesülete, amely két hét után, október 30-án Vajdasági Képzőművészek Egyesületére változtatta a nevét. Elnöke dr. Jovan Milekić volt, alelnöke Petar Dobrović, főtitkára Marko Horvatchki tanár, titkára Đoka Beljanski újságíró, a zsűri tagjai Dománszky Jenő és Oláh Sándor festők, a választmányi tagok pedig Acsádi Ilona, Bačić Antun, Geréb Klára, Farkas Béla, Vladimir Nikolić, Ivan Radović, Mladen Josić, Leicht Sebestyén és Schöffner Sebasztián.¹⁶⁰ A névsorból látható, hogy ezúttal Bicskei Péter maradt ki az egyesületszervezésből, éppúgy mint Acsádi Ilona az 1923-as egyesületi alapításkor, amelyben Bicskei játszott meghatározó szerepet. Valószínűleg ennek a tagságnak köszönve szerepel Acsádi Ilona az *Ingyenes publikum* c. képével egy kisebb csoport jugoszláviai képzőművésszel együtt a Firenzei nemzetközi kiállításon 1939-ben.¹⁶¹ „A kép deszkakerítésen bekukucskáló, és a mérközést néző gyerekeket ábrázolt. A díj elnyerése után Topolya városa megvásárolta a képet 24000 dinárért” – emlékezik Hagen Márta.¹⁶² A Bácska területén lévő műalkotások 1986-os összeírása alapján a festmény valóban a város tulajdonában volt, pontosabban a művésztelep gyűjteményében,¹⁶³ de mára már nem tudunk a nyomára bukkani, így tehát kiállítani sem lehet.

A második világháború után Acsádi Ilona nyugdíjból élt, amelyhez úgy jutott, a helyiek szerint, hogy Ács József és még egy kollégája tanúskodott festőművészi voltáról.¹⁶⁴ Mindeközben továbbra is zongora- és festőórákat tartott, Topolya monográfiája szerint zeneszerzéssel is foglalkozott, alkotásaiban népi motívumokat használva.¹⁶⁵ „Utoljára 1963-ban állított ki – írja Ipacs József 1973-ban –, ma, életének 86. évében ürge és egészséges.”¹⁶⁶ Ugyanebben az évben két képével (*Anyám arcképe* és *Fejmosás*¹⁶⁷) szerepelt a *Magyar képzőművészek alkotásai a Vajdaságban 1830–1930 c. szabadkai kiállításon*, de

¹⁵⁹ Gajdos T., 1995, 187. o.

¹⁶⁰ Gajdos T., 1995, 187-8. o.

¹⁶¹ Fehér F., 1985

¹⁶² Hagen Mártával (1914. VII. 19.) 2002 júniusában beszéltem Topolyán, a Sport utca 2 alatt. Valaha nagyon népszerű tanár volt, és 25 évig lakott együtt Acsádi Ilonával.

¹⁶³ Grupa autora - Szerzőcsoport, 1986, 13. o.

¹⁶⁴ Hagen Márta emlékei szent.

¹⁶⁵ Virág G., 2001, 160. o.

¹⁶⁶ Ipacs J., 1973

¹⁶⁷ A Fejmosás c. képet, amelyet 1973-ban állítottak ki Szabadkán, ma Hagen Márta őrzi.

képei nem kerültek be a Múzeum gyűjteményébe. 1985-ben, a Nagypáti Kukac Péterről szóló könyv kapcsán **Fehér Ferenc**¹⁶⁸ és **Tolnai Ottó**¹⁶⁹ nem feledkeztek meg a művésznőről, és azt javasolták, hogy képei kerüljenek egy állandó helytörténeti gyűjteménybe. Fehér Ferenc azt is megemlítette, hogy Acsádi Ilona már meghalt, de egész sor művét sorolta fel, amelyeket a vele való beszélgetések során jegyzett föl: *A kőfal* – topolyai motívum, valaha Beke Béla tulajdonában, aki a zsidóüldözés során halt meg; *Fürdőzők*; *Tórérszetek*; *A falu végén*; *Kéveköltők*; *A malom előtt*. Mivel soha nem ment férjhez, Acsádi Ilonát a Fárnek család sírboltjába temették a topolyai Nyugati temetőben, ahol testvére, Fárnek Margit (1878–1951)¹⁷⁰ és édesanyja, Acsádi (született Perlaky) Eleonóra (1856–1924)¹⁷¹ nyugszik. A síremlék a legimpozánsabb és legszebb topolyai síremlékek közé tartozik. Lévén egyben Acsádi Ilona síremléke is, megérdemelne egy műemlékvédjegyet is az illetékes műemlékvédő intézettől (13-a. kép).

A Topolyai Múzeum állandó képzőművészeti kiállításán Acsádi Ilona csak egy képpel szerepel, az is a szocializmus idejéből származik. A festmény kortörténeti dokumentum, a nőoktatás háború utáni egyik mozzanatát mutatja be. Érezni rajta, hogy már gyengült a művész festőiskolában megszerzett technikája, inkább naiv festmény benyomását kelti. Reméljük, hogy idővel lesz mód arra, hogy a múzeum megvásároljon néhány festményt Acsádi Ilona korábbi korszakából is, és hogy egy posztumusz kiállítás anyagának összegyűjtése nyomán lehetővé válik az életmű teljes és szakmai alapokon nyugvó tanulmányozása, annál is inkább, mivel a topolyaiak még jól emlékeznek a művésznőre, és a magukénak érzik őt (13-b. kép).

STIPAN KOPILOVIĆ (Bajmok, 1877. március 24. – Bácsstopolya, 1924. március 13.). Egyike az első impresszionista festőknek ezen a tájon, és a szabadkai és topolyai képzőművészeti élet legmarkánsabb egyénisége a XX. század első két évtizedében – állítja **Bela Duranci** művészettörténész, a sokáig

¹⁶⁸ Fehér F., 1985

¹⁶⁹ Tolnai O., 1992, 43. o.

¹⁷⁰ Dr. Fárnek Dezsőné (született Acsádi) Margit fényképét megtalálhatjuk a Budapesten megjelent Csoór Gáspár szerk. Bácska társadalmi élete c. könyvben. Nevét az 1904-ben fölépült topolyai római katolikus templom egyik üvegfestménye is őrzi, amelyet 1907-ben adományozott a templomnak férjével, Fárnek Dezsővel.

¹⁷¹ Az apa, Acsádi Béla valószínűleg nem Topolyán van eltemetve, hiszen lányai és felesége a Fárnek család (Margit férjének családja) sírboltjában nyugszik. Ezen a síremléken Ilonán kívül feltüntették az összes születési és elhalálozási évet, Acsádi Béla özvegyének neve pedig a következőképpen szerepel: özv. Acsády Béláné szül. Perlaky Eleonóra.

ismeretlen, töredékes opusszal rendelkező művész monográfiusa. Bajmokon született, ahol borbélyként dolgozott, amíg az egyik vendége fel nem fedezte kivételes rajztehetségét, és be nem ajánlotta **Morelli Gusztávnak** (1848–1909), a budapesti iparművészeti iskola tanárának. Így vált 1900-tól Stipan Kopilović az iskola tanulóává a művészi faragás szakon. Az 1902/3-as iskolaévben a müncheni Képzőművészeti Akadémia grafika szakára került át **Peter Hahn** osztályába, de egyúttal **Hollósy Simon** (1857–1918) és **Anton Ažbe** (1862–1905) magániskoláit is látogatta. 1904 nyarát Bajmokon töltötte, ahol oltárképet festett – Rubens *Megfeszített Krisztusának* másolatát – valamint egy freskót. Ekkor a *Bácsország* c. szabadkai lapban megjelent egy cikk *Kopilovity István. A borbélyból lett művész*¹⁷² címmel. A szegényes adatok alapján 1908 tavaszán Párizsban járt, majd Firenzén át Rómába utazott. Beharangozott egy szabadkai kiállítást 1908 őszére, amire végül is nem került sor. Tudjuk, hogy 1908 nyarán megfestett négy képet a bajmoki római katolikus templom utólag hozzáépített részének mennyezetén. Az első világháború kitörésekor, sok más művészhez hasonlóan, a frontra került és megsebesült. A pesti kórház elhagyása után meg-nősült és családot alapított Pesten. Résztvevője volt az 1919-es kommunnek, ezért a fehér terror elől Szabadkára költözött. Baráti segítséggel a társadalom-biztosítás topolyai kirendeltsége vezetőjének nevezték ki, és megkapta az ezzel járó szolgálattelakást.¹⁷³ Hivatalnoki teendői mellett sokat festett és maga köré gyűjtötte a képzőművészeket. Miközben 1922 nyarán a Zichy-parkban **Baranyi Károllyal** (1894–1978) és **Balázs G. Árpáddal** (1887–1981) festett, útjára indította a topolyai művésztelep ötletét. Balázs G. Árpád megjegyezte és leírta azt a festményt, amelyen Kopilović ekkor dolgozott. Sok szép szava volt a festő tehetségéről, expresszív gesztusairól és erőteljes színeiről, folyton csodálkozva azon, hogy „ez a temperamentum egy egyébként békés, nem különösebben magas, meglepően hallgató emberből fakad”. Gyakran hangsúlyozta a köztük meglévő ellentétet: „mi amolyan bohém módon vidámak voltunk, ő pedig a falura tévedt szigorú, világi úr, aki soha nem vett részt a kocsmai ivászatokon; nem mondhatnám különösebben társasági embernek.”¹⁷⁴ Kopilović 1923-ban részt vett Szabadkán a Vajdasági Képzőművészek Egyesületének megalapításában. Az 1923 szeptemberében Szabadkán, az orvoskongresszus alkalmából nyíló tárlatukon is kiállított, majd sorra, az egyesület minden tárlatán, egészen 1924-ben bekövetkezett haláláig (lásd Bicskei életrajzának idevágó részét). „A topolyai

¹⁷² Schöber B., 1904

¹⁷³ Duranci, B., 1990, 42. o.

¹⁷⁴ Duranci, B., 1990, 43-4. o.

Polgári Iskola rajztanáraként halt meg” – jegyzi föl szabadkai kortársa, **Blaško H. Vojnić**.¹⁷⁵ Stipan Kopilovićot a topolyai Keleti temetőben helyezték örök nyugalomra, de ezt ma kevesen tudják. Sírjának helyét és temetésének pontos időpontját a monográfia megírásának idején határozták meg.¹⁷⁶ Műveit 1932-ben posztumusz állította ki **dr. Jovan Milekić**, a Bácskai művészek kiállításán. Ezek a képek a Milekić-gyűjtemény részeként a szabadkai Múzeumba kerültek. Az opusz másik értékes részét képezi a szabadkai **dr. Vinko Perčić** helytörténeti gyűjtemény, melynek két darabja (a *Topolya melletti táj* és a *Két jegenye*)¹⁷⁷ azt bizonyítják, hogy Kopilović már 1909-ben is megfordult Topolyán.

A Topolyai Múzeum állandó kiállításán Kopilović két helyi vonatkozású képe szerepel, amelyek közül az egyik létrejöttének körülményeit a festőről szóló monográfia is lejegyezte.¹⁷⁸ Ez az 1922-ben született festmény, a Zichy-park kis tavának irányából a római katolikus templomot szemlélteti. A kis tó kéksége fölvilan a festmény jobb alsó peremén. A tó már nincs meg, betemették és lebetonozták, a helyén ma tenispálya található. A másik festmény ugyanazon év telén készült. A hófedte Topolyát egy másik perspektívából látattja (14., 15. kép).

ÁCS JÓZSEF (Topolya, 1914. október 14. – Újvidék, 1990. április 3.): festő, pedagógus, képzőművészeti kritikus és krónikus, művésztelep alapító és vezető, a háború utáni vajdasági képzőművészeti élet egyik meghatározó egyénisége. Sokoldalúságát és alkotómunkáját nehéz lenne néhány mondatban leírni, de jó források a róla szóló monográfiák és egyéb szövegek, amelyeket még a művész életében írtak **Miloš Arsić**¹⁷⁹ művészettörténész, **Herceg János** író, **Sziveri János** költő vagy **Sava Stepanov**¹⁸⁰ művészettörténész, **Tolnai Ottó**¹⁸¹ író. De ahogyan az egy ilyen sokoldalú és termékeny művész esetében lenni szokott, aki túléli az újabb és újabb monográfiákat, marad az opuszának és az életének földolgozatlan időszaka. Az egyik ilyen fehér foltot próbálta föltárni a zentai művésztelep ötvenéves évfordulója alkalmából írott tanulmány.¹⁸² Ennek a művésztelepnek a munkájában Ács a haláláig rendszeresen részt vett,

¹⁷⁵ Vojnić Hajduk, B., 1952, 101. o.

¹⁷⁶ Duranci, B., 1990, 69. o.

¹⁷⁷ Duranci, B., 1996, 44-5. o.

¹⁷⁸ Duranci, B., 1990, 44. o.

¹⁷⁹ Arsić, M. 1986. Az újvidéki Kortárs képzőművészeti Galéria Ács József retrospektív kiállításának tudományos alapoossággal elkészített katalógusa, amelynek különlegesen értékes része a művész nagyszámú frásának bibliográfiája.

¹⁸⁰ Herceg János – Sziveri János – Stepanov Sava, 1986

¹⁸¹ Tolnai O. 1992, 74. o.

¹⁸² Ninkov Kovačev, O., 2002-B.

következésként valósítva meg a programművészet ötletét. Ami érdekes, de szinte természetes is – mert mindvégig a vajdasági művészet megteremtésén fáradozott – hogy három város is, Topolya, Zenta és Újvidék egyaránt a magáénak vallja. Hiszen folyamatosan ezen a három helyen dolgozott és élt, onnan merített ihletet is. Mindhárom helyre úgy tért vissza újra és újra, mintha hazaérkezne: Topolyára azért, mert ott született és nőtt föl, 1953-ban pedig elindította a régóta tervezett művésztelepet; Zentára, mert oda nősült, huzamosabb ideig élt is a városban, és itt is létrehozott 1952-ben egy művésztelepet; és végül Újvidékre, mert oda kötődtek a munkahelyei, a műterme, a családi háza és a munkatársai. Ezek a kapcsolatok kiderülnek az Ácsnak ítelt díjakból is: Zenta Város Festészeti Díja és az újvidéki Forum Kiadó Díja (1960), Zenta Város ezüstérme (1966), Újvidék Októberi Díja (1969), a topolyai Nagypáti Kukac Péter-díj (1973).¹⁸³ A három város közül Topolya az egyetlen, amelynek nem volt olyan intézménye, amely gyűjthette és feldolgozhatta volna a város képzőművészeti múltját, és mindazt, ami ehhez a témához kötődik, annál erősebb viszont a topolyaiakban a vágy, hogy Ács Józsefnek végre legyen egy galériája – vagy legalább egy szobája. A mi feladatunk lehet leróni ezeknek a tartozásoknak egy részét, hogy följegyezzük az emlékeket és összegyűjtsük az adatokat, a festményeket és a fényképeket, amelyek Ács Józsefnek a szülővárosához való viszonyáról szólnak. Most egyelőre mindezt madártávlatból tesszük, a Művésztelep működésének kezdetéig. Ha átolvassuk ezen tanulmány nem Ácsról szóló részeit, szükségszerűen sokszor fogunk találkozni a nevével.

Ács József Topolyán született, az első világháború első évében, általános iskoláit is itt végezte. Ahogyan azt a Nagypáti-díj átadásán mondta: „Volt abban valami döntő vagy legalábbis meghatározó, hogy édesapám lakatos volt, s így előbb ismertem meg a cséplőgépet meg a vonatot, mint magát a természetet... A műszaki mozgás dinamikája, a statikus állapotok ellenpólusainak szüntelen keresése, s mindebben az értelmi, logikai összefüggések diadala, végső soron maga a képzőművészeti megfogalmazású ráció – kezdettől ott volt művészi érdeklődésemben.”¹⁸⁴ Rajzórákra a szabadkai gimnáziumban eltöltött

¹⁸³ Díjainak listáját lásd: Arsić, M., 1986, 43. o.

¹⁸⁴ Fehér F., 1973

¹⁸⁵ Andrija Kulundžić (Szabadka, 1897-1967) festő. Budapesten az Iparművészeti Főiskolán szerzett diplomát. 1920-31 között a szabadkai gimnázium rajztanára volt. Részletesebben lásd: Gajdos T., 1977, 1995

évei alatt kezd járni: a gimnázium rajztanárához, **Andrija Kulundžichoz**¹⁸⁵ és **Dragan Beraković-Baja**¹⁸⁶ festőhöz, aki megismerteti az A. Loth párizsi iskolájában elsajátított kubizmust. 1934-ben beiratkozik a belgrádi Művészeti Iskolába, ahol **Beta Vukanović**, **Ljuba Ivanović**, **Ivan Radović** és **Nikola Bešević** diákja lett. Ács számára ez az iskola bizonyos szempontból kiábrándító volt, mivel az akadémiai realizmus szellemében működött, és csak ritkán volt lehetőség a szabadtéri festésre.¹⁸⁷ Később arra kényszerült, saját elmondása szerint, hogy az ott tanultakat elfelejtse, legyőzze.¹⁸⁸ Belgrádban ismét találkozott régi tanárával, Dragan Beraković-Bajával, aki 1933-ig tanított a szabadkai gimnáziumban, majd Belgrádba költözve tagja lett a Život (Élet) csoportnak. Ácsot azonban nem érdeklte ez az agilis csoport, és a szociális művészethez kötődő elmélete, hanem a belgrádi szürrealisták műveit olvasta – ami eléggé távol állt a kor dogmatikus irányzatától, a szocrealizmustól. Miloš Arsić művészettörténész szerint ez alapvetően meghatározta életfilozófiáját, a művészet erkölcsi állásfoglalásának elsődlegességéről, a társadalmi elkötelezettségről, a művészeti tevékenység programszerű és elkötelezett rendszeréről vallott nézeteit.¹⁸⁹ A Művészeti Iskola befejezése után, 1938-ban beiratkozott a belgrádi Képzőművészeti Akadémiára, **Milo Milunović** (1897–1967) osztályába. Ugyanakkor aktív tagja volt a belgrádi, haladó gondolkodású fiatalokat tömörítő Bolyai Farkas Társaságnak, és a Vajdasági Ifjúsági Mozgalomnak (OMPOK). 1938-ban topolyaiként (**Boschán Györggyel** együtt) részt vesz a szabadkai Népkörben megszervezett baloldali kiállításon, ahol megkapta élete első díját, a *Bácsmegyei Napló* különdíját.¹⁹⁰ Előadást is tartott, *A modern képzőművészet* címmel október 10-én,¹⁹¹ amit dr. Emil Stern követett. A háború kitörésekor, 1941-ben Ács hazaköltözött Topolyára, de szeptembertől már rajztanárként dolgozott Újvidéken, majd 1945-ig Zentán. Ezt követve rövid ideig ismét Topolyán dolgozott, az alsó gimnázium igazgatójaként. Ezekben az években is alkotott és részt vett különböző kiállításokon, amelyeket többnyire az egyesület szervezett. Olyan alkotótársakkal együtt, mint pl. **Bicskei Péter**, **Zombori Kiss István**, **Balázs G. Árpád**, **Baranyi Károly**, **Csávosi Sándor**,

¹⁸⁵ Dragan Beraković-Baja, festő, tanár. A belgrádi és a zágrábi Művészeti Iskola tanulója volt, majd Bécsben és Berlinben folytatta tanulmányait. Andre Loth párizsi műtermében is járt, itt ismerkedett meg a kubizmussal. A Život (Élet) csoport tagja és a belgrádi Függetlenek szalonjának egyik alapítója. 1929-33 közötti a szabadkai gimnázium tanára.

¹⁸⁷ Ács J., 1972; Arsić, M., 1996, 8. o.

¹⁸⁸ Kerekes L., 1982, 1276–85. o.

¹⁸⁹ Arsić, M., 1986, 8–9. o.

¹⁹⁰ Arsić, M. 1986, 43. o.

¹⁹¹ A kiállítás katalógusa.

Díoszeghy Balázs, Gyelmis Lukács, Hugyik István, Husvét Lajos, Jakobcsics János, Oláh Sándor, Szervánszki Jenő, Veréb Ilona, Vinkler Lajos Géza és Farkas Béla. A kiállítások: 1941-ben és 1942-ben a Délvidéki Szépművészeti Céh kiállítása Újvidéken, 1942-ben A magyar művészetért képzőművészeti kiállítás Budapesten és a Délvidéki Szépművészeti Céh kiállítása Palicsfürdőn, 1943-ban a Délvidéki Szépművészeti Céh kiállítása Budapesten, majd 1944-ben a Délvidéki Szellemi Találkozó a szegedi Városi Múzeumban.¹⁹² Az egyesület bemutatkozó kiállítása kapcsán 1941 decemberében egy kritika Ácsot a fiatal nemzedék tagjai közé sorolta: „... műveim érződik a francia iskola hatása, foltokból állnak össze, kemény valóságérzékeléssel.”¹⁹³ Ezekről az előadásokról írt az 1932-ben alapított *Kalangya* c. folyóirat is, amely 1941-től 1944-ig Zomborban jelent meg.¹⁹⁴ Az akkori főszerkesztő, **Herceg János** (1909–1995) sajtósági módon emlékezett meg Ácsról sok évvel később: „A háborús Kalangyából lép előm Ács József. Fiatalon, persze, a több mint négy évtized messzeségéből... képzeletemben tovább festette a hazai tájat és embereket, Zentán a maga sajtósági ambíciójával már a Tiszával is, meg Topolyát és népét aratósztrájkok emlékével, kubikusok vonulásával hol Pestre, hol Belgrádba, meg talán már a kontraszt kedvéért is a vasárnapi úrinépet a Zichy-kert körül, napernyők alatt a hölgyek, s néha lóháton, félcilinderben az urak, úgyhogy Vidákovich Istvánnak, a felháborodás vádjával elcsapott bankigazgatónak is igaza lehetett ott Topolyán: »Csak a művészetért, a lovakért meg a nőkért érdemes élni!«¹⁹⁵ A költői látásmód meglepően emlékeztet Farkas Béla háromrészes festményének már említett részletére (!), ami vitathatatlanul szól az azonos forrásról, a hely szellemiségéről, amely az időrétegeken át sugárzott. Ács József abban a környezetben nőtt föl, amelyet az idők során maga is építgetett, hiszen 1952-ben megalapította a Zentai Művésztelepet, a következő évben pedig már a Topolyai Művésztelep létrehozásában vett részt, hogy mindkettőt buzgón látogassa és szellemével gazdagítsa élete végéig. Mindkét művésztelep a mai napig működik, és meghatározó tényezője a két településnek (16-18. kép).

BOSCHÁN GYÖRGY (Szabadka, 1918. október 17. – Belgrád, 1984. szeptember 23.): festő, a belgrádi Képzőművészeti Akadémia tanára. Szabadkán született, amelyhez ifjúkora óta szorosan kötődött. A művészettörténeti

¹⁹² Ezek a kiállítások a csoportos kiállításoknál vannak feltüntetve. Arsic, M., 1986, 45. o.

¹⁹³ Sz. E., 1941, 16. o.

¹⁹⁴ Gerold L., 2001, 143–4. o.

¹⁹⁵ Herceg J., 1985, 1679. o.

¹⁹⁶ Čelebonović, A., 1986; Baranyi Anna írása a szabadkai Városi Múzeumban megrendezett retrospektív kiállítás katalógusában, szabadkai Városi Múzeum, 1987

könyvek, amelyek sok mindent följegyeztek életéről,¹⁹⁶ arról nem tesznek említést, hogy az első pillanattól kezdve kötődött Topolyához is. Boschán György ugyanis anyai ágon Milkó Izidor, a szabadkai író és bibliofil unokája, apai ágon pedig a topolyai Boschán család sarja volt.¹⁹⁷ Ez magyarázza azt a tényt, hogy 1938-ban a szabadkai Népkörben a Magyar olvasókör és a Híd folyóirat körül tömörülő baloldali fiatalok rendezésében sorra kerülő, a *Jugoszláviai fiatal magyar képzőművészek* c. kiállításon Boschán György, akár csak Ács József (1914–1990), topolyaiként szerepelt.¹⁹⁸ Valószínű hát, hogy több évig élt Topolyán. Ezt támasztja alá **Aleksa Čelebonović** is, a Boschán-monográfia írója. E szerint, miközben a szabadkai gimnázium tanulója volt, a Boschán család Topolyán lakott.¹⁹⁹ A 38-as kiállításon Boschán, Ácshoz és Hangyához hasonlóan, már egyetemi hallgatóként vett részt, mert érettségi után, 1936-ban Belgrádba ment, **Beta Vukanović** (1872–1972) művészi iskolájába. Ez előtt, a harmincas évek közepén a Híd számára készített illusztrációkat, és a *Grimasz* számára karikatúrákat – pl. Gál László Pistikéről szóló népszerű írásainak címrészeit is.²⁰⁰ Belgrádba érkezve az iskola mellett a Kolarac Népegyetem esti tagozatára járt, **Petar Dobrović** (1890–1942) rajzóráira. 1937-ben beiratkozott a Képzőművészeti Akadémiára, ahol **Jerolim Miše** (1890–1970) volt a tanára. A 38-as szabadkai kiállítás katalógusában olvashatjuk, hogy Boschán György négy olajfestményt és öt tusrajzot állított ki, de ajánlatos elolvasni a katalógus bevezetőjét is: „... Hangya Bandi szókimondó, nyíltan szociális alkotásaitól Boschán György újszerű témáiig hosszú az út és sok a változat. Boschán kiállításra került tűzifa és papírhulladék kompozíciói merő szakítást jelentenek a múlttal. Ezek a laikus szemében talán furcsának és értelmetlennek tűnő kompozíciók útmutató jelentőségük úgy az egyes emberre, mint a társadalomra nézve. Boschán, aki a legjelentéktelenebb szükségleti tárgyakat, a lehető legszínvélenebb témákat fogja össze egy-egy művészi kompozícióba, arra akar figyelmeztetni bennünket, hogy szakítsunk az üres tradíciókkal és ne keressünk nagy álmokat, hanem forduljunk az élet igaz és nagyszerű realitásai felé. Társadalomszemléleti nézőpontból ezeket az alkotásokat úgy fogjuk fel, mint egy-egy utalást arra, hogy a legjelentéktelenebb egyedekre, a legalsóbb osztályokra fordítsuk tekintetünket.”²⁰¹ Csapó Sándor sorai a Kassák-féle moderniz-

¹⁹⁷ Erre az adatra Gyermán Tibor hívta föl a figyelmet *Az állandó kiállításra várva...* című kiállítás alkalmával. Ezúton mondok neki köszönetet.

¹⁹⁸ A kiállítás katalógusa.

¹⁹⁹ Čelebonović, A., 1986, 7. o.

²⁰⁰ Humorlexikon, 2001, 46. o.

²⁰¹ Csapó S., 1938

mussal csengenek egybe, azzal az aktivizmussal, amelyet ebben az időszakban Petar Dobrović is művelt. (Dobrović pécsi születésű volt, a pesti akadémiára járt, de a kecskeméti művésztelep avangárd szelleme sem állt tőle távol, „tagja, majd kiemelkedő alakja lett az aktivista irányzatnak, amelyet Kassák Lajos vezetett” – írja róla Várkonyi György.²⁰² Gyalogos ezredének lázadásában való részvétele miatt 1918-ban a Délvidékre költözött, pontosabban Újvidékre, majd Belgrádba. Tanítványaira nagy hatással volt. Hangya András például az ő óráit és munkamódszerét véve alapul, figurális tanfolyamot indít Szabadkán, amely megalapozta a háború utáni lokális képzőművészetet. Dobrović minden bizonnyal Boschán Györgyre is nagy hatást gyakorolt.

Boschán egyetemi éveit a második világháború szakította félbe, amit ő a zsidóüldözés áldozataként él meg. Egy ideig Vajdaságban bujkált, majd az egész családja Pestre költözött, ahol valamivel jobbak voltak a körülmények, de 1943 elején mégis kényszermunkára vitték.²⁰³ Ez maradandó nyomokat hagy a fiatal ember szellemi és testi épségén. Addig készült alkotásainak nyoma vész. Tanulmányait a belgrádi Képzőművészeti Akadémián folytatta, **Dorđe Andrejević Kun** (1904–1964), majd később **Petar Lubarda** (1907–1974) osztályában. A diploma megszerzése után 1947–48-ban speciális kollégiumokra jár **Ljuba Babićhoz** (1890–1974) Zágrábban, és **Marko Čelebonovićhez** (1902–1986) Belgrádban. Ez után az alapos felkészülés után hamarosan a vezető jugoszláv festők köréhez zárkózott fel, de tanárként is jelentős volt: először a városi rajz- és szobrásztanfolyamokat vezette, majd az Akadémián dolgozott.²⁰⁴ Ács József meghívására 1952-ben Zentán részt vett a Művésztelep munkájában, két évre rá pedig a topolyai is szerepelt. Azóta a topolyaiak a Művésztelep résztvevőjeként tartják számon Boschán Györgyöt. A róla szóló monográfia nem említi 1938-as szabadkai kiállítását (a felsorolást 1947-tel kezdi), és mint azt már említettük, topolyai kapcsolatát sem részletezi. Az újonnan létrejött Topolyai Múzeum képzőművészeti gyűjteményét szemlélve a topolyaiak csodálkozva kérdezték, honnan került Boschán a helytörténeti gyűjteménybe. Elfelejtették már, hogy Boschán topolyai származású, és hogy ezt a kisvárost jól ismerte, még mielőtt a Művésztelepre meghívást kapott volna. Minket a Topolyai Múzeum létrejöttékor az a Boschán opuszához tartozó huszonhat értékes festmény-adomány is kötelezett, amelyet a művész özvegye, **Nada Bošan** ajándékozott a szabadkai Városi Múzeumnak. Ebből jelenleg a szimbolikus

²⁰² Várkonyi Gy., 1990, 15. o.

²⁰³ Čelebonović, A., 1986, 9. o.

²⁰⁴ Čelebonović, A., 1986, 12. o.

Városalapítók (1972) címűt mutatjuk be. 1954-ben először vett részt a Topolyai Művésztelep munkájában, és Ana Bešlićtyel közösen megrendezett kiállítással szeptember 19-én megnyitotta Szabadka első, erre a célra kialakított kiállítótermét²⁰⁵ (19. kép).

ZOMBORI KISS ISTVÁN (Zombor, 1902. szeptember 1. – 1953.): figyelemreméltó tehetséggel rendelkező festő, akinek élete és tevékenysége szinte teljességgel ismeretlen vidékünkön. Itt-ott találni csak egy-egy képet vagy adatot: a zombori topográfia egy 1942-ből származó portréját tartja számon,²⁰⁶ a szabadkai pravoszláv hitközség Szent Mennymenettel-templomának kép-gyűjteménye őriz egy Zombori Kiss Stevan által 1939-ben festett Jovan Manojlović-portrét,²⁰⁷ a szabadkai Városi Múzeum gyűjteményében két további portréja szerepel.²⁰⁸ A terepen dolgozva viszont ráakadtunk néhány idősebb topolyai polgárra, akik még emlékeztek rá. Mivel munkái eljutottak nagyobb budapesti gyűjteményekbe is, az 1966-os Magyar művészeti lexikon így ír róla: „Kiss István (Zombor, 1902. szept. 1. – Zürich, 1953.). Rendszeres művészeti tanulmányokat nem folytatott, ismereteit önképzés útján szerezte. Elsősorban az emlékérem és a plakettművészet terén működött. Alkotásai a Nemzeti Galéria és a Nemzeti Múzeum gyűjteményében találhatók.”²⁰⁹ Nálunk, a szabadkai Városi Múzeum jegyzi őt a *Magyar képzőművészek alkotásai Vajdaságban 1830-1930-ig* című tárlat alkotói között. A múzeum képzőművészeti gyűjteményének írott anyagában található levelezés egy zágrábi illetőségű dr. Kiss Basta Klarával, a művész unokahúgával, aki a múzeumnak ajándékozta nagybátyja két festményét, és leírta róla az emlékeit. Mivel az ő levele tartalmazza a művészről eddig fellelt legteljesebb életrajzot, teljes egészében közöljük – fenntartással kezelve a benne szereplő évszámokat (különösen szembetűnő a születési és a halálozási évszámokban megmutatkozó különbség az emlékező unokahúg által közölt és a lexikonban szereplő adatok között).

„Kiss István Zomborban született, vagyonos szülők hatodik gyermekeként. Apja Kiss Sándor, anyja a nemesmiliticsi nemes Vidákovics Mária. 1905-ben született (de ebben nem vagyok teljesen biztos, le kell ellenőriznem a

²⁰⁵ Duranci, B., 1996, 52. o.

²⁰⁶ Vasić, P., 1984, 220

²⁰⁷ Jovan Manojlović portréja, 77 x 57 cm, olaj-vászon, szignó lent balra: Zombori Kis Stevan 1939. Leltári száma 5/49.

²⁰⁸ A szabadkai Városi Múzeum gyűjteményében két, általa készített portré szerepel, egy önarckép, amelyet e tanulmánnyal együtt mutatunk be a topolyai kiállításon és egy női portré, 50 x 40 cm, olaj-vászon.

²⁰⁹ Művészeti lexikon, 1966, 643. o.

zombori anyakönyvben), és amikor a szülei az utolsó gyermek születése után néhány évvel elváltak, István a két bátyjával Zomborban maradt az apjánál, a három nővére pedig az anyjukhoz került Nemesmiliticsre. Ez valószínűleg nagy hatással volt a fiatal fiúra, aki nagy akaraterevel és tenniakarással, de nyughatatlan lélekkel rendelkezett. Az édesapja szerette volna otthon tartani, de ő iskolái befejezése után, az első világháború végén Budapestre utazik, ahol tanulni kezd, először szobrászattal, majd festéssel foglalkozik. Így már első bácskai látogatása alkalmával, 1926-ban Zentán gipszplaketteket készít. A régi Jugoszlávia idejében többször járt Zomborban portréfestőként, ahol barátok, ismerősök, rokonok arcképeit festette meg, teljesen ennek szentelve magát. A festményei kifejezőek voltak, modellhűek, harmonikus színválasztás és főleg természetes alak jellemezte őket. A második világháború alatt ismét Bácskába érkezik, 1941–45-ig Szabadkán és Topolyán él és dolgozik. 1945-ben Abbáziába költözik, ahol egy termékeny időszak következik: állandó képiállítást meg lehetett tekinteni a Kvarneri-öbölben lévő műtermében. Főként az Abbáziába látogató külföldieket festette le, így képei Európa legkülönbözőbb országaiba is eljutottak. 1948-ban végleg elhagyja Jugoszláviát és Zürichben telepszik le. Portréfestőként szerez nevet magának, luzerni és freiburgi önálló kiállításai után kiváló kritikákat kapott. Ebben az időszakban, azaz 1952-ben találkoztam utoljára Zürichben nagybátyámmal, Kiss Istvánnal (ekkor készítette rólam azt a második portrét, amelyet egyszer valószínűleg szintén a szabadkai múzeumnak ajándékozok majd). 1953-ban Amerikába utazik, és Rióban telepszik le. Ettől fogva még néhány évig kaptam a híreket, mígnem egyszer nem hivatalos értesítést kaptam arról, hogy szerencsétlenül járt. Érdeklődésem ellenére ezt soha nem erősítették meg hivatalosan. Kétszer nősült, házassága mindkét alkalommal rövid ideig tartott, gyermeke nem született. Sokat és fáradhatatlanul festett, arcképeit szerette, és igyekezett tökéletesíteni őket. A festészet töltötte ki egész életét. A Nagybátyámra emlékezve, Kiss Basta Klara"

Ezt a levelet Zágrábban postázták 1973-ban. Egy másik, rövidebb levélből származó idézettel egészíteném még ki: „... a nagybátyám több képét úgy írta alá, hogy Zombori Kiss István, mivel a Kiss név igen népszerű és sokan viselik. Művészneve tehát nevének kibővített alakja volt, és így ismerték külföldön is...”

A topolyaiak elmondása szerint Zombori Kiss István a XX. század negyvenes éveinek elején élt Topolyán. Felesége egy tüneményes szépségű topolyai nő volt, akitől azonban hamarosan elvált. Sok portrérendelése volt.²¹⁰ Másrészt azt is tudni, hogy 1941-ben részt vett a Szépművéses Céh újvidéki kiállításán Ács Józseffel, Bicskei Péterrel és több más művésszel együtt. Egy 1941

²¹⁰ Siska Ilona és Gizella topolyai lakosok elmondása szerint.

decemberéből származó kritika szerint a kiállított portréi kifejezőek, az önarcképe kiváló karakterábrázoló tehetségről árulkodik, az alak félprofilja a puha fényeffektusok törvényének pontos ismeretét tükrözi.²¹¹ Képei a nagyszámú kiállítási tárgy közé voltak szorosan bezsúfolva, ahogyan az egy másik írás mellé kerülő képen jól látszik (20-a. kép).²¹² Mi most ezt az 1940-ben festett önarcképet állítottuk ki, amelyet a hetvenes években unokahúga, dr. Kis B. Klara ajándékozott a Múzeumnak. A festmény először jelenik meg nyilvános kiállításon a Múzeum tulajdonaként, erre az alkalomra restauráltattuk is. A mű meggyőzhet minden érdeklődőt, hogy ügyes és büszke alkotóról van szó. Talán ez a topolyai kiállítás jó alkalom lesz arra, hogy ismét fölfedezzünk egy művészt, aki ezen a tájon élt és alkotott, de egyetlen helységhez se kötődött huzamosabb ideig (20-b. kép).

STRAUB JÓZSEF (Veprőd, 1928 – Bácsstopolya, 1987): festő, pedagógus. A polgári iskolát Eszéken járta, a gimnáziumot Zomborban végezte, ahol nagy hatással volt rá rajztanára, **Cseh László**. A háború után postai alkalmazottként dolgozott. 1949-ben szerzett diplomát a szabadkai Tanítóképzőben, ahol a képzőművészeti ismereteket **Anika Gyula** oktatta. 1947-ben készült az első olajfestménye. Együtt festett és dolgozott **Petrik Pál** szabadkai festővel a Šamac–Sarajevo között önkéntes munkával épülő ifjúsági vasútvonalon. Karikaturákat és portrékat rajzolt. Kinevezik tanárnak Kishegyesre, majd iskolagazgatónak Bajsára. 1957-ben Topolyára költözött, itt megismerkedik hivatali fölöttesével, **Dévecs Imrével**, a nagy Művészetpártolóval, aki sokban hatott rá. 1972-től, akkor is alkalmanként, vett részt a művésztelep munkájában. 1957–1960-ig a topolyai járásban a képzőművészeti nevelés tanfelügyelője volt. 1958-ban tagja lett a vajdasági képzőművészeti tanárok egyesületének. 1960-ban összegyűjtötte a topolyai amatőr festőket, és új életre keltette a tevékenységet. Ezután három évig a Kulturális-propaganda Központ műszaki igazgatója, 1968-tól pedig a topolyai Munkásegyletem propaganda- és reklámrészlegének programszervezője és -kivitelezője. Több közös és egyéni kiállítása volt Topolyán és a környező helységekben, de Nišbe és Újvidékre is eljutott. 1972-ben önálló kiállítása volt Topolyán, ennek katalógusa tartalmazza a legtöbb életrajzi adatát, innen származnak az itt közölt adatok is.²¹³ 1969-ben megkapta Topolya Októberi Díját. A Topola Univerzal vállalat udvarában egy mellszobrot állított

²¹¹ Sz. E., 1941, 16. o.

²¹² Bisztray Gy., 1942, 9. o.

²¹³ Straub József negyedévszázados alkotómunkája. A kiállításra a topolyai színház előterében került sor. 1972. április 2-ától 10-éig.

tak Straub Józsefnek. Megalkotója Dušan Rajšić szobrász, szobrot a smederevói **Zoran Kuzmanović** öntötte, a talapzatát pedig **Vörös Károly** topolyai kőfaragó készítette (21. kép).²¹⁴

13-b.

²¹⁴ Cservenák P. – Nagy T., 2002, 68. o.

Summary

A short review about fine arts and artists in Backa Topola is focusing on the painters exhibited in the local art gallery of the Museum in Backa Topola (Bicskei Peter, Nagyapati Kukac Peter, Acsadi Ilona, Stipan Kopilovic, Djordje Bosan, Acs Jozsef, Kis Zombori Istvan, Straub Jozsef)

The first part of the survey gives a short history of fine arts in Backa Topola (architecture, painting and sculpturing) – from the time when the first church was built in 1761. until the establishment of the first fine arts colony in 1953. These periods are connected with sacred objects and themes, as well as with the noble family Kray with their castle (1805) surrounded by an exceptional English park. The population in the settlement has slowly changed, so in 1840. a first synagogue was built. From 1883. the railway has connected Topola with other cultural centres and induced its economic and cultural development. In 1888. the church was restored and the apprentice school found where pupils got some drawing lessons too. Mihaly Molnar and Daniel Hajnal were the first teachers of art while the first native lecturer was Peter Bicskei, an educated painter born in Topola. He gave lessons in the local public school and together with Mihaly Molnar organized the first exhibition in 1908.

The growth of the settlement caused the development of citizen life-style with theatrical performances, film projections and public monuments. From 1904 to 1906 a new neogothic Catholic Church was built. The architect was Ferenc Reichl. In this church the paintings of the famous painter are preserved Miklos Barabas (1855) as well as the gravestone of the Kray family.

After the World War I the first woman-painter Ilona Acsadi returned to her native Topola and the first impressionist from this region, Stipan Kopilovic settled in the town. The talent of the first native-painter, Nagyapati Kukac Peter was discovered in 1923. Some well-known painters like Balazs G. Arpad, Baranyi Karoly, Farkas Bela, Csincsak Elemer, Muller Bela also lived or painted in the town. In their native Backa Topola started careers painters like Acs Jozsef and Djordje Bosan. The beginning of representation of fine arts after the World War II was connected with Acs Jozsef and Devics Imre who even succeeded in organizing the fine arts colony in 1953. It has brought changes and enriched the fine arts scene in Backa Topola.

In the second part of the survey we can find the detailed review about the painters exhibited in the gallery of the museum in Backa Topola.

BIBLIOGRAFIJA / IRODALOM

ÁCS JÓZSEF

- 1968 Nagyapáti Kukac Péter háromnapos tárlata. In: Magyar Szó, IV. 21.
 1968 Egy naiv festő. In: Magyar Szó, V. 5.
 1972 Nagyapáti Kukac Péter. In: Magyar Szó, V. 31.
 1972 Umetnička avantura se nastavlja. In: Stražilovo, Novi Sad, br. 19, maj
 1972 Nagyapáti Kukac Péter az első naiv festőnk. In: Magyar Szó, VI. 23.
 1973 Nagyapáti Kukac Péter Képzőművészeti Díj. In: Magyar Szó, IX. 4., 10.

ARSIĆ, MILOŠ

- 1986 Jožef Ač. Slike, crteži, grafike (1938-1986). Galerija savremene likovne umetnosti, Novi Sad

Bács Topolya és Vidéke, 1940

Bácska Topola és Vidéke, 1924

Bács megyei Napló, Szabadka, 1909

B. [Becskereki] SZABÓ GYÖRGY

- 1952 Festők, szobrászok. In: Magyar Ünnepi Játékok, Palics. Testvériség-egység Könyvkiadónál, Noviszád, 165-188.
 1988 Tér és idő. Forum, Novi Sad
 1989 Éjszakák és hajnalok. Forum, Novi Sad

BISZTRAI GYULA

- 1942 A Délvidéki Szépművészeti Céh bemutatkozó kiállítása. In: Kalangya, X. évf. 102. szám, 9.

BOROVSKY SAMU

- 1909 Bács-Bodrog vármegye, I. Budapest, 169-171.

CSAPÓ SÁNDOR

- 1938 Fiatal alkotók kiállítása a Népkörben. Szemle

ČELEBONVIĆ, ALEKSA

- 1986 Requiem za Đorđa Bošana (1918-1984). ULUS - Umetnički paviljon „Cvijeta Zuzorić” - Forum, Novi Sad - Gradski muzej / Városi Múzeum, Subotica

CSERVENÁK PÁL – NAGY TIBOR

- 2002 A topolyai szobrok és emléktáblák. Topolyai füzetek 2.

CSOÓR GÁSPÁR szerk.

é. n. [c. 1909] Bácska társadalmi élete – Ezer arcképpel. A József Kir.
Herceg Szanatóriumi Egyesület, Budapest

CSUKA ZOLTÁN – BALÁZS G. ÁRPÁD

1927 Vojvodanska galerija - Vajdasági Galéria. Minerva, Subotica

CSUKA ZOLTÁN

1944 Séta a topolyai Népkertben. In: Kalangya, XIII. évf, 1. szám,
január 15., 37-40.

DÉVICS IMRE

1962 A Bácsstopolyai Művésztelep. Forum, Novi Sad

1962 Umetnička kolonija u Bačkoj Topoli. Forum, Novi Sad

DURANCI, BELA

1973 Likovno stvaralaštvo Mađara u Vojvodini 1830-1930. Magyar
Képzőművészek Alkotásai Vajdaságban. Gradski muzej /
Városi Múzeum, Subotica - Szabadka

1983 A vajdasági építészeti szecesszió. Forum, Újvidék

1986 Ukorenjenost, couleur locale. In: Bela Duranci: Duga nad
akademijom. Biblioteka „Ka umetnosti”, Savremena galerija
centra za kulturu „Olga Petrov”, Pančevo

1989 Umetničke kolonije. NIO „Subotičke novine” - Edicija Studije,
Subotica

1990 Slikar Stipan Kopilović (1877-1924). NIO „Subotičke novine”
- Edicija Studije, Subotica

1991 Farkas Béla. Forum, Novi Sad

1996 Donacija dr Vinka Perčića, Umjetnine zavičajne zbirke / Dr.
Vinko Perčić Adományának Honi Műgyűjteménye. Katalog -
Katalógus. Subotica - Szabadka

2001 Magyar művészek a Jugoszláv kultúrközegben. In: Külön világ-
ban és külön időben. Magyar Képzőművészek és iparművészek
Társasága, Budapest, 36-44.

2002-A. Jožef Pehan - Pechán József (1875-1922). Katalog. Vrbas -
Verbász

2002-B. Tri dečaka siromaha. Rađanje i odrastanje seoske dece. In: Bela
Duranci: Vojvodina - bogatstvo različitosti. PČESA, Novi Sad,
81-86.

2002-C. Bicikl - sopstvenom snagom u nedogledu imaginacije. In:
Rukovet, XLVIII, br. 5-8, Subotica, 16-18.

FEHÉR FERENC

1973 Fejletlen látáskultúra. Ács József a Nagypáti Képzőművészeti
Díj nyertese. In: Magyar Szó, X. 21.

1985 A vándorfestő megvalósuló látomásai. In: Magyar Szó, február

16, 18.

GAJDOS TIBOR

1970 A csillagos homlokú. Életjel miniatűrök 9., Szabadka

1995 Szabadka Képzőművészete. Életjel, Szabadka

GERÉB KLÁRA

1932 Bácskai festők és szobrászok kiállítása. In: Napló, október 14, 11.

GEROLD LÁSZLÓ

2001 Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918-2000). Forum Könyvkiadó, Újvidék

Grupa autora

1986 Popis slikarskih i vajarskih dela u društvenom posedu i privatnoj svojini na području Bačke. Društvo muzejskih radnika Vojvodine - Sekcija istoričara umetnosti, Novi Sad

GULYÁS GIZELLA

2001 A vajdasági magyar művészek kapcsolatteremtésének lehetőségei és korlátai 1918 után. A Vajdasági Képzőművészek Egyesületének története. In: Külön világban és külön időben. Magyar Képzőművészek és iparművészek Társasága, Budapest, 73-82.

ĐERE, KORNEL - TOMIĆ, PAVLE - IPAČ, JOŽEF

1985 Opština Bačka Topola. Novi Sad

GYETVAI PÉTER

1992 A Tiszai Korona-kerület telepítéstörténete. I. Kalocsa

HARKAI IMRE

1991 Topolya építészete (1750-1941). Forum, Újvidék

1992 Graditeljstvo Bačke Topole (1750-1941). Rubicon, Temerin

2001 Település- és építészettörténet. In: Topolya Monográfiája (1750-1945). Dániel Print, Újvidék, 121-144.

2001 Istorija naselja i arhitekture. In: Monografija Bačke Topole (1750-1945). Daniel Print, Novi Sad, 119-142.

HERCEG JÁNOS

1942 Bicskey Péter. (In memoriam). In: Kalangya, 7-8., 382.

1985 A Magyar Szó festőművésze. In: Híd. 40 éves a Magyar Szó, 1679.

HERCEG JÁNOS - SZIVERI JÁNOS - SAVA STEPANOV

1986 Ács József. Forum Könyvkiadó, Újvidék

Hírlap, Subotica, 1923, 1924, 1925

Humorlexikon

2001. Szerk. Kaposy Miklós. Tarsoly Kiadó, Budapest

IPACS JÓZSEF

- 1973 Üzenet a Betyár-völgyből / Poruka iz Doline bečara. In: A Topolyai Művésztelep húsz esztendeje / Dvadeset godina umetničke kolonije u Bačkoj Topoli. Forum, Novi Sad, 6-40.

JUHÁSZ ERZSÉBET

- 1985 Hűség a porhoz / Odanost prašini. In: Nagypáti Kukac Péter (1908-1944). Forum Könyvkiadó, Újvidék

KALAPIS ZOLTÁN

- 2002 Életrajzi kalauz. In: Családi Kör, február 14., 23.

KEREKES LÁSZLÓ

- 1982 Hiányzik egy fix pont. Beszélgetés Ács József festőművésszel. In: Híd, XLI., 11., 1276-1285. Újvidék

KISS LAJOS

- 1943 Kiszakított lapok Topolya történelméből. A szerző kiadásában, nyomtatott Hajtman István könyvnyomdájában. Topolya

KNEŽEVIĆ, V. MILIVOJE

- 1933 Bački muzej dr J. Milekića. In: Književni sever, Subotica, 342

KOCSIS ANTAL - NAGY TIBOR

- 1994 Isten dicsőségére emeltette... Topolya mezőváros területén található keresztek. Agapé, Újvidék

KOVÁCS ÁKOS - KÁLLAI TIBOR

- 1997 Magyar festők és grafikusok életrajzi lexikona, I-II. Nyíregyháza

L. G.

- 2002 A hét arca. A rajzoló filmrendező: Bicskei Zoltán. In: A Magyar Nemzet és Szabad Föld Televízió- és rádióműsor melléklete, június. Budapest

MAGYAR LÁSZLÓ

- 1994 Telcs Ede két levele. In: Magyar László, Életek, iratok - iratok, életek. Forum, Újvidék, 128-132.

MARTINOVIĆ - CVIJIN, KAĆA

- 1985 Subotički opus Ferenc J. Rajhla. Rukovet, Subotica

MESTER ÉVA

- 2000 Üvegfestő műhelyek kialakulása Budapesten a századforduló idején. In: Városok és műhelyek a századfordulón - Konferencia a kiegyezés utáni magyar építészetéről (1867-1914). Építéstudományi Egyetem, Ernst Múzeum. Budapest, október 19-20.

MILANOVIĆ - JOVIĆ, OLIVERA

- 1989 Iz arhitecture, slikarstva i primenjene umetnosti Bačke.

Topografski popis spomenika kulture u Bačkoj. Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture, Novi Sad. Művészeti lexikon 1965–1968. Szerk. Zádor Anna, Genthon István. Akadémiai Kiadó, Budapest

NINKOV KOVAČEV, OLGA

- 2001 Slike sakralne, mitološke i alegorijske tematike iz zbirke likovnog fonda Gradskog muzeja / A szabadkai Városi Múzeum Képzőművészeti Gyűjteményének szakrális, mitológiai és allegorikus témájú művei. In: Museion 1. Subotica - Szabadka, 231-250.
- 2002-A. Akár egy szép nő. Az új művészet megjelenése Szabadkán / Secesija, kao lepa žena. Pojava nove umetnosti u Subotici. In: Secesija u Subotici / A szecesszió Szabadkán. Književna zajednica Subotica - Iróközösség Szabadka & Kijarat Kiadó, Budapest, 10-23.
- 2002-B. A Zentai Művésztelep program-tevékenységének genézise / Geneza Programskog stvaralaštva Umetničke kolinije Senta. In: Ötvenéves a Zentai Művésztelep - 50-godišnjica Umetničke kolonije u Senti. Thurzó Lajos Közművelődési Központ - Kulturno-obrazovni centar „Thurzó Lajos”, Senta - Zenta.

RAJČEVIĆ, UGLJEŠA

- 2001 Zatirano i zatrto. Prometej, Novi Sad
- Saur - Allgemeines Künstler - Lexikon
- 2001 Band 30. K. G. Saur, München - Leipzig

SÁFRÁNY IMRE

- 1957 Nagypáti Kukac nyomában. In: Híd, 935-938.
- 1971 Kukacovím tragom. In: Imre Šafran, Na tragu. Osvit, Subotica, 75-80.

Szabadka és Vidéke, Szabadka 1902

SCHAFER ERZSÉBET

- 2001 Amiről beszélnek. A festő mennybemenetele - Délvidéki pillanatképek, mozi után. In: Nők Lapja (Budapest), 52. évf, 1. szám, január 3., 34. 35.

ŠELMIĆ, LEPOSAVA - MILOŠEVIĆ, EMICA - ŽIVANOV, DRAGOJLA - VRBAŠKI, MILENA

- 2001 Azbučnik autora i registar radova. In: Galerija Matice srpske. Galerija Matice srpske, Novi Sad, 149-271.

SCHÓBER BÉLA

- 1904 Kopilovity István. Borbélyból lett művész. In: Bácsország, Szabadka, október 9., 12.

SCHULHOFF JÓZSEF

- 1936 Magyar tehetségek csarnoka - Fiatal képzőművészek első kiállítása a noviszádi református körben. In: Napló, április 13, 3.

Straub József negyedévszázados alkotómunkája - katalógus / Četvrti veka likovnog stvaralaštva Jožefa Štrauba - katalog

- 1972 Dom kulture. Bačka Topola, 10. IV SZ. E.
1941 A Délvidéki Szépművészeti Céh bemutatkozó kiállítása. In: Délvidéki Magyarság, december 27., 16.

Új Hírek, Sombor, 1930

TOLNAI OTTÓ

- 1992 A meztelen bohóc. Fórum, Újvidék

VASIĆ, PAVLE

- 1984 Umetnička topografija Sombora. Matica srpska, Novi Sad

VÁRKONYI GYÖRGY

- 1990 Petar Dobrović u mađarskoj likovnoj umetnosti. In: Petar Dobrović - retrospektivna izložba. Muzejsko - galerijski centar, Zagreb, 15-19.

VIRÁG GÁBOR

- 1992 (szerk. Virág Gábor) Topolya Mezőváros Históriaja Forum, Novi Sad
1993 A topolyai iskolák története (1750-1944). Forum Könyvkiadó, Újvidék
1994 A topolyai egyházközség kialakulása. In: Sarlós Boldogasszony Római Katolikus Templom 1904-1994. Sarlós Boldogasszony plébániahivatal, Topolya, 3-9.
2001 Istorijat kulture u Bačkoj Topoli. In: Monografija Bačke Topole 1750-1945, Daniel Print, Novi Sad, 155-160.
2001 A topolyai művelődés története. In: Topolya Monográfiája. Dániel Print, Újvidék, 157-162.

VOJNIĆ HAJDUK, BLAŠKO

- 1952 Podaci o likovnim umjetnicima i amaterima u Subotici. In: Kalendar „Hrvatska riječ”, Subotica, 100-105.

VUJNOVIĆ - PRČIĆ GORDANA

- 2002 A városi Bérpalota. Vadász Pál építész. / Gradska najamna palata. Arhitekta Pal Vadas. In: Secesija u Subotici / A szecesszió Szabadkán. Književna zajednica Subotica - Iróközösség Szabadka & Kijarat Kiadó Budapest, 116-121.

Штампање ове публикације омогућили су:
Štampanje ove publikacije omogućili su:
Ezen évkönyv megjelenését lehetővé tették:

Локална самоуправа Општине
Суботица
Lokalna samouprava Opštine
Subotica
Szabadka Község helyi
önkormányzata

Локална самоуправа Општине
Бачка Топола
Lokalna samouprava Opštine
Bačka Topola
Topolyai Község helyi
önkormányzata

